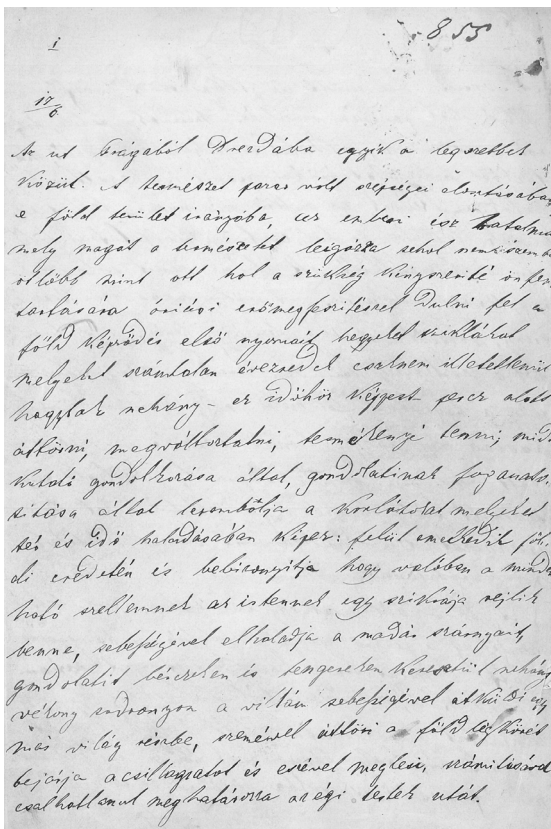

F O N S

(Forráskutatás és Történeti Segéd tudományok)

XXII. évfolyam

2015. 2. szám

E számunk szerzői

Goreczky Tamás (PhD, tudományos munkatárs, MTA Bölcsészettudományi
Kutatóközpont, Történettudományi Intézet),
Merényi-Metzger Gábor (PhD, történész),
Simon Katalin (PhD, levéltáros, Budapest Főváros Levéltára),
Süli Attila (PhD, tudományos munkatárs, Hadtörténeti Intézet)

*

Lapunkat támogatták:

Nemzeti Kulturális Alap és Budapest Főváros Levéltára

*

A címlapon

BFL XIV.204. Korányi Frigyes 1955. évi útinaplójának nyitó oldala

*

Felelős kiadó: Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány
Nyomta DIAVÁR Kft
ISSN 1217-8020

F O N S

(Forráskutatás és Történeli Segédtudományok)

XXII. évfolyam

2015. 2. szám

Fons (Forráskutatás és Történeti Segéd tudományok)
Lapinformációk

Alapítás: A folyóiratot 1993-ban alapította a Levéltáros Hallgatók Egyesülete és a Szentpétery Imre Tudományos Diákkör (Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelem Segéd tudományai Tanszék).

Első évfolyam: 1994

Megjelenés: Évente négy alkalommal (összesen 32 ív).

Publikációs kör: A történelem segéd tudományai, forrásfeldolgozások, forrásközlések, illetve ezekben a témákban módszertani kérdések, könyvismertetések, műhelybeszámoló.

Cél: A történeti segéd tudományok, a Magyarország történetére vonatkozó források feldolgozása, ismertetése és népszerűsítése a széles olvasóközönség számára, valamint a szakterület kutatói részére.

Kiadó: Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány, 1139 Budapest, Teve utca 3–5. Az Alapítvány Kuratóriumának elnöke: OBORNI TERÉZ, titkára: POLONKAI ÉVA.

Szerkesztőség: KENYERES ISTVÁN főszerkesztő. DRESKA GÁBOR, OROSS ANDRÁS, SARUSI KISS BÉLA, SIPOS ANDRÁS (felelős szerkesztő) szerkesztők, POLONKAI ÉVA szerkesztőségi titkár.

Székhely: Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelem Segéd tudományai Tanszék (1088 Budapest, Múzeum körút 6-8.) és Budapest Főváros Levéltára (1135 Budapest, Teve utca 3-5.).

Postacím: Fons Szerkesztőség, 1139 Budapest, Teve utca 3–5.

Honlap: www.fonsfolyoirat.hu

E-mail: info@fonsfolyoirat.hu

Recenziók: A publikációs körbe tartozó kiadványok recenziós példányait a szerkesztőség címén várjuk (ismertetési kötelezettség nélkül).

Kéziratok: A folyóirat számára készített kéziratokat e-mailen a Windows valamely változatában kérjük benyújtani. A kéziratok formai követelményeit a hátsó borítón, a jegyzetelés szabályait a Fons, 2. (1995) 2. sz. 259–267. oldalain foglaltuk össze, kérjük szerzőinket, hogy az ott leírtakat alkalmazzák.

A megjelent cikkek tartalmáért a szerzők felelnek, címük a szerkesztőségben. A Fons másodközlésre nem vállalkozik. Újrakiadás csak a szerkesztőség engedélyével történhet. Kéziratokat és lemezeket nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Különlenyomat: A szerzők 20 különlenyomatot kapnak.

Korábbi számok: Korlátozott számban beszerezhetők a terjesztő címén.

Terjeszti: Budapest Főváros Levéltára, 1139 Budapest, Teve utca 3–5. tel.: 298-7517

GORECZKY TAMÁS

OSZTRÁK–MAGYAR DIPLOMATÁK OROSZORSZÁGBAN A 19. SZÁZAD MÁSODIK FELÉBEN

A 19. századi Európában szinte mindenütt tovább élt az a korábban kialakult hagyomány, hogy a diplomata országa uralkodóját képviseli a külföldi udvaroknál. Nem volt ez másként a Habsburg Birodalomban sem, ahol a legkevésbé sem volt pusztán formalitás, hogy Bécsben a Ballhausplatzon a császári ház (1895-től császári és királyi ház) és a külügyek minisztériuma székel. Ferenc József a diplomáciát kiváltképpen udvari hivatalnak tekintette, és itt különösen is előnyben részesítette az arisztokratákat, akik születésüknél fogva eleve közelebb álltak hozzá, mint akár a legkiválóbb, a trónnak fontos szolgálatot tevő polgárok. A bécsi udvar elzárkózóbb volt a polgársággal szemben, mint az angol vagy a közársaság megalakulása előtt a francia, s ez erősítette a diplomáciai kar arisztokrata jellegét.¹

A diplomatát az uralkodó idegen uralkodók mellé rendelt követének tekintették, és a diplomáciai ceremónia is határozottan a két udvar, a két uralkodó kapcsolatáról szólt, nem a két államéről. Mindez Németország esetében mutatkozott meg a legszembevetőbben, hiszen a kis német udvarokban fenntartott követségek a dinasztiai személyes kapcsolatának, nem pedig az államok politikai-diplomáciai súlyának köszönhetőek létüket és jelentőségüket. Az udvari kapcsolatok exkluzív jellege és az arisztokrácia meghatározó szerepe a diplomácia hagyományos területein tehát tovább élt.

Bár a Monarchia külügyi szolgálatában — különösen a konzuli szolgálatban — az idő előrehaladtával egyre nagyobb arányban volt jelen a polgári elem és az arisztokrácia folyamatosan visszaszorulóban volt, az 1870-es években egy nem túlságosan előkelő származású, kezdő diplomata vagy konzulátusi tisztviselő számára egy nyugat-európai állomáshely még csak vágyálom lehetett. A nyugat-európai fővárosok általában arisztokrata ifjak számára voltak fenntartva, akiknek élvezve az életet, az előkelő társaságot, valójában nem sok dolguk akadt.

1 *Somogyi Éva*: *Hagyomány és átalakulás. Állam és bürokrácia a dualista Habsburg Monarchiában*. Budapest, 2006. 156. p. (a továbbiakban: *Somogyi*, 2006.); Jelen tanulmány a 106353 azonosító számú, *A dualista Monarchia kormányzati rendszere és hatalmi apparátusa* című OTKA-projekt támogatásával készült.

Bár a balkáni állomáshelyek nem számítottak olyan előkelőnek, politikai szempontból egyre fontosabbakká váltak a Németországból kiszorult, ezért a Balkán felé tájékozódó és ott a rivális nagyhatalom Oroszországgal hol együttműködő, hol konfliktusba kerülő Monarchia számára. Különösen a közös külpolitika magyar irányítói, gróf Andrassy Gyula külügyminiszter (1871–1879) és Kállay Béni külügyminisztériumi osztályfőnök (1879–1882) tökéletesen tisztában voltak a Balkán politikai jelentőségével, és nemcsak a Monarchia, hanem Magyarország szempontjából is, hiszen tudták, hogy minden balkáni változás a birodalmon belül elsősorban Magyarországra lehet közvetlen hatással.

Így a Monarchia külpolitikai érdeklődése a 19. század második felében alapvetően átalakult, és az új balkáni államok, illetve Oroszország felé fordult. Különös jelentőségüket mutatja, hogy Bukarestben Agenor Gołuchowski gróf, Alois Aehrenthal báró és Ottokar Czernin gróf, Szófiában pedig Burián István személyében olyan diplomaták tevékenykedtek, akik utóbb a Ballhausplatz élére kerültek. Nem véletlen, hogy a Monarchiában az oroszországi és a balkáni diplomatákból lettek a külügyminiszterek, nem pedig az előkelő francia, brit vagy német nagykövetekből.² Jelen tanulmány a 19. század második felében Oroszországban szolgálatot teljesítő osztrák–magyar diplomaták életébe kíván betekintést nyújtani, köztük olyan diplomaták életébe, akik később a Monarchia külügyminiszterei lettek.

Osztrák–magyar diplomaták Szentpéterváron a 19. század második felében

Az osztrák–magyar diplomaták feladata minden fogadó országban az volt, hogy a bécsi külügyi vezetés számára jelentéseket írjanak, egyúttal tartózkodjanak minden olyan kezdeményezéstől, amelyre kifejezett utasítást nem kaptak. Önálló politikai lépések a diplomaták részéről kifejezetten nemkívánatosak voltak, így kevés diplomata tett kísérletet arra, hogy a jelentéstétel és a reprezentáció szűk szerepkörén túllépve részt vegyen a külpolitika alakításában. A külpolitika az uralkodó hatáskörébe tartozott, a külügyminiszter — legalábbis elméletben — csak végrehajtotta az uralkodó akaratát. Az uralkodóház iránti feltétlen lojalitás a diplomaták számára is kizárta annak lehetőségét, hogy a felsőbb utasításokkal

2 *Rumpler, Helmut*: Die rechtlich-organisatorischen und sozialen Rahmenbedingungen für die Außenpolitik der Habsburgermonarchie 1848–1918. In: Die Habsburgermonarchie 1848–1918. Band VI: Die Habsburgermonarchie im System der internationalen Beziehungen. 1. Wien, 1989. 48–51. p.; *Somogyi*, 2006. 156. p.

szembeszegülve önálló politikai lépésekre vállalkozzanak. Különösen igaz volt ez a nemesi származású diplomatákra, és a 19. századi Európa majd minden államában a külügyminisztériumi apparátust és a diplomáciai kart nemesi túlsúly jellemezte. Mindez garanciát jelentett az uralkodó számára, hogy a külpolitikában keresztül tudja vinni akaratát.³

Amikor a krími háborút lezáró 1856-os párizsi békét követően Bécs és Szentpétervár viszonya fagyossá vált, a bécsi külügyi vezetésnek számos szempontot figyelembe kellett vennie, mielőtt új nagykövetet nevezett ki Oroszországba. A kiküldeni szándékozott diplomatának nemcsak jó diplomáciai érzékkel, megnyerő modorral és határozott fellépéssel, valamint jó társadalmi alkalmazkodóképességgel, nagy türelemmel és még nagyobb vagyonnal kellett rendelkeznie, hanem azt is figyelembe kellett venni, hogy Oroszországban a 19. század második felében általában úgy tekintettek a magyarokra, mint a két nagyhatalom meg egyezésének legfőbb akadályára. A szentpétervári osztrák–magyar követnek ezért valamely más nemzetiséghez kellett tartoznia. Emellett a nehéz éghajlati és a megszokott európainál mostohább egészségügyi viszonyok miatt az oroszországi állomáshelyen olyan külső tulajdonságok is rendkívüli fontossággal bírtak, mint az erős testfelépítés és a jó általános egészség. A Finn-öböl kedvezőtlen klímája több osztrák–magyar diplomatának is aláásta egészségét. Ferdinand Langenau báró (1871–1880) esetében például joggal feltételezhető, hogy nagyköveti működése során szerzett maradandó egészségkárosodása okozta halálát.⁴

Az osztrák–magyar nagykövetek Szentpéterváron egy másik európai nagyhatalmat képviseltek, ezért a nagyköveti reprezentációnak is a nagyhatalmi ranghoz illőnek kellett lennie. Ez viszont hatalmas összegeket emésztett fel. Mindez a többi európai nagyhatalom fővárosára is igaz volt, de különösen jellemző volt Szentpétervárra, ahol magasabb társadalmi körökben nemcsak a nemesi származás, hanem a vagyon és a külsőségek, a csillogó reprezentáció is ugyanakkora jelentőséggel bírt. Előkelő orosz udvari és társadalmi körökben már a bebocsátatásnak is feltétele volt a megfelelő származás és vagyoni helyzet, a felsőbb körökkel való kapcsolatok ápolása pedig rendkívül fontos volt egy nagykövet számára, hiszen ily módon a hivatalos találkozóknál sokkal részletesebb információkat szerezhe-

3 *Beust, Friedrich Ferdinand*: Aus Drei-Viertel-Jahrhundertern. Erinnerungen und Aufzeichnungen. Bd. 1. Stuttgart, 1885. 236. p.

4 *Hobel, Adolf Heinrich*: Die k. u. k. Gesandtschaft (Botschaft) in St. Petersburg und die Beziehungen zwischen Österreich-Ungarn und Rußland in der Zeit zwischen dem Vorfrieden von Nikolsburg und dem Ende des Berliner Kongresses (1866–1878). Wien, 1981. 3–6, 939–942. p. (a továbbiakban: *Hobel*, 1981.)

tett az orosz politikáról, amiket aztán jelentéseiben hasznosíthatott. Minderre viszont a Ballhausplatz által folyósított nagyköveti fizetés és költségtérítés messze nem volt elegendő, ezért az oroszországi szolgálat a nagykövet magánvagyonát is igénybe vette, és a szolgálati idő végére jelentősen felemésztette.⁵

Hogy a mindenkori szentpétervári osztrák–magyar nagykövet magánvagyonra milyen fontos szerepet játszott a társadalmi és politikai kapcsolatok kialakításában és ápolásában, arra jó példa a későbbi külügyminiszter, Gustav Kálnoky gróf alig kétesztendő nagyköveti működése (1880. január 26–1881. november 20.). Kálnoky elégtelen anyagi eszközei nem tették lehetővé, hogy a korabeli Európában legdrágább diplomáciai színtéren társadalmi sikereket arasson. Kérdéses persze, hogy a merev, zárkózott jellemű és erősen konzervatív beállítottságú nagykövet egyáltalán alkalmas lett volna-e a társasági élet egyik kulcsfigurájának szerepére. Mindenesetre tény, hogy Kálnoky egész nagyköveti működése során kénytelen volt nélkülözni a mindenkori osztrák–magyar nagykövetet a cári birodalom fővárosának társasági életében megillető helyet.⁶

A bécsi külügyi vezetés tehát nem bírhatta akárkire a nehéz oroszországi álmóshelyet, hanem a személyek kiválasztásánál arra kellett törekednie, hogy a leendő nagykövet minél inkább megfeleljen a már említett ideálnak. A testfelépítésen és a nemzetiségen kívül majdnem minden tulajdonság elsajátítható volt, fáradságos munkával vagyont is lehetett szerezni, azonban volt valami, amit nem lehetett szorgos tanulással bepótolni — és ez nem volt más, mint a nemesi életforma. Ebbe bele kellett születni, és ez egy mégoly kiváló polgári származású hivatásos diplomatanál is hiányzott. Az orosz udvar és a szentpétervári társaság pedig nagy súlyt fektetett a nemesi habitusra.⁷

Az osztrák–magyar külügyminiszter is számos elvárást támasztott a Monarchia oroszországi diplomataival szemben. Kétségtelen, hogy a szentpétervári küldetés politikailag a lehető legkényesebb volt, ezért a nagykövetekkel még hivatalba lépésük előtt szóban közölték a legfontosabb instrukciókat. A diplomáciai kép-

5 *Lieven, Dominic*: Abschied von Macht und Würden. Der europäische Adel 1815–1915. London, 1992. 196–197. p.

6 *Rauscher, Walter*: Zwischen Berlin und St. Petersburg. Die österreichisch–ungarischen Außenpolitik unter Gustav Graf Kálnoky 1881–1895. Wien–Köln–Weimar, 1993. 20–27. p. (a továbbiakban: *Rauscher*, 1993.); *Wakounig, Marija*: Die Mission von Franz Lichtenstein in St. Petersburg 1894–1898. Ein Grandseigneur in der Diplomatie. Wien, 1996. 46. p. (a továbbiakban: *Wakounig*, 1996.)

7 *Wakounig, Marija*: „The Right Man on the Right Place”. Adelige Diplomaten in St. Petersburg (1860–1899). Wien, 1998. 189–190. p. (a továbbiakban: *Wakounig*, 1998.)

viselőkre Oroszországban elsősorban társadalmi szerep várt, mivel ezen a szinten többet lehetett megtudni a különféle ügyek politikai hátteréről, mint a pusztán hivatalos találkozók alkalmával. Mindezt jól példázza Anton Wolkenstein gróf (1882–1894) és Franz Lichtenstein herceg (1894–1898) nagyköveti ténykedése 1882 és 1898 között.⁸

A magasabb társadalmi körökkel ápolt szoros kapcsolatok azonban azt a veszélyt hordozták magukban, hogy a diplomaták, a fogadó országgal azonosulva, letérnek arról az útról, amelyet a külügyminisztérium kijelölt számukra. Friedrich Revertera gróftól (1864–1868) kezdve Franz Lichtenstein hercegig majd minden mértékadó osztrák diplomata, alighogy elfoglalta szentpétervári állomáshelyét, hamar megfélekedett arról az alapvető szóbeli utasításról, hogy Oroszországot a krími háború óta a Balkán félszigeten és a keleti kérdésben ellenségként kezeljék, és a Ballhausplatz kifejezett nemtetszése ellenére a cári és a Habsburg birodalom közti megegyezésen kezdtek munkálkodni. S teheték mindezt abban a biztos tudatban, hogy az Oroszországhoz fűződő viszony kulcsfontosságú a Monarchia külpolitikája számára, és nem könnyű alkalmas személyt találni a nehéz és nagy felelősséggel járó szentpétervári nagyköveti posztra. A politikai tanácsadás a misszióvezetők részéről azonban nemkívánatos volt, az ilyen kísérleteket a külügyminiszter dolgába való illetéktelen beavatkozásnak tekintették. Oroszország esetében ezért már a diplomaták legkisebb olyan kísérletét, hogy hivatalos jelentéseikben vagy magánleveleikben a cári birodalommal való megegyezésre célozzanak, a diplomáciai ügyvitelre nézve zavarónak tartották. Ezért még az olyan diplomaták jelentései is Oroszországgal szemben sokszor indokolatlanul kritikusak és előítéletesek voltak, akik egyébként szószólói voltak egy osztrák–magyar–orosz megegyezésnek.⁹

Amikor Friedrich Revertera gróft 1859-ben Szentpétervárra küldték, hogy követségi tanácsosként gróf Friedrich Thun követet (1859–1862) helyettesítse, egész figyelmét a pánszlávizmusra és az orosz kancellár és külügyminiszter, Alekszandr Gorcsakov személyére összpontosította.¹⁰ Jelentéseit a bécsi elvárások szellemében Gorcsakov és a cári birodalom elleni erős ellenszenv jellemezte, egészen egy orosz grófnővel kötött házasságáig. Az 1863. évi lengyel felkelésre,

8 *Wakounig*, 1996. 50–54. p.

9 *Wakounig*, 1998. 190–191. p.

10 Friedrich Revertera gróf 1864. július 18-ától 1868. április 14-ig volt oroszországi követ. *Matsch, Erwin*: Geschichte des Auswärtigen Dienstes von Österreich(-Ungarn) 1720–1920. Wien-Köln-Graz, 1980. 122. p. (a továbbiakban: *Matsch*, 1980.).

Berlinnel ellentétben, Bécs feltűnően visszafogottan reagált, ami egyáltalán nem felelt meg az uralkodók közti szolidaritás eszméjének. Az osztrák reagálás Szentpéterváron nemtetszést váltott ki, mindez Reverterát igen kellemetlenül érintette, és egy szorosabb együttműködés kialakításán kezdett fáradozni a cári és a Habsburg birodalom között, a lengyel kérdésben fennálló közös érdekek mentén. S tette mindezt Johann Rechberg külügyminiszter kifejezett ellenkezése dacára, így nem meglepő, hogy állása megrendült, és rövidesen új osztrák követ érkezett Szentpétervára.¹¹

Friedrich Reverterához hasonlóan Gustav Kálnoky gróf is, akit egy évvel a berlini kongresszus után, 1879 júliusában a megbetegedett Ferdinand Langenau helyett küldtek Szentpétervára, hamarosan felismerte, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia számára kedvezőbb lenne egy tartós megegyezés Oroszországgal.¹² Ebben a felismerésében Bismarck német kancellár is megerősítette, aki Franciaország teljes diplomáciai elszigetelése érdekében jóformán már a berlini kongresszus óta a három császár szövetségének felújításán munkálkodott. Noha Kálnoky felfogása szöges ellentétben állt Bécs ekkor még oroszellenes külpolitikájával, nem hagyta magát eltántorítani attól, hogy jelentéseiben felhívja a figyelmet egy, a berlini kongresszus alapján álló megegyezés előnyeire. Hogy Kálnokynak végül sikerült Heinrich Haymerle külügyminisztert és az uralkodót is meggyőznie, és 1881 júniusában Oroszország, Németország és az Osztrák–Magyar Monarchia aláírta a három császár egyezményét, nem utolsósorban Bismarcknak köszönhető, aki a tárgyalások során folyamatos nyomást gyakorolt a Ballhausplatzra.¹³

11 *Hobel*, 1981. 18–56. p.

12 Fredinand Langenau báró 1871. szeptember 18-ától 1880. január 12-ig, Gustav Kálnoky gróf 1880. január 26-ától 1881. november 20-ig volt szentpétervári nagykövet. *Matsch*, 1980. 122–123. p.

13 Az 1881. június 18-án Berlinben újból megkötött három császár szövetsége biztosította a Monarchia nagyhatalmi helyzetét és befolyását a Balkánon: a térség hatalmi viszonyain ezentúl csak Bécs egyetértésével lehetett változtatni. Az egyezményhez csatolt jegyzőkönyvben Oroszország hozzájárult, hogy a Monarchia alkalmas időpontban annektálhatja Boszniát és Hercegovinát, Ausztria-Magyarország pedig előre tudomásul vette Bulgária és Kelet-Rumélia egyesülését, ha az egyszer „a dolgok ereje folytán” bekövetkezik. A három császár szövetsége szabályosan elhatárolta az érdekszférákat a Balkánon: a félsziget nyugati fele az Osztrák–Magyar Monarchia, keleti fele Oroszország érdekkörébe került.

Diószegi István: Az Osztrák–Magyar Monarchia külpolitikája 1867–1918. Budapest, 2001. 73–81. p.; *Diószegi István*: A hatalmi politika másfél évszázada 1789–1939. Budapest, 1997. 183–188. p. (a továbbiakban *Diószegi*, 1997.); *Rauscher*, 1993. 15–23. p.

Néhány hónappal az egyezmény aláírás után Haymerle váratlanul elhunyt, és az oroszországi nagykövetből a Monarchia külügyminisztere lett. Kálnoky egy viszonylag kedvező politikai időszakban volt szentpétervári nagykövet, amikor a berlini kongresszust követő években a pánszlávizmus, amely korábban az orosz külpolitikára meghatározó befolyással volt, veszített jelentőségéből és valamegyest visszaszorult. Hogy mennyire tudta megismerni az országot rövid hivatali ideje alatt, nehéz lenne megítélni. Mindenesetre Kálnoky sem tekintette kötelező érvényűnek Haymerle elődjétől, Andrassy Gyula gróftól örökölt oroszellenes irányvonalát, és minden eszközzel a Monarchia és Oroszország közeledését igyekezett előmozdítani. Külügyminiszterként a Szentpéterváron szerzett tapasztalataira alapozta külpolitikáját: mindkét elődjétől eltérően csak egy Németországgal és Oroszországgal kialakított hármass együttműködést tartott alkalmas eszköznek arra, hogy a balkáni érdekelletét kiküszöbölhető és így egy a háborús konfliktus a két nagyhatalom között elkerülhető legyen.¹⁴

Kálnoky Oroszországban megtapasztalhatta, milyen fontosak az előkelő társadalmi körökkel ápoltt kapcsolatok, és milyen jelentőséget tulajdonítanak a cári udvarban és a birodalom fővárosában a külsőségeknek. Utódjának a szentpétervári nagykövetség élére Anton Wolkenstein-Trostburg gróftot nevezte ki, aki 1882. március 8-ától 1894. október 28-ig töltötte be ezt a tisztséget.¹⁵

Az ősi osztrák nemesi családból származó Anton Wolkenstein 1832. augusztus 2-án született a csehországi Brunnersdorfban. Iskolái után a családi hagyományoknak megfelelően katonai pályára lépett, 1851 és 1858 között az 5. számú vértess ezrednél teljesített szolgálatot, előbb kadétként, majd alhadnagyként, később, mint főhadnagy. 1863-ban kapitányi rangra emelték.¹⁶ 1858-ban a katonatiszti karriert a diplomáciára cserélte fel, amikor a diplomatavizsga sikeres letételét követően április 22-én követségi attasénak nevezték ki Münchenbe. Ezzel kezdetét vette hosszú diplomáciai pályafutása, melynek során valamennyi fontosabb európai országban megfordult. Oroszországi kinevezése előtt a szász királyi udvarnál képviselte a Monarchiát Drezdában.¹⁷

14 *Rauscher*, 1993. 23–26. p.

15 *Matsch*, 1980. 122–123. p.

16 Grundbuchsblatt: Anton Graf Wolkenstein-Trostburg, Rechnungsabteilung des k. u. k. Reichkriegsministeriums, Wien, 18. November 1903. Haus-, Hof- und Staatsarchiv (=HHStA), Administrative Registratur (=AR), Personalia (F4), Kart. 384, Wolkenstein.

17 1858 és 1862 között attasé, majd tiszteletbeli követségi titkár Münchenben, Berlinben és Rómában a Szentszéknél. 1862-től 1872-ig követségi titkár, majd tiszteletbeli követségi tanácsos a Szentszéknél, Stuttgartban, Londonban, Párizsban és megint Londonban. 1872-ben előbb II.,

Kálnoky személyes tapasztalataiból okulva külügyminiszterként nem látta el utódját olyan szigorú instrukciókkal, mint őt Haymerle annak idején. Wolkenstein már rövidebb kinevezése után elérte, hogy művészetkedvelő és műértő feleségével együtt bejáratosá vált az udvarba éppúgy, mint a magasabb társadalmi körökbe. E személyes kapcsolatok révén Wolkensteinnek sikerült a nagypolitikát és a társadalmi reprezentációt szétválasztania, aminek a bolgár válság idején rendkívül jó hasznát látta.¹⁸

A bolgár válság alaposan megterhelte az Osztrák–Magyar Monarchia és Oroszország kapcsolatait, s emiatt bőven akadt tennivalója a szentpétervári osztrák–magyar nagykövetségnek.¹⁹ Magasabb társadalmi körökben gyakran éreztették Bécs megváltozott politikája iránti nemtetszésüket. Amikor egy alacsonyabb

majd I. osztályú követségi tanácsossá nevezik ki, állomáshelye továbbra is London. 1872-től 1880-ig szolgál, mint I. osztályú követségi tanácsos előbb Londonban, majd Berlinben. 1880-tól 1881-ig rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter a szász királyi udvarnál Drezdában, 1881 és 1882 között a Külügyminisztérium osztályfőnöke. 1882. március 8-ától 1894. október 28-ig Szentpéterváron, majd 1903 végéig Párizsban rendkívüli és meghatalmazott nagykövet. Dienstbeschreibung und Ruhegebührrachweisung über die Versetzung in den bleibenden Ruhestand in Antrag kommenden k. u. k. ausserordentlichen und bevollmächtigten Botschafter Sr. Excellenz den Herrn Grafen Anton Wolkenstein von Trostburg, vom Rechnungsdepartement des k. u. k. Ministeriums des Äußern, Wien, 20. November 1903. HHStA, AR, F4, Kart. 384, Wolkenstein.; Vortrag des Ministers des kaiserlichen Hauses und des Äußern, Wien, 7. März 1882. Allerhöchste Entschließung: 8. März 1882. HHStA, AR, F4, Kart. 384, Wolkenstein.; *Preradovich, Nikolaus von*: Die Führungsschichten in Österreich und Preussen (1804–1918). Wiesbaden, 1955. 12., 19., 24., 65. p.

18 *Wakounig*, 1998. 193. p.

19 A bolgár válság (1885–1888) 1885 szeptemberében kezdődött, amikor felkelés tört ki a berlini kongresszuson létrehozott, továbbra is oszmán fennhatóság alatt álló Kelet-Rumélia fővárosában, Plovdivban, és az autonóm Bolgár fejedelemség uralkodója, Battenberg Sándor egész Bulgária fejedelmévé nyilvánította magát. Oroszbarát tisztek Battenberget lemondásra kényszerítették, és III. Sándor cár Kaulbars tábornokot küldte Bulgáriába, hogy elérje egy oroszbarát fejedelem megválasztását. A Monarchia az orosz beavatkozásra tiltakozással felelt, és javaslatot tett arra, hogy a bolgár kérdést vigyék az európai nagyhatalmak elé. Anglia támogatásával sikerült keresztülhúzni az orosz számításokat, így Bulgária lényegében kiszakadt a cári birodalom érdekszférájából és Bécs felé kezdett tájékozódni. Mindez Oroszországban heves reakciókat váltott ki. 1887 végére a két nagyhatalom viszonya annyira megromlott, hogy mindkét részről demonstratív csapatösszevonásokra került sor a galíciai határvidéken. Bár Kálnoky kifejezte ilyen irányú készségét, III. Sándor cár határozottan elzárkózott a három császár szövetségének meghosszabbításától, és e helyett 1887-ben viszontbiztosítási szerződést kötött Németországgal, amelyben a felek semlegességet vállaltak harmadik fél elleni háború esetére.; *Diószegi*, 1997. 189–191. p.; *Löwe, Heinz-Dietrich*: Alekszandr III. Die russische Zaren 1547–1917. Ed.: Hans-Joachim Torke. München, 1995. 351. p.; *Rauscher*, 1993. 69–152. p.

beosztású osztrák–magyar diplomata belépett a szalonba, az orosz vendégek tüntetően átváltak az angol vagy francia társalgási nyelvről oroszra. Aki nem beszélt az ország nyelvét, ráadásul nem volt bevezetve az előkelő szentpétervári társaságba, annak a kevésbé előkelő értelmiségi és zenei körökkel kellett beélnie. Erre a problémára talált megoldást a nagykövet felesége, Wolkenstein grófné. Korlátozott anyagi eszközeivel, annál több fantáziával és finom ízléssel a szegényes követségi épületet pompás nagykövetségi rezidenciává alakította, ahol rendszeresen vendégül látta a legnevesebb orosz írókat és zeneszerzőket. Bár Wagner-rajongása némelyeket elriasztott, irodalmi felolvasóestjei ismertté tették a nevét, és a fiatal nemes urak előszeretettel látogatták szalonját.²⁰

Bismarck 1890-ben történt lemondása után a szentpétervári diplomáciai körökben alig észrevehető változás kezdődött. Németország diplomáciai képviselője fokozatosan vesztett befolyásából, és szerepét az osztrák–magyar nagykövetség vette át. Wolkenstein grófné kultúraszervező tevékenysége, különösen az általa elindított és rendszeresített zongoraestek Anton Rubinstein részvételével magukra vonták a szentpétervári high society figyelmét. A Wolkensteinnek nemcsak diplomáciai körökben voltak valakik, hanem az udvarban és a város legelőkelőbb házaiban is szívesen látott vendégnek számítottak. Ezek a személyes kapcsolatok is hozzájárultak ahhoz, hogy óvatos közeledés indult a két ellenséges nagyhatalom között, és az 1890-es évek derekára jelentősen enyhült a Monarchia és Oroszország közti feszültség.²¹

Anton Wolkenstein küldetése csúcspontján kényszerült elhagyni Szentpétervárt. A hosszú, 14 éves oroszországi szolgálat aláásta egészségét, ezért 1894-ben párizsi áthelyezését kérte. Kálnoky külügyminiszter azonban, akivel különben szívélyes, baráti viszonyt ápolt, hónapokon át nem tudta teljesíteni kérését, mivel egy alkalmas jelölt megtalálása komoly nehézségeket okozott. Wolkenstein áthelyezése tehát késlekedett, noha Kálnoky jól tudta, hogy a nagykövetségi pár minden további hónapért súlyos árat fizet egészségével és magánvagyonával.²²

20 *Wakounig*, 1998. 193. p.; *Dumba, Constantin: Dreibund und Entente-Politik in der Alten und Neuen Welt. Zürich–Leipzig–Wien, 1931. 26. p.*

21 *Wakounig*, 1998. 193. p.

22 Anton Wolkenstein-Trostburg gróf 1894. október 28-án vette át a Párizsi nagykövetség irányítását, amelyet 1903-ig vezetett. 1903. december 10-én saját kérelmére nyugdíjazták, szolgálatai elismeréseként Ferenc József a Szent István-rendet adományozta neki. 1913. december 5-én hunyt el a trentinói Valsuganában található Ivano kastélyában. Temetésére két nappal később, december 7-én került sor a Trienttől nem messze fekvő Strignoban. Lásd: Wolkenstein an Kálnoky, betreffend seine Ernennung zum Botschafter bei der französischen Republik, St.

Anton Wolkenstein szentpétervári nagyköveti működése nemcsak saját, hanem felesége vagyonának jó részét is felemésztette — annak ellenére, hogy már a diplomáciai karba történő felvételnek is feltétele volt, hogy a diplomata jelentős magánvagyonnal rendelkezzen.²³ A szükséges magánvagyon nagysága nem derül ki a forrásokból. Figyelemre méltó azonban, amit Wolkenstein áthelyezésekor írt Kálnokynak, hogy Ausztria–Magyarország oroszországi képviselőjének pompája őt és feleségét a magánvagyonukban bekövetkezett csökkenésért bőségesen kárpótolta.²⁴

A 19. század hatvanas éveitől kezdve a bécsi külügyi vezetés arra törekedett, hogy a szentpétervári állomáshelyet nemesi származású és már bizonyított hivatásos diplomatákkal töltsse be. Még az alacsonyabb beosztású követségi személyzet névsora is valóságos nemesi családlexikonra emlékeztetett. Alig akadt olyan nagykövet vagy követ, aki tartotta magát az íratlan törvényhez, hogy tartózkodjon a személyes politikai állásfoglalástól. Szinte kivétel nélkül mindnyájan egy Oroszországgal való megegyezést szorgalmaztak. Személyes tapasztalataik szélesebb látókörűvé tették őket a ballhausplatz-i bürokráciánál. Ugyanakkor Friedrich Reverterától Franz Lichtensteinig majdnem mindenki elégedetlenül, megrendült egészséggel és köszönet nélkül hagyta el posztját. Szentpétervár anyagi romlást is hozott a diplomaták számára. A drága és költséges szentpétervári társasági életre 1870-től bizonyítottan mindenki panaszkodott, még Lichtenstein

Petersburg, 10. November/29. Oktober 1894. HHStA, AR, F4, Kart. 384, Wolkenstein.; *Matsch*, 1980. 123. p.; Vortrag des Ministeriums des kaiserliches und königliches Hauses und des Äußern, Wien, 9. Dezember 1903. Allerhöchste Entschliebung: 10. Dezember 1903. HHStA, AR, F4, Kart. 384, Wolkenstein.; A magyar királyi Szent István-rend irodájától a cs. és kir. Ház és a külügyek tisztelt közös minisztériumának, Bécs, 1903. december 11. HHStA, AR, F4, Kart. 384, Wolkenstein.; Ableben des ausserordentlichen und bevollmächtigten Botschafters im Ruhestande Anton Grafen Wolkenstein-Trostburg, K. u. K. Ministerium des kaiserlichen und königlichen Hauses und des Äußern, Wien, 12. Dezember 1913. HHStA, AR, F4, Kart. 384, Wolkenstein.; Kranz für Botschafter im Ruhestande Grafen Wolkenstein, K. u. K. Ministerium des kaiserlichen und königlichen Hauses und des Äußern, Wien, 6. Dezember 1913. HHStA, AR, F4, Kart. 384, Wolkenstein.

23 *Engel-Janosi, Friedrich*: Der Ballhausplatz 1848–1918. In: Friedrich Engel-Janosi (ed.): Geschichte auf dem Ballhausplatz. Essays zur österreichischen Außenpolitik 1830–1945. Graz–Wien–Köln, 1963. 17. p.

24 Wolkenstein an Kálnoky, Privatbrief, St. Petersburg, 6. Juli/24. Juni 1894. HHStA, Politisches Archiv (PA), Russland (X), Kart. 103, Varia 1894, geheim.

is, aki vitathatatlanul a legtöbb anyagi forrással rendelkezett az osztrák–magyar diplomaták közül.²⁵

A konzulok helyzete és feladatai Oroszországban

A konzulok helyzete nemcsak Oroszországban, hanem Európa többi országában is alapvetően más volt, mint a nagyköveteké. A konzul legfontosabb feladata a küldő állam polgárainak védelme volt a fogadó államban, de hozzá tartozott a két ország közötti kereskedelmi, gazdasági, kulturális és tudományos kapcsolatok előmozdítása is. A konzul honfitársainak érdekvédelme a gyakorlatban olyan teendőket jelentett, mint útlevelek és egyéb úti okmányok kiállítását, valamint segítségnyújtást poggyász elvesztése, hagyatéki ügyek vagy haláleset esetén. Az ő feladata volt vízumok és megfelelő iratok kiadása a küldő államba utazó idegen állampolgárok számára. E mellett elvárták tőlük, hogy tájékozódjanak a fogadó állam kereskedelmi, gazdasági, kulturális és tudományos életének viszonyairól, és ezekről tegyenek jelentést a küldő állam kormánya számára.²⁶

Az 1859. szeptember 12-én kelt legfelsőbb elhatározás valamennyi osztrák konzulátust a Külügyminisztériumnak rendelte alá. Az első osztrák–magyar vám- és kereskedelmi szövetséget létrehozó 1867. december 24-i törvény IX. cikkelye megerősítette az 1859. évi szabályozást, amelynek értelmében az egész konzuli ügy a külügyminiszter felügyelete alá tartozik, ugyanakkor bizonyos kérdésekben beleszólási jogot adott a két ország kereskedelmi minisztereinek. Ilyen volt a konzulátusok felállítása és megszüntetése, valamint a kereskedelmi ügyekkel kapcsolatos instrukciók kérdése. E mellett a két kereskedelmi miniszter jogot kapott a konzulátusokkal való közvetlen levelezésre, és a rendszeres időközönként megküldött kereskedelmi jelentésekbe is betekintést nyerhettek. Politikai jelenté-

25 Lichtenstein minden szempontból kivételnek számított. Nemcsak azért, mert nem volt hivatásos diplomata, hanem mert egészségi problémák és a külügyminiszterrel való súlyos nézeteltérései ellenére is jelezte hajlandóságát, hogy tovább maradna állomáshelyén. És ő volt az egyetlen, akit nem marasztaltak.; *Wakounig*, 1998. 197. p.

26 *Pfusterschmid-Hardenstein, Heinrich*: Die Orientalische- und spätere Konsularakademie 1848–1918. Eine frühe Fachhochschule im Zeitalter der Industrialisierung. In: 250 Jahre — Von der Orientalischen zur Diplomatischen Akademie in Wien, Hg. von Oliver Rathkolb. Innsbruck-Wien-München-Bozen, 2006. 77–79. p.; *Malfatti di Montretretto, Josef Ritter von*: Handbuch des österreichisch-ungarischen Konsularwesens. Wien, 1904. 4. p.

seit azonban minden konzul a Külügyminisztériumnak küldte, és innen érkeztek számukra az utasítások is.²⁷

A politikai jelentéstétel volt az a terület, ahol a konzulra hasonló feladat hárult, mint a nagykövetekre és követségekre. Különösen igaz volt ez az olyan városokra, ahol nem működött követség, csak konzulátus, így a konzul volt a külügyi vezetés „szeme és füle”, és neki kellett a követjelentésekhez hasonló politikai jelentésekben a helyi politika fontosabb eseményeiről és a közhangulatról beszámolnia. Oroszországban a moszkvai főkonzulátus bírt különös jelentőséggel, hiszen Szentpéterváron a politikai jelentéstétel elsősorban a nagykövet és nem a főkonzul feladata volt. Moszkvában viszont kizárólag a főkonzul képviselte az Osztrák–Magyar Monarchiát, így neki kellett a helyi politikai élet eseményeiről és a nagypolitika helyi visszhangjáról jelentéseket készítenie.

Moszkva persze nem volt Szentpétervár, ahová kizárólag vagyonos arisztokratákat küldtek nagykövetségnek, mert csak ők tudtak eleget tenni a nagyhatalmi reprezentáció kívánalmainak. Mégis, a moszkvai főkonzulra hasonló feladatok vártak kicsiben, mint a szentpétervári nagykövetségre nagyban: neki is szert kellett tennie ismeretésekre és be kellett épülnie a helyi társasági életbe, hogy személyes kapcsolatai révén megfelelő képet tudjon alkotni a fogadó állam politikai viszonyairól. A személyes ismeretességek tették lehetővé a politikai események háttérének megvilágításához szükséges azon információk megszerzését, amelyek kiegészíthették a konzul helyi sajtóból szerzett értesüléseit. Bár a társasági élet Oroszország politikai szempontból második legfontosabb városában korántsem volt olyan költséges, mint az uralkodói székhely Szentpéterváron, Moszkva jelentős gazdasági és kulturális központnak számított, és az osztrák–magyar főkonzulok többször panaszkodtak arra, milyen nehézségekkel jár megfelelő személyes kapcsolatok kiépítése a „keleti Oroszország” fővárosában. A moszkvai főkonzuli fizetés még kevésbé fedezte a társasági élettel járó kiadásokat, mint a nagykövetségi Szentpéterváron, de ez nem is volt kifejezett elvárás a konzulokkal szemben. A moszkvai főkonzul elsődleges feladata az volt, hogy figyelje a helyi sajtót, és politikai jelentéseiben megfelelően tájékoztassa a bécsi külügyi vezetést.

27 *Matsch*, 1980. 129. p.; *Neumann, Leopold Dr.*: Handbuch des Consulatwesens, mit besonderer Berücksichtigung des österreichischen, und einem Anhang von Verordnungen. Wien, 1854. 351–373. p.

A moszkvai főkonzulátus jelentősége

1882 elején nem csak a szentpétervári osztrák–magyar nagykövetség élén történt személyi változás. Még Anton Wolkenstein-Trostburg gróf március 8-án történt nagyköveti kinevezése előtt Ferenc József 1882. február 12-én kelt legfelsőbb elhatározásával Burián Istvánt valóságos konzullá nevezte ki és egyidejűleg ügyvivőként Moszkvába, az ottani főkonzulátusra rendelte. Burián a konzuli esküt 1882. február 27-én tette le, és március 31-én érkezett meg Moszkvába, ahol még aznap átvette a főkonzulátus vezetését.²⁸

Kinevezésében közrejátszott, hogy a kiegyezéskor a magyarok meglehetősen alulreprezentáltak voltak a dualista Monarchia immáron közös diplomáciai karában, és előbb gróf Andrassy Gyula külügyminiszter, majd Kállay Béni minisztériumi osztályfőnök mindent elkövetett, hogy a paritásnak a cs. és kir. külügyi szolgálatban érvényt szerezzen. Magyar arisztokrata kinevezése szentpétervári nagykövetnek valóban nem lett volna szerencsés döntés, de a konzuli megbízás ilyen szempontból is más volt, és egy magyar konzulnak Moszkvában nem kellett olyan bizalmatlan légkörrel szembenéznie, mint Szentpéterváron. Egy magyar származású konzul kinevezése már csak azért is indokolt volt, mert több mint másfél évtizeddel a kiegyezés után, 1882-ben egyetlen magyar konzul sem teljesített szolgálatot Oroszországban. Szerencsés körülmény, hogy a moszkvai főkonzulátus Anton Le Bidart sanghaji áthelyezésével megürült, és Kálnoky külügyminiszter a magyar Burián Istvánt nevezte ki utódjának. Burián addigra kitartóan végigjárta a konzulátusi tisztviselőség hivatali lépcsőfokait, és balkáni tapasztalatai is alkalmassá tették a moszkvai főkonzulátus vezetésére.

A frissen kinevezett moszkvai főkonzul kezdettől fogva tisztában volt azzal, hogy új megbízása egyáltalán nem könnyű. Ezt első jelentésében feletteseinek is tudomására hozta. A hivatásos konzuli állás nehézségét ebben az első, 1882.

28 Burián István 1851. január 16-án született a Pozsony megyei Stomfán. Tanulmányait az Osztrák–Magyar Monarchia diplomataképző intézetében, a Keleti Akadémián végezte. Külföldi állomáshelyei moszkvai megbízása előtt a következők voltak: 1872–74: konzuli gyakornok Alexandriában, 1875–1878: alkonzul Bukarestben, 1878–1880: belgrádi alkonzul, 1880–1882: szófiai alkonzul. A moszkvai főkonzulátust 1882-től 1886-ig vezette. Pályájának későbbi állomásai: 1886–1895: szófiai főkonzul és diplomáciai ügyvivő, 1896–1897: stuttgarti követ, 1897–1903 athéni követ, 1903–1912 és 1916: közös pénzügyminiszter, 1913–1915: király személye körüli miniszter, 1915–1916 és 1918: közös külügyminiszter.; *Kanzleikonzept*, 12. 2. 1882. HHStA, AR, F4, Kart. 44, Burián.; *Burián an das Ministerium*, Telegramm, 1. 4. 1882. HHStA, AR, F4, Kart. 44, Burián.; *Trautenberg an Kálnoky*, Telegramm, 5. 4. 1882. HHStA, AR, F4, Kart. 44, Burián.

május 22-én küldött helyzetjelentésében azzal indokolta, hogy Moszkvában nem is olyan régen még valamennyi európai ország csak tiszteletbeli konzulok útján képviseltette magát, akik kivétel nélkül a helybeli orosz és más nemzetiségű kereskedők közül kerültek ki. Eddig az Osztrák–Magyar Monarchia mellett csak Franciaország, Németország és Belgium nyitott hivatalos konzulátust. Az itt szolgálatot teljesítő tisztviselőknek legalábbis kezdetben igen nehéz volt megkülönböztetni magukat tiszteletbeli konzuli címet viselő kollégáiktól. Moszkvában ugyanis a „konzul” szó sokáig egyértelmű volt a „kupeccel”, vagyis kereskedőt értettek alatta, és ebből következett a konzul társadalmi ranglétrán elfoglalt helye, ami nem számított túlságosan előkelőnek. S ahogy Burián érzékelt, mindez részben még akkor, 1882-ben is érzékelhető volt.²⁹

Ha Moszkva csak Oroszország nagy kereskedelmi és ipari központja lett volna és semmi több, akkor mindez nem jelentett volna problémát, hiszen a konzul a kereskedők világában olyan társadalmi közegben mozogna, amely nagyban elősegítené hasznos hivatali tevékenységét. Valóban a kereskedő és iparos réteg az, amely a hátán viszi az országot, és „Oroszország egyetlen egészséges fejlődésben lévő társadalmi rétegét alkotja, viszont egészen kívül áll napjaink nagy politikai és társadalmi mozgalmain”.³⁰

De Moszkva jóval több volt, mint az orosz gazdasági élet középpontja: Moszkva „Oroszország szíve, ahonnan minden társadalmi és politikai izgatottság lüktetése kiindul”. Burián tehát pontosan tisztában volt új állomáshelye politikai jelentőségével, ami nem volt más, mint hogy Moszkva számított az orosz konzervativizmus fellegvárának. Az oroszországi mércével mérve liberálisnak számító és a szó politikai értelmében is nyugat felé tekintő Szentpétervárral szemben Moszkva a konzervatív eszmék szülőhelye volt. Itt csoportosult a konzervatív nemesség és „minden olyan társadalmi réteg, amely a régi szokások felélesztésével és továbbfejlesztésével akarja megvédeni a birodalmat a nyugat-európai romlástól”.³¹

Burián ezért kezdettől fogva a főkonzul politikai feladataira helyezte a hangsúlyt, és új állomáshelyén a társadalmi kapcsolatok kiépítését és a politikai jelentéstételt tekintette fő feladatának. Ahogy első politikai jelentésében feladatát megfogalmazta: „ahhoz, hogy a hivatásos konzul Moszkvában, mint politikai

29 Burián an Kálnoky, Bericht aus Moskau, 22. Mai 1882. HHStA, PA, Konsulate (XXXVIII), Kart. 242, Moskau.

30 Uo.

31 Uo.

ügyvivő is jól tájékozotatva legyen, olyan társadalmi állást kell elfoglalnia, amely számára mostanáig nem volt magától értetődő, és amelynek eléréséhez a helyi tekintélyek sem hajlandók különösebben hozzájárulni, akiknek egy nagyhatalom konzulja itt csak szálla a szemükben”. Ezért Burián a cs. és kir. kormányzat mindenkori moszkvai képviselője fontos feladatának tartotta, hogy a jól informáltságához szükséges társadalmi állást „egyszer és mindenkorra megalapozza”. Ehhez kiindulópontként szolgált hivatali elődje, Anton Le Bidart tevékenysége, e mellett német és francia kollégájának hasonló törekvései is támogatást jelentettek számára, hogy „a kitűzött célt, amely ezen állomáshely betöltésének alapfeltétele, teljes mértékben elérje.”³²

Burián ettől kezdve rendszeresen küldte politikai jelentéseit a bécsi Külügyminisztériumnak. Ezek a jelentések általános helyzetjelentések (Situationsbericht) voltak, amelyek több kisebb kérdést érintettek, vagy tematikus jelentések, amelyek egy-egy kérdést tárgyaltak kimerítő részletességgel. Politikai jelentéseit 1883-tól kezdve köröztették a fontosabb európai osztrák-magyar külképviseletek között, így a párizsi, londoni berlini, szentpétervári, római és konstantinápolyi nagykövet is betekintést nyerhetett ezekbe. Ha jelentései balkáni vonatkozásúak voltak, akkor rendszerint Belgrádnak, Bukarestnek, Szófiának, Cetinjének és Athénnek is megküldték.

A moszkvai főkonzul illő tekintélyének megalapozásához hozzátartozott a bemutatkozó látogatás Wolkenstein szentpétervári nagykövetnél, amire Burián István 1882. május 19-én táviratban kért engedélyt a Külügyminisztériumtól.³³ De nemcsak Szentpéterváron járt moszkvai főkonzulsága idején, hanem Oroszország más vidékeiről is igyekezett személyes benyomásokat szerezni. 1882-ben például Nyizsnij Novgorodtól egészen Szaratovig leutazott a Volgán, onnan vasúton Harkovba ment, és úgy tért vissza Moszkvába.³⁴ 1884-ben pedig a Kaukázusnak és a Krímnek vette útját.³⁵

Burián István 1882. március 31-én érkezett meg Moszkvába. A kezdeti nehézségek alaposan igénybe vették erejét, és a környezetváltozás is komoly megterhelést jelentett számára. 1882 nyarán, amikor Thallóczy Lajos, a bécsi közös pénz-

32 Uo.

33 Burián an das Ministerium, Telegramm, Moskau, 19. Mai 1882. HHStA, AR, F4, Kart. 44, Burián.

34 Burián István levele Thallóczy Lajoshoz. Moszkva, 1882. november 10. OSZK Kézirattár, Fond XI/166.

35 Burián István levele Thallóczy Lajoshoz. Moszkva, 1884. március 24. OSZK Kézirattár, Fond XI/166.

ügyminisztérium osztályfőnöke és levéltár-igazgatója meglátogatta, megrendült egészsége miatt, mint írja „reám nézve egy oly szerencsétlen időpontban voltál itt, mikor nem élvezhettem oly elfogulatlanul ittlétedet, mint az más körülmények között lett volna”. Első oroszországi körútjának az ország megismerése mellett az is célja volt, hogy alkalma legyen „rendbe szedni kissé felháborodott idegrendszeremet”. Ennek köszönhetően novemberben már azt jelenthette barátjának: „Én, hála Istennek, összeszedtem magam, és ismét friss erőben állok a részen”. Az első oroszországi tél azonban aggodalommal töltötte el. Amint november 10-i levelében írta: „A tél immár beköszöntött nálunk. Tegnapelőtt 14 fok hidegünk volt. Ma ismét lanyhább az idő. Megkezdődik az experimentum, hogy magyar ember meg tud-e élni itt tél idején”.³⁶ November 15-i levelében azonban elégedetten jelenthette: „Különben jól vagyunk, s eddig még nem is nagyon fázunk.”³⁷

Az első évben Burián István túlterheltségének az is oka volt, hogy teljesen egyedül vitte a moszkvai főkonzulátus ügyeit. Az év végén azonban segítségével érkezett a magyar nemzetiségű Spóner Ferenc konzuli gyakornok személyében, aki mint a Keleti Akadémia frissen végzett növendéke, Moszkvában kezdte meg konzulátusi szolgálatát. Spóner 1884 májusában ideiglenesen Kijevbe helyezték át, ahol alkonzulként az ottani konzulátus ügyeit vitte, de júliusban már visszatért Moszkvába. Erre azért volt szükség, mert a kijevi konzulátus átmenetileg gazdátlanra vált, és az új konzul, Emil Filtsch csak júliusban érkezett meg állomáshelyére. Spóner ettől kezdve mindvégig Burián segítségére volt a moszkvai főkonzulátus ügyeiben, kezdetben mint konzuli gyakornok, 1884-től már mint alkonzul. 1886-ban újabb magyar érkezett a moszkvai főkonzulátusra: báró Sass Péter rapidíjas konzulátusi alkalmazott.³⁸

36 Burián István levele Thallóczy Lajoshoz. Moszkva, 1882. november 10. OSZK Kézirattár, Fond XI/166.

37 Burián István levele Thallóczy Lajoshoz. Moszkva, 1882. november 15. OSZK Kézirattár, Fond XI/166.

38 Spóner Ferenc 1856. október 4-én született az Abaúj megyei Rozgonyban. 1875 és 1881 között a Keleti Akadémia növendéke volt. 1882–1889: konzuli gyakornok a moszkvai főkonzulátuson, 1884: alkonzulként a kijevi konzulátus ideiglenes vezetője, 1889–1891: a kijevi konzulátus vezetője, 1891–1892: kinevezett konzul Kijevben, 1892–1894: konzul Jassyban, 1894–1895: a chicagói konzulátus vezetője, 1895–1901: konzul a moszkvai főkonzulátuson, 1901–1906: a marseille-i főkonzulátuson, 1906–1914: az antwerpeni konzulátus vezetője. 1915-ben nyugdíjazták. *Nagy Iván*: Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal. 10. kötet. Arcanum DVD könyvtár IV. Családtörténet, heraldika, honismeret.

Emil Filtsch 1882-ben alkonzul Jassyban, 1883-ban alkonzul és ügyvivő Várnában, 1884-ben alkonzul és miniszteri titkár ideiglenes alkalmazásban, a Külügyminisztériumban. 1884 júli-

Diplomataélet Moszkvában

Moszkva nyáron és ősszel egy álmos, csendes vidéki város képét mutatta. A társasági élet még novemberben is alig akart megelevenedni, mivel a polgárság a nyarat és az őszt legnagyobb részét szokás szerint vidéken töltötte, és csak nagyon későn jönnek vissza faluról a városba. A színházi évad is csak ekkor, késő ősszel vette kezdetét. Ahogy Burián 1882-ben megfigyelte: „Nagyon élénk színházi évad nyílik. Van színház jó és rossz is. Legtöbbit az orosz udvari színházba járok. Tanulmányozom a nyelvet ott, és a művészi »hangulatot«. Mindenféle más művészet is ajánlkozik.”³⁹ Buriánnak első moszkvai évében a beilleszkedés általános nehézségein túl nyelvi gondjai is voltak, mivel a Keleti Akadémia 1868-as évfolyama, amelyhez ő is tartozott, még nem tanult oroszul. Az orosz nyelvet először az 1880/81-es tanévben tették kötelezővé az Akadémia növendékei számára. Így a színházlátogatás a társasági élet mellett a nyelvgyakorlás hasznával is járt.⁴⁰

A farsang időszaka, a báli szezon azonban egészen más volt, amiből a magyar főkonzul is igyekezett kivenni a részét. 1885-ben például röviden, de annál lényegre törőbben írt báli élményeiről Thallóczynak: „Különbö megvagyunk Spónerrel együtt, ki üdvözl. Erősen táncolunk.”⁴¹ 1886-ban már kissé bővebben írt az évnek erről a társasági élet szempontjából fontos időszakáról: „Az ünnepi kínládások közepette vagyunk most. Mit jelent ez Oroszországban, azt nem is sejtethi az, ki keresztül nem ment rajta. Két héten át minden normális tevékenység fel van függesztve, s az egész birodalom csak három dolognak él: látogatások, ajándékok, illetőleg borralalók. Ez december 24-étől január 6-ig tart. Moszkva

usában konzullá léptették elő, és átvette a kijevei konzulátus vezetését. *Agstner, Rudolf*: Die Direktoren, Hörer und Hörerinnen der Orientalischen Akademie und der Konsularakademie 1754–1941. In: 250 Jahre - Von der Orientalischen zur Diplomatischen Akademie in Wien. Hg. von Oliver Rathkolb. Innsbruck-Wien-München-Bozen, 2006. 537. p.; Hof- und Staatshandbuch der Österreichisch-Ungarischen Monarchie für 1882. Teil II. Wien, 1882. 15.; Staatshandbuch für 1883. Teil II. Wien, 1883. 12.; Staatshandbuch für 1884. Wien, 1884. 2, 16.; Staatshandbuch für 1885. Teil II. Wien, 1885. 17.; Staatshandbuch für 1886. Teil II. Wien, 1886. 18. p.; Burián István levelei Thallóczy Lajoshoz. Moszkva, 1883. május 2., 1884. június 1., 1884. június 24. OSZK Kézirattár, Fond XI/166.

39 Burián István levele Thallóczy Lajoshoz. Moszkva, 1882. november 10. OSZK Kézirattár, Fond XI/166.

40 *Joukova, Alexandra*: Dolmetscher- und Sprachausbildung an der Orientalischen bzw. Diplomatischen Akademie in Wien. Wien, 2002. 47.

41 Burián István levele Thallóczy Lajoshoz. Moszkva, 1885. január 22. OSZK Kézirattár, Fond XI/166.

fele ilyenkor folyton be van kapva. Húsvétra az egész dolog ismétlődik. A különbség csak az, hogy most a részeg népség a hóban fetreng, Húsvétkor pedig fejét zúzza be a kövezeten. Talán azért szereti a muszka a telet jobban a nyárnál.⁴² Aztán a farsang időszakáról: „Spóner sokat táncol és dínomdánomozik. Különb- ben jómagam is jól bele sodortattam magam. Különb- ben ma végződik a farsang, jön a böjt, munka, kereskedelmi jelentések s gyalázatos idő komoly pillanatja.”⁴³

Burián Moszkvából is igyekezett ápolni a kapcsolatot magyar barátaival és ismerőseivel, így Hampelékkel, Pulszkyékkel, Matlekovits Sándorral, báró Kemény Jánossal, Horváth Gyulával és Szemere Attilával. Amikor Budapesten járt és módja volt rá, mindig felkereste őket.⁴⁴ Ezek az évi egyszeri találkozások azonban mégsem oldották oroszországi magányát, ezért rendkívül fontos volt számára Thallóczy Lajoshoz fűződő barátsága. Thallóczy kétszer is járt nála, először 1882 nyarán, aztán 1883 májusában, és rendszeresen kért tőle kisebb-nagyobb szíves- ségeket.⁴⁵ Így például 1882-ben egy áttekintő fényképet kért tőle Szentpétervár- ról, valamint arra kérte, küldje meg neki a fontosabb orosz történelmi társaságok és szakközlönyök jegyzékét. Az iránt is érdeklődött, hogyan és milyen feltételek- kel kutathatna ő, mint magyar történész a moszkvai levéltárban. Burián a kérés- ket igyekezett teljesíteni, bár a fénykép beszerzése nehézségekbe ütközött, mert mint írta: „Pétervárnak egy általános áttekintést engedő fényképét nem tudtam itt találni. Hanem vettem, és itt átküldök egypár karakterisztikusabb városrészletet mutató kisebb képet, melyeknek összevetéséből könnyen alkothatsz magadnak általános fogalmat a város jellegéről.”⁴⁶

A levéltári kutatásnak is utána járt, amire „meg kell szerezni a pétervári kül- ügyminisztérium engedélyét, melyért a mi külügyi hivatalunk útján kell folya- modnod, mely a dolgot a nagykövetség által intézi el”. Ezt úgy tűnik, sikerült

42 Burián István levele Thallóczy Lajoshoz. Moszkva, 1886. január 9. OSZK Kézirattár, Fond XI/166.

43 Burián István levele Thallóczy Lajoshoz. Moszkva, 1886. március 7. OSZK Kézirattár, Fond XI/166.

44 Ezek a kapcsolatok később is fontosak maradtak Burián számára. Amikor Moszkva után Szó- fiában és Athénben teljesített szolgálatot, és szabadságra hazajött Magyarországra, ha tehet- te, mindig meglátogatta őket. Burián István levele Thallóczy Lajoshoz. Bécs, 1886. szeptember 21. OSZK Kézirattár, Fond XI/166.

45 Burián István levelei Thallóczy Lajoshoz. Moszkva, 1882. november 10., 1883. május 2. 1886. szeptember 21. OSZK Kézirattár, Fond XI/166.

46 Burián István levelei Thallóczy Lajoshoz. Moszkva, 1882. november 10., 1883. január 22. OSZK Kézirattár, Fond XI/166.

elintézni, mert Thallóczy 1883-as oroszországi útja során bejutott a moszkvai levéltárba, ahol sikerült elérnie, hogy a levéltár az őt érdeklő iratokról másolatot készítsen számára. A levéltár az elkészült másolatokat Buriánnak küldte meg, aki továbbította Thallóczynak Budapestre. 1885 decemberéig 188 és fél ív másolat készült el, azonban még ugyanebben az évben Thallóczyt a közös Pénzügyminisztérium levéltár-igazgatójának nevezték ki és e miatt Bécsbe költözött, a Buriánnál erre a célra letétbe helyezett pénze elfogyott, és a másolója is felmondott, „főképpen azért, mert Bühler nagyon megszekírozta beleavatkozásaival”. Így a munka megakadt, hiába vette a levéltár vezetője, Protopopov a dolgot a maga kezébe, „s ő dirigálja a másolási munkát, melyre két egyént szemelt ki”. És hiába sürgette Burián Thallóczyt, hogy ha azt akarja, hogy „a munka megakadás nélkül folyjon, szükséges, hogy te Protopopovnak nagyon pontos és részletes utasítást küldj arra nézve, mit másoltasson. Mert az Ivanovnak adott régebbi tájékoztatás úgy látszik, elégtelen. Protopopov telve van jóakarattal, s csak útbaigazítást vár tőled, hogy teljes hévvel másoltassa le akár az egész levéltárt”. Ennek ellenére Thallóczy sem a levéltárat, sem Buriánt nem tájékoztatta a további teendőkről, így a munka teljesen leállt.⁴⁷ Annyi haszna azonban mindenképpen volt a moszkvai kutatómunkának, hogy Thallóczy az itt gyűjtött anyagokat beépíthette új könyvébe, amelyről Burián írt „egy kis bírálatot”. Ez a könyv az „Oroszország és hazánk” című munka volt, amely 1884-ben jelent meg Budapesten. Burián véleménye a műről egyértelműen pozitív volt: „Ragyogó könyv, amellyel célzatát és kivitelét illetőleg tökéletesen egyet értek.”⁴⁸

Máskor Burián fordult kérelemmel Thallóczyhoz. 1882-ben arra kérte, küldessen el neki Moszkvába Ráth Mór által három magyar nyelvű könyvet: Vámbéry Ármin „A magyarok eredete” című könyvét, Arany János költeményeit és Mikszáth Kálmán elbeszéléseit. Ezek közül a „Nemzetes uraimék” különösen elnyerte tetszését. 1884-ben egy olaszul, franciául vagy angolul írt magyar nyelvtanra volt szüksége, valamint arra kérte Thallóczyt küldessen neki egy magyar mondával és népmesével foglalkozó monográfiát, mert mint írta: „Nekem szükségem van tudni, mennyiben van népünk ajkán élő hősi nagy mitologikus monda, s mennyiben eredeti a mi mesekörünk.”⁴⁹

47 Burián István levelei Thallóczy Lajoshoz. Moszkva, 1882. november 15., 1885. július 1., 1885. november 4., 1885. december 7., 1886. január 9. OSZK Kézirattár, Fond XI/166.

48 Burián István levele Thallóczy Lajoshoz. Moszkva, 1884. március 24. OSZK Kézirattár, Fond XI/166.

49 Burián István levelei Thallóczy Lajoshoz. Moszkva, 1882. november 10., 1884. március 24., 1884. június 1., 1884. október 27. OSZK Kézirattár, Fond XI/166.

A Thallóczyhoz fűződő barátság nélkülözhetetlenül hozzájárult magyar identitása megőrzéséhez. Ahogy 1886 elején írta, amikor barátja bécsi kinevezéséhez gratulált: „Jó barátoknak mindig megvan a maguk különleges hatása egymásra. A tied reám főképp abban áll, hogy melegen tartod bennem a magyar lelket. Ez pedig jó segítség az egyensúly fenntartására a sok heterogén befolyás alatt.”⁵⁰

Az Osztrák–Magyar Monarchia külügyi tisztviselőinek és diplomatáinak nem jelentéktelen részére jellemző volt, hogy rendszeres irodalmi tevékenységet fejtett ki, vagy rendelkezett olyan művészeti jártassággal, amit környezete számon tartott, és amit munkája során a külügyi hivatal javára hasznosíthatott. Ebben az életformában és értékrendben a szellemi alkotó tevékenység egyre nagyobb jelentőségre tett szert, ami azonban korántsem volt kivételes egyéni ambíció vagy kedvtelés. A külügyi tisztviselőkben és diplomatákban félreérthetetlenül élt egyfajta vágy, hogy azt a tudást, amelyre szakmai tevékenységük során, hivatali működésük részeként, mintegy kiegészítésképpen szert tettek, másokkal is megosszák, leírják és közreadják. Voltak, akik értékes történeti kutatásokat végeztek, mások az államelmélet vagy az országismeret területén alkottak maradandót, esetleg közgazdasági tanulmányokat vagy szépirodalmi és publicisztikai műveket adtak közre.⁵¹

Burián István moszkvai hivatali éveiben írott tanulmányai leginkább az országismeret műfajába sorolhatók: ezek az írások Gyulai Pál Budapesti Szemléjében jelentek meg Rajeczi István álnéven. Első ilyen tanulmányát 1883 októberében írta, és az orosz nihilizmust járta benne körül Dosztojevszkij „Ördögök” című regénye kapcsán. Alighogy ez az írása megjelent, 1884 júniusában már a következő tanulmányán dolgozott, amely Oroszország vallási viszonyait tárgyalta és még ugyanabban az évben meg is jelent, szintén a Budapesti Szemlében.⁵²

E két tanulmány hatására Thallóczy felvetette, hogy Burián írhatna egy Oroszországot több szempontból bemutató, nagyszabású munkát, amelyet Ráth Mór szívesen meg is jelentetne. Burián, bár a felkérést örömmel vette, és elismerte, hogy az reá nézve „nagyon hízelgő”, de szabadsága és hivatali elfoglaltságai miatt a következő év tavaszáig nem látta megvalósíthatónak. Nyári szabadságáról visszatérve valóban tetemes mennyiségű munka várta, és csak október vé-

50 Burián István levele Thallóczy Lajoshoz. Moszkva, 1886. január 9. OSZK Kézirattár, Fond XI/166.

51 *Somogyi*, 2006. 209–237. p.

52 *Rajeczi István: A gonosz szellemek. Egy orosz nihilista regényről.* In: Budapesti Szemle, 37. kötet, 87. szám. 347–365. p.; *Uő.*: Oroszország vallásos viszonyai. In: Budapesti Szemle, 39. kötet, 93. szám. 321–342. p.

gén kezdhették el foglalkozni a tervezett tanulmánnyal. 1885 januárjában aztán „hosszas kétely és megfontolás után” lemondott arról, hogy nagyobb dolgozatot készítsen Oroszországról a nyilvánosság számára. Döntését azonban nem annyira hivatali elfoglaltságaival indokolta, hanem inkább azzal, hogy állásának ártana, ha ilyen írást adna közre. De a jövővel is számolt. Úgy vélte, jegyzeteit, benyomásait és véleményét nem adhatná ki anélkül, hogy az jövő pályáján részben meg ne fosztaná Oroszországról szerzett tapasztalatai gyakorlati hasznosításától. Hasonlatért a víváshoz fordult: „Ha az ember esetleg ellenfelére ütni akar, nem célszerű disszertációt tartani arról előleg, hol vannak annak gyengéi. Kisebb dolgozathoz azonban az ember olyan tárgyat választhat, amelynek kifejtése ilyen hátránnyal nem jár.” De nagyobb szabású műben Oroszországgal kapcsolatban nem látott erre lehetőséget. A nagy, átfogó mű tehát nem készült el, és a jövőben arra kellett szorítkoznia, hogy időről időre küldjön egy-egy cikket a Budapesti Szemlének. Így jelent meg 1885-ben harmadik orosz témájú írása, „Oroszországból Oroszországról címmel”, amelyet februárban írt, és amely az orosz fejlődés ellentmondásait tárta fel a magyar olvasóközönség előtt.⁵³

*

Jelen tanulmány a 19. század második felében Oroszországban szolgálatot teljesítő osztrák–magyar diplomaták és konzulok életébe kívánt betekintést nyújtani, párhuzamot vonva a diplomaták és konzulok szerepe és feladatai között, a nyilvánvaló hasonlóságok mellett a különbségeket is kiemelve. Megállapítható, hogy Szentpétervár kulcsfontosságú diplomáciai állomáshely volt a Monarchia számára, ezért ebbe a városba csak olyan vagyonos és jó fizikai állóképességgel rendelkező arisztokratákat küldtek, akik a mostoha éghajlat kihívásainak és a nagy hatalmi ranghoz illő társadalmi és politikai reprezentáció kívánalmainak egyaránt meg tudtak felelni. A cári udvar kisugárzása alól egyetlen külföldi diplomata sem tudta kivonni magát, a Szentpétervárra akkreditált osztrák–magyar diplomatákat is szinte beszippantotta az orosz légkör, így nem véletlen, hogy —

53 *Rajeczi István*: Oroszországból Oroszországról. In: Budapesti Szemle, 42. kötet, 100. szám. 57–75. p. Burián — személyes ismeretség híján — Thallóczy révén tartotta a kapcsolatot Gyulai Pállal. Amikor Thallóczyt 1884-ben Kállay Béni közös pénzügyminiszter Bécsbe hívta, a Budapesti Szemle főszerkesztőjével megszakadt a kapcsolata, így több tanulmánya már nem is jelent meg a tekintélyes folyóiratban. Burián István levelei Thallóczy Lajoshoz. Moszkva, 1884. június 1., 1884. június 24., 1884. október 27., 1885. január 22. OSZK Kézirattár, Fond XI/166.

időnként feletteseik kimondott utasítása ellenére is — egy Oroszország és Ausztria–Magyarország közti megegyezés szószólóivá léptek elő. És tették mindezt annak ellenére, hogy a szentpétervári szolgálat magánvagyonukat is jelentős mértékben megterhelte.

Az oroszországi osztrák–magyar konzulok életére Burián István moszkvai megbízatása szolgál jó példával. Bár a Monarchia külügyi szolgálatában — különösen a konzuli szolgálatban — az idő előrehaladtával egyre nagyobb arányban volt jelen a polgári elem, és az arisztokrácia folyamatosan visszaszorulóban volt, az 1870-es években egy nem túlságosan előkelő származású, kezdő konzuli tisztviselő számára egy nyugat-európai állomáshely még csak vágyalom lehetett. A nyugat-európai fővárosok általában arisztokrata ifjak számára voltak fenntartva, ahol a Buriánnal egyidős fiatalembereknek, élvezve az életet, az előkelő társaságot, valójában nem sok dolguk akadt. Buriánnak tehát kezdetben be kellett érnie különféle balkáni állomáshelyekkel, majd 1882-ben megkapta első önálló megbízatását, amikor moszkvai főkonzullá nevezték ki.

Burián István 1882 és 1886 között volt moszkvai főkonzul. Ebben a pozíciójában mindvégig felettesei legnagyobb meglepedésére működött, ő azonban mégsem volt maradéktalanul elégedett oroszországi állomáshelyével. Moszkvai főkonzulása idején hol Varsóba vágott — mert ott közelebb lehetne Magyarországhoz –, hol a szentpétervári nagykövetségről szőtt ábrándokat. Figyelemre méltó azonban, hogy későbbi Szófia-i állomáshelyét (1886–1895) Moszkva után minden szempontból visszalépésnek érezte. Az Oszmán Birodalomtól egyre függetlenebb és a Monarchia számára egyre fontosabbá váló balkáni fejedelemség fővárosával politikai és társadalmi szempontból is elégedetlenebb volt, és mindenáron el akart kerülni onnan.

Érdekes jelenség, hogy az oroszországi évek Buriánt egyáltalán nem tették oroszbaráttá. Gustav Kálnoky és Alois Aehrenthal is, akik szentpétervári nagyköveti múlttal a hátuk mögött lettek közös külügyminiszterek, igyekeztek oroszbarát fordulatot adni a Monarchia külpolitikájának. Buriánt azonban főként az osztrák emlékirat-irodalomból ismert legendás hidegvérűsége, távolságtartása és magyarsága egyszerre megóvta ettől, bár az is igaz, hogy Moszkva nem volt Szentpétervár, ahol egyetlen diplomata sem tudta kivonni magát a cári udvar kisugárzása alól. Ugyanakkor Buriánra a legkevésbé sem volt jellemző valamiféle atavisztikus oroszellenesség, ami legtöbb honfitársáról viszont már nem volt elmondható. Egyik jelentésében például kimondottan elítélő megfogalmazást használ a magyarok vak oroszellenességével kapcsolatban — igaz, a jelentés címzettje Kálnoky külügyminiszter volt. Oroszországról írott tanulmányaiban is inkább a tudós távolságtartó alaposágával elemzi a cári birodalom belső vi-

szonyait, egyszerre állapítva meg az ország elmaradottságát és komoly jövőbeni fejlődési lehetőségeit. Amikor jelentéseiben a pánszlávizmusról ír, akkor sem a bizalmatlan vagy ellenséges magyar szól belőle, hiszen már az 1850-es évek vége óta foglalkoztak a szentpétervári osztrák követek a pánszlávizmus mozgalmával, és tették mindezt nem saját elhatározásukból, hanem feletteseik kifejezett utasítására. Ugyanakkor igyekezett minden jelentésében felhívni a figyelmet arra, hogy bár a pánszlávizmus az 1880-as évek első felében ellenzékbe szorult, továbbra is veszélyes lehet, ha visszaszerzi befolyását Szentpétervárra és a hivatalos orosz külpolitikára.

SÜLI ATTILA

HÁROMSZÉK 1848–49-ES TÖRTÉNETÉNEK KIADATLAN FORRÁSAI

Bevezetés

Háromszék 1848–49 történetét megírni komplex és nehéz feladat, hiszen a vonatkozó kútfők lelőhelyei több országban találhatóak. Ráadásul az idők folyamán az egyes közgyűjteményi anyagokat ideológiai elvek alapján megbontották. A Székely Nemzeti Múzeum 1848–49-es azon anyaga, amely az 1945. évi menekítést követően megmaradt, például a Kovászna Megyei Állami Levéltárhoz került. Az erdélyi országos teljhatalmú biztosok iratait és levelezését tartalmazó Csány-levéltár nagyobb részt Kolozsvárra települt át. Viszonylag áttekinthető a Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltára H és R szekciójához tartozó források kutatása. A székely határország anyagának egy része a brassói levéltárhoz tartozik, a kolozsvári Ereklýmúzeum gyűjteménye egyben és helyben maradt. A császári- királyi hadvezetés forrásait elsősorban a bécsi hadilevéltár, az Österreichisches Staatsarchiv szervezetébe tartozó Kriegsarchiv őrzi.

E tarkaságnak is köszönhetően gyűjteményes forráskötet Háromszék önvédelmi harcáról eddig még nem jelent meg. Annak ellenére sem, hogy a törvényhatóság szabadságharca, emberfeletti teljesítménye már a kortársakat és a XIX. századi történétírókat is csodálatba ejtette. Bár Kővári László történeti munkája és okmánytára, valamint Jakab Elek visszaemlékezése számos forrást tartalmaz, csak 1896-ban jelent meg Gábor Áron volt tüzér hadnagyának, Nagy Sándor hídvégi református lelkésznek a monográfiája a szék önvédelmi harcáról. Az utóbbi egy okmánytárat is tartalmaz, amelynek anyagát Lőrinc József őrnagy mentette meg. Ugyanebben az évben Kuskó István, a kolozsvári Ereklýmúzeum őre és az 1848–49. Történelmi Lapok szerkesztője által gondozott kötetben adták ki Bíró Sándor és Macskási Antal visszaemlékezését és iratait.¹

1 *Kővári László*: Erdély története 1848–49-ben. Pest, 1861.; *Üő*: Okmánytár az 1848–49-ki eseményekhez. Kolozsvár, 1861.; *Jakab Elek*: Szabadságharcunk történetéhez. Bp., 1880.; *Nagy Sándor*: Háromszék önvédelmi harca 1848–49. Kolozsvár, 1896.; Adalék Háromszék 1848–49. önvédelmi harca történetéhez. I. rész. Bíró Sándor, Macskási Antal iratai. Összegyűjtötte: Kuskó István. Kolozsvár, 1896. (1848–49. „Történelmi Lapok” Könyvtára. III.); Megemlítendő még *Szenkatonlai Bakk Endre*: Kézdivásárhely és az ottani Jancsó családok története. Kézdivásárhely, 1896. című családtörténeti műve, mely rengeteg új adatot tartalmaz a korszakra vonatkozóan.

Ezt követően mintegy nyolc évtizedig nem történt nagyobb forráskiadás. Annak ellenére sem, hogy Gyalókay Jenő, Imreh István, Károlyi Dénes, Böződi György és Egyed Ákos történeti feldolgozásaiban, tanulmányaiban számos olyan forrást is megszolgáltattak, amelyek eddig a tudományos kutatás számára ismeretlenek voltak.²

A Romániában megjelenő forráskiadványok közül ki kell emelnünk az 1979-ben indult, időközben nyolckötetesre duzzadt *Documente...* sorozatot, valamint a Benkő Samu által szerkesztett *Documenta Neglecta* kötetet.³

Háromszék önvédelmi harcának következő, a modern történettudomány elvárásainak megfelelő feldolgozását a szakma doyenje, Egyed Ákos kolozsvári történész végezte el az 1977-ben megjelenő kötetében. A mű időközben három kiadást ért meg, az utolsóhoz a szerző egy okmánytárat is csatolt, amely számos első közlést is tartalmaz.⁴

Bár témáját tekintve elsősorban Erdély történetéhez illeszkedik, de számos Háromszékre vonatkozó kútfőt is tartalmaz Németh György Gál Sándor monográfiájához tartozó forráspublikáció.⁵

-
- 2 A teljesség igénye nélkül: *Gyalókay Jenő: A háromszéki hadjárata. 1849. július 16–24.* In: *Hadtörténelmi Közlemények (= HK), 23–24. (1923) 56–114. p.*; Egyed Ákos, Böződi György, Károlyi Dénes és Imreh István tanulmányai az *Arcok, eszmék, tettek* című kötetben. (Bukarest, 1974.)
 - 3 *Revoluția de la 1848–1849. din Transilvania. Vol. I. 2 martie — 12 aprilie.* Sub redacția Acad. Ștefan Pascu, Victor Cheresiesiu. București, 1977.; *Documente privind Revoluția de la 1848.* în *Țările Române. C. Transilvania. Vol. II. 12 aprilie — 29 aprilie.* Red. Ștefan Pascu. București, 1979.; *Documente privind Revoluția de la 1848.* în *Țările Române. C. Transilvania. Vol. III. 30 aprilie- 14 mai.* Sub redacția Acad. Ștefan Pascu. București, 1982.; *Documente privind Revoluția de la 1848.* în *Țările Române. C. Transilvania. Vol. IV. 14 mai-25 mai.* Sub redacția Acad. Ștefan Pascu. București, 1988.; *Documente privind Revoluția de la 1848.* în *Țările Române. C. Transilvania. Vol. V. 26 mai — 4 iunie.* Sub redacția Acad. Ștefan Pascu. București, 1992.; *Documente privind Revoluția de la 1848.* în *Țările Române. C. Transilvania. Vol. VI. 5 iunie–16 iunie.* Sub redacția colectivului de specialitate din cadrul Institutului de Istorie din Cluj-Napoca, cu o introducere de Camil Mureșanu. București, 2002.; *Documente privind Revoluția de la 1848.* în *Țările Române. C. Transilvania. Vol. VII. 17 iunie-26 iunie. Volum întocmit de: M. Bodor, E. Cosma, G. Neamțu. Cu cuvânt introductiv de Acad. Camil Mureșanu. București, 2005.*; *Documente privind Revoluția de la 1848.* în *Țările Române. C. Transilvania. Vol. VIII. 26 iunie-30 iunie. Volum întocmit de: M. Bodor, E. Cosma, G. Neamțu. Cu cuvânt introductiv de Acad. Camil Mureșanu. București, 2007.*; *Documenta Neglecta. Az 1848. évi forradalom forrásait publikáló román akadémiai kiadványból kihagyott iratok. 1848. március 4. — 1848. június 26.* Összeállította és kutatástörténeti bevezetéssel ellátta: Benkő Samu. Bp., 2008.
 - 4 *Egyed Ákos: Háromszék, 1848–1849. Forradalom, szabadságharc. Harmadik, bővített kiadás. Sepsiszentgyörgy, 2008.* Az első kiadás 1977-ben, a második 1979-ben jelent meg.
 - 5 *Németh György: Gál Sándor honvédezzredes 1848–1849-es tevékenysége.* Csíkszereda, 2008.

Számos új eredményt és szempontot hozott a kutatás számára Csikány Tamás tanulmánya, amely a bécsi hadilevéltárban fellelt források segítségével világítja az önvédelmi háború hadtörténeti hátterét.⁶

Az erdélyi kútfők publikálása terén nagyon komoly eredményt vallhatnak magukénak a háromszéki történészek, helytörténészek. Itt elsősorban Demeter László, Demeter Lajos és Albert Ernő munkásságára kell felhívni a figyelmet.⁷

*

Az itt közölt források kivétel nélkül Háromszék 1848–49-es történetéhez kapcsolódnak. Lelőhelyeik a Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltárában, a Hadtörténeti Múzeum Kéziratos Emlékanyag Gyűjteményében, a Székely Nemzeti Múzeum Kéziratárában, valamint a Romániai Országos Levéltár Kovászna Megyei Irodájának gyűjteményében (Sepsiszentgyörgy) / Románul: Arhivele Naționale ale României Biroul Județean Covasna, Sfântu Gheorghe található. Elsősorban olyan témakörökhöz kötődnek, amelyeknek a feldolgozását végeztem, ezek részben már megjelentek, vagy megjelenés alatt állnak. Az 1848. április végi háromszéki mozgalom, Berzenczey László szabad lovas csapatának szervezése, az árapataki szerződés létrejötte, az 1849. évi háromszéki hadszervezés és az erdővidéki szabad lovascsapat működése azok a témák, amelyeknek a megvilágításához nyújtanak segítséget az itt közölt kútfők.

Itt szeretnék köszönetet mondani Szoleczky Emesének, Hermann Róbertnek, Németh Györgynek és Demeter Lajosnak a dolgozatom elkészítéséhez nyújtott önzetlen segítségükért.

*

Az iratokat a jelenlegi helyesírás és központozás szabályai szerint, az eltérő alakok megtartásával közöltem. Az iratoknak csak a szövegtestét közöltem, kivéve, ha az adott levélnek utóiratai is van.

6 Csikány Tamás: A háromszéki kisháború 1848 decemberében. In: HK 120. (2007) 3. sz. 837–873. p. (A továbbiakban: Csikány, 2007.)

7 Szintén a teljesség igénye nélkül: Albert Ernő: Eltiport szabadság. Jöttek az oroszok 1849. Sepsiszentgyörgy, 1999.; Határvidék. 1762–1918. I–II. Sepsiszentgyörgy, 2003. és 2006. Itt Demeter Lajos és Demeter László több forrásközlésére kell a figyelmet felhívni, melyek közül kiemelkedik Kovachich Horváth Ignác és Balázs Konrád emlékiratainak sajtó alá rendezése. Emellett rendszeresen jelennek meg forrásközlések a Székely Nemzeti Múzeum Évkönyvében.

Források

1.

Berzenczey László kormánybiztos felszólítása Székelyföld lakosaihoz. A szabad lovasscsapat részére lovak felajánlására szólít fel.

Marosvásárhely, 1848. szeptember 20.

Az erdélyi szabad lovassereget alakító marosvásárhelyi központi
parancsnokságtul

Tisztelt Polgártárs!

Ismert hazafiságát igénybe véve, s a közhaza iránti bizonyára kedves kötelességét, s annak megvédése, fenntartása iránti szilárd buzgóságát is felhasználni kívánván, hivatalosan s egész bizalommal felszólítani határoztuk önt, hogy azon esetben, ha ezen szabad lovas sereg számára, - haszonvehető lovat, a hirdetményben kiírt minőségben, akár ingyen, akár pénzért, - úgyszintén ételmi, vagy egyéb felszerelési, például vászon s más hasonnemű szereket, u. m. szénát, zabot sat... áldozatképpen az említett lovasság mentül hamarábbi alakíthatása tekintetéből — szálni szíveskednék: azt az említett parancsnokság Marosvásárhelyt felállított központi bizottmányához mielőbb beszolgáltatni is szíveskedjék.

Kelt Marosvásárhelyen 1848-iki s[z]ept[ember] hó 20^k napján

Berzenczey László⁸ s. k.
kormánybiztos

Nyomtatvány. Lelőhely: Lelőhely: Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy. Kézirattár. (A továbbiakban: SZNM Kt.) Szn.

8 Berzenczey László (1820–1884) Marosvásárhelyi országgyűlési követe. (*Egyed Ákos*: 1848 erdélyi magyar vezéralakjai. Marosvásárhely, 2004. (Erdély emlékezete sorozat) 20–37. p. A továbbiakban: *Egyed*, 2004.) 1848 augusztusában egy szabadcsapat szervezésére kapott felhatalmazást Kossuth Lajos pénzügyminisztertől, az alakulat a későbbiek folyamán a 15. (Mátyás) huszárezred nevet kapta.

2.

**Sombory Sándor⁹ ezredes rendelete a kézdívásárhelyi bizottmányhoz.
Intézkedjenek a szökött katonák táborba való visszavezénylésére.**

Sepsiszentgyörgy, 1849. január 1.

A főparancsnoktól

A K[ézdí]vásárhelyi bizottmánynak

S[epsi]Sz[ent]György 1⁸⁰ januarius 1849.

A 10ik századhoz tartozó tábori szökevényekről hozzám jutott jelentést azon meghagyással küldöm, hogy mindazon egyének, kik a jelentésben megnevezetnek, valamint minden fegyvert fogható egyének is K[ézdí]Sz[ent]lélekről s Kiskászonból a táborba indíttassanak .

Egyúttal tétessen rendelkezést a 11. századhoz is, melytől több mint 800 hazaszökött, a táborba küldések aránt.¹⁰

Sombory ezredes

Magyar nyelvű tiszttázat. Lelőhely: Romániai Országos Levéltár Kovászna Megyei Irodája, Sepsiszentgyörgy / Arhivele Naționale ale României Biroul Județean Covasna, Sfântu Gheorghe (A továbbiakban: SÁL) Fond 20. nr. 1513. Fol. 4.

9 Sombory Sándor ezredes (1794–1860) a 11. (Székely) huszárezred parancsnoka. (*Bona Gábor: Tábornokok és törzstisztek az 1848–49. évi szabadságharcban.* Bp., 2000. 626. p. A továbbiakban: *Bona*, 2000.)

10 Háromszék lakossága 1848 december végére az állandó táborozások, a nagy téli hideg, valamint az erőforrások kiapadása miatt kimerült és hajlott a megegyezésre. A császári katonai vezetőkkel való egyezkedés után 1849. január 2-án fegyverszüneti egyezmény született a szembenálló felek között. *Csikány*, 2007. 866–867. p.

3.

**Joseph Gedeon¹¹ vezérőrnagy felhívása Háromszék törvényhatóságához.
Térjenek vissza I. Ferenc József császár hűségére.**

Brassó, 1849. január 2.

A szomszéd Háromszék, Miklósvár és Bardoczszéke törvényhatósága az Ő Felsége által oda valamint e nagy Fejedelemség többi törvényhatóságaihoz leküldött Ollmützban december 2-án 1848 költ kegyelmes felszólításából meggyőződött, hogy Magyarország és Erdély nagyobb része egy fellázított párt által félrevezetve egy szemtelen factiónak hódolt, de nem is azon helyzetben látta magát, hogy szentséges nagyfejedelmének tartozó hívségéts ragaszkodását bemutathatta volna, valameddig a lázítók kegyetlen nyomása alól fegyveres hatalom által fel nem szabadítatott, nemkülönben át nem láthatta, hogy a szabadságért küzdeni nem annyit tesz, mint a szenvedélyek féktelen jármának magát alávetni, és hogy a haza jóléte, személy és vagyon tellyes bátorsága és minden nemzeteknek kölcsönös bizodalma nélkül, mely teljes jogegyenlőség és a törvények szent megtartásán alapszik, nem képzelhető valamint az óhajtott béke s egyeség csupán csak ily módon visszaszerezhető; mire ezennel mindenkit komolyan felszólítok.

Brassó, jan[uár] 4-én 1849.

Gédeon m. k.
tábornoki helytartó
és ezen vidék sorkatonaság főparancsnoka

Nyomtatvány. Lelőhely: SZNM Kt. Szn.

11 Joseph Gedeon (1789–1859) vezérőrnagy, a Háromszék ellen harcoló császári-királyi dandár parancsnoka.

4.

**Beke József alezredes¹², háromszéki térparancsnok szózata
Háromszék lakosaihoz**

Kézdivásárhely, 1849. február 24.

Szózat Háromszék lakosaihoz

Világrendítő események küszöbén állunk. A népjog és önkényuralkodás szemközt állva, életért küzdenek.

Az egyetemes szabadság, melynek millió karjaira századok óta kovácsoltattott a szolgaság rabláncá békóiból megszabadulva: a jogérzet magos öntudatával, fegyverrel a kezében követelé vissza elrablott ősi birtokát: a népek szívét.

Az iker testvér magyar nemzetnek elhatározó szerep jutott e kor küzdelmeiben. — Vagy tisztelettel fog emlékünök előtt leborulni a jövő története, vagy pirulva tagadják meg utódaink őseiket! Tőlünk, lelkünk kitartó erejétől függ a magyar nemzet, s vele Európa népeinek szabadság élete, vagy szolga halála.

Soha egy nemzet nem szentesíté annyi vérrrel hazája földét, mint a magyar, s egy népet sem mutathat fel a történetírás, melyet oly gyakran, s oly gyalázatosan árult volna el a zsarnok haszonlesés, mint fajunkat.

Már meg vala ásva a sír, már vegyítve vala a méreg; de az isten, az igazság istene megleglé a gonoszok bűneit: öntudatra ébreszté magyart, s csak azért engedé a hitszegési pillanatokra diadalmaskodni, ne hogy a könnyen szerzett birtok hanyagul őrizve ismét elraboltassék; s csak azért kelle az újonnan született szabadságnak ezerek vérével kereszteltetni meg, hogy az eredendő bűneitől megtisztítva, annál könnyebben biztosításék számára az örök élet; s végre azért vevé körül alkotványunkat esküszegés, testvérárulás, égetés és pusztulással, hogy a könnyen hívó és bántalmat könnyen feledő magyar, saját kárán okulva, ne bizza többé mostoha kezekre ősi birtokát: — szabadságát.

Alig kondult meg a szomszéd testvér — hazában a közveszély harangja; alig hatott az orozva megtámadt, rokon segély kiáltása ősi bércünk közé: elküldé a lelkes székely nemzet erős karú fiait, s elmentünk szabadítani a magyart, melynek élete nélkül csak halál várhata reánk.

12 Ifj. Beke József (1812–1896) alezredes, Háromszék katonai parancsnoka. *Bona*, 2000. 234–235. p.

Kilenc hónapon át követtem a magyar lobogót a szabadság szent csatáin!

Láttam Bánát gazdag térein, mint gyilkolttatik le, a vendégszeretőleg hazánkba fogadott rácz faj által, a magyar. Lángok emészték fel az ősi lakhelyeket, és a fájdalmas élet keresményeit; rongyok fedék a menekültek vérző tetemeit; s az éhség halvány alakja tükrözé magát szenvedő arcaikon.

Láttam Jellasics¹³ rabló csordáját, mint éhes sáska — sereget bejönni. Pusztulás jelölé útját; s szentségtörő céllal a nemzet legnagyobb fiát, s velök az ország köveit akarták meggyilkolni, hogy az ész és szív buktával a népet régi járma alá terelhessék. De a lelkesedés, s önfenntartás ösztöne által acélozott egyetértés, gyalázattal kergeté ki, a hivatlan vendégeket hatalmának egész erejével; s csak céljokhoz méltó csalás, - szószegecs — menté meg őket az enyészettől.

Láttam mint bujtogattatik fel a szegény míveletlen oláh, s mint használtatik fel aljas eszözül a magyar faj kiirtására. Hol e nép járt, ott a csend élet békés hajlokától az isten szentegyházainak küszöbéig, kegyelet nélkül minden meg van fertőztetve: a gyermek ártatlansága, a női erély varázsa, s a művészi ereklyék becse, sem bír megselezlédíteni, viharként dülő szenvedély - dühöket. S ha néha a viszontorlás elő állott: elég szemtelen volt a reakció újjal mutatni, az elkeseredett magyar hibáira, midőn maga, mint a mérges pók, a legszebb érzelem — virágok kelyhéből is, a bűn ártalmas nedűjét szívta ki.

S mind ez a király nevében, ki alkotványunkra megesküdütt, s kinek ősi trónját, vérző emlékeit feledve, annyiszor védte meg a magyar, s éppen azon időben történik, midőn a jog — egyenlőség, vallás faj, születés külömbőség nélkül, minden e hazában lakóknak megadatott.

Magát a székely nemzetet, melyet félve fenyegetni nem mertek, hazug ígéreték s kétszíni hízelgés által akarta a camarilla hűtlenné tenni maga és testvérei ügyéhez; *hogy nélküle legyilkolva a magyart, a magyar segélye nélkül annál könnyebben ölhesse meg a székelyt!*

Most, midőn a viszontlátás lángoló örömeivel sietek körötökbe rég nem látott szeretett testvéreim, most midőn tisztelve szeretett fővezérünk Bem¹⁴ tábornok bizalma által Háromszék parancsnokául neveztettem ki: egyéni boldogságomhoz a hazafiúi önértet is vegyül, mert a győzelemnek hírnöke valék nálatok, mely a magyar és székely által kivívatva, szabadság — harcaink emlék füzérében ragyo-

13 Josip Jellacic (1801–1859) altábornagy, zágrábi főhadparancsnok és horvát bán.

14 József Bem (1794–1850) vezérőrnagy, az erdélyi magyar csapatok parancsnoka. *Bona*, 2000. 145–147. p.

góvá teszi februarius 9^{ik} napját, s az utókor ihletett kegyelettel fog a piski híd mellett megállani, hol annyi szabadság — hősök pora szentesíté a győzelem terét!!

Testvéreim! Most midőn az ellenség ereje megtöretett: egy utolsó válságos harca a kétségbeesésnek fog előttünk állani. Nem elbizakodva, de csüggedés nélkül, nézzetek a jövő elébe. — Békét óhajtva, de csatára készen tegyétek érdemessé magatokat őseitek múltjához; s tetteikben cáfoljátok meg azt, hogy nem vagytok az „*emberiség söpredéke*”, mint ellenségeink hírlelik, hanem elő-csatárai az alkotványos életnek, s a népek egyetemes szabadságának.

Valahányszor a jóindulat, és a kegyelem álszínével közelg felétek bérlet szolgálja a csalárdságnak, jusson eszetekbe elvérzett, kegyetlenül lemészárolt testvéreitek halvány emléke; kik hittek a szépen fenhagzó édjének; s könnyenhívőségökért keserűen bűnhődtek — Ne feledjétek, égő betűkkel legyen emléktökbe felírva, azon lélekrázó méltatlanság, melyet a legközelebb múltban erdővidéki testvéreiteken a rend és béke — visszaállítás színét bitorló ellenség, aljas rabló módjára elkövetni nem borzadott.

Fel Barátim! A Magyar és székely ne pihenjen addig míg a szabadság szentsége előtt le nem borul a zsarnokság bérlett fegyvere; karotok csapásra emelve álljon mind addig, míg a magyar határokon, csak egy áruló lélekel; vígalom ne zendüljön meg addig békés hajlékokot küszöbein, míg a sebeiben vérző anyánk, a Haza, egyetértésünk varázsereje által, fel nem üdül.

Fel vitéz székelyek, ha ellenség közleg! Csak a gyáva hajtja önként fejét a vérpadra; a bátor összetöri ellenét! Órizzétek meg, legyen szent előttetek hazátok s ősi tűzhelyeitek határa, mint Moses égő bokra, melyhez a kegyelet nélküli rossz akarat büntetés nélkül ne közeledhessék. Oltalmaztatók meg a földet, mely ezredév óta hord és táplál hű dajkakint; melyhez múltatok dicső emlékei, és utó nemzettéketek szép reményei vannak csatolva; s melynek szent pora annyi őstököt takarja, hogy nincs egy talpalatnyi föld, melyre az ellenség reá léphetne anélkül, hogy egy nemes székely csontját meg ne fertőztesse.

Azért küldtettem, s azért jöttem hozzátok, hogy emlékeztesselek benneteket arra, mit soha egy magyarnak sem szabad oltalmatlanul hagyni: *Hazánk szabadságára, és Nemzetünk függetlenségér*, melyért vagy győzve élni, vagy dicsően vele elhalni természet sugallta szent kötelesség! —

Mint a magyarnak Debrecen, úgy nekünk Kézdi — Vásárhely legyen gyűlpontunk, honnan a lelkesedés és tetterő csodákat mívelve árássa szét sugárait, a székely nép közé. E lelkes város körében, mely tetteivel már is jövőt teremt emlékének, fognak alkottatni az eszközök, melyek a zsarnokság sírját megásandják!

Székelyek! Egyetértés, kitartás, és ernyedhetetlen lelkesedés célhoz vezet,
melyet az igazság istene bukni nem enged soha!

Éljen a Magyar Nemzet Szabadsága!!!

Kelt Kézdi – Vásárhelyen, februarius 24-én 1849.

Beke József m. k.
alezredes

Nyomtatvány. Lelőhely: SZNM. Kt. Szn.

Közli: Székely Ödön: Levelek Háromszék 1848–49-iki önvédelmi harcza történetéhez. In: Erdélyi Múzeum 31. (1914) 4. sz. 219–228. p. (Az utóbbi közlés számos félreolvasást, elírást tartalmaz, így újraközlését indokoltnak tartottuk)

5.

József Bem vezérőrnagy és Forró Elek¹⁵ alezredes levelei Gál Sándor¹⁶ ezredeshez. Beszámol Nagyszeben elfoglalásáról.

Nagyszeben-Marosvásárhely, 1849. március 11–13.

Ezredes Gál Sándor Úrnak!

Kétszeres örömhírt közlök önnel, egyik az: hogy ma éjjeli 11 órakor Szebent rohammal bévettem — másik az, hogy az ön székelyei különösön jól viselték magukat és a máj nap eldöntésére igen sokat tettek. — Főhadiszállás, N[agy]szeben mart[ius] 11^{én} 1849.

Bém

15 Forró Elek (1813–1893) alezredes, Marosvásárhely katonai parancsnoka. *Bona*, 2000. 335–336. p.

16 Gál Sándor (1817–1866) ezredes, a Székelyföldi hadosztály parancsnoka. *Bona*, 2000. 158–159. p.

Forró alezredestől –

Bém tábornok Szeben bevételéről így tudósít - ma éjjeli 11 órakor Szebent rohammal bévettem — az ifjú székelyek mint orosz lányok harcoltak — ők nagy dicséretet érdemelnek — a császáriak mellett mintegy 5000 muszkával volt bajom — több ágyút és néhány száz fegyvert vettem el.

M[aros]vásárhelyen, mart[ius] 13^{án} 1849.

Forró alezredes

Magyar nyelvű tisztázat. Lelőhely: SÁL Fond. 74. 24 fol. 40r.

6.

Beke József alezredes, háromszéki katonai parancsnok rendelete. A nemzetőrséget mozgósítja és egy védelmi vonalat állít fel a moldvai határ mentén.

Kézdivásárhely, 1849. március 19.

N. 977.

Rendelet

K[ézdi]vásárhelyen martius 19^{ik}[1]849dik délután 5 órakor

Egy úttal küldöm a hivatalos értesítést, miszerént Bem Tábornok úr e hó 11én éjjeli 11 órakor Szebent rohammal bé vette mivel a meg veretett Puchner¹⁷ féle serget magyar hadaink üzőbe vették gyaníthatni, hogy az ellenség menekülését a bérencekkel együtt, egyik vagy másik szoroson át Oláhországba keresendi, a sor Brassón van, tehát tüzhelyeink közvetlen szomszédságában. — hol úgy állhatunk hathatósan ellent, ha a nép felkel, és a futó ellenséget eltiporja.

E célból Bem tábornok úr parancsa folytán általános népfelkelés rendeltetik, parancsoltatik, hogy tizennyolctól ötven évig minden mozgatható székely fegyvert ragadva az illető falusi nemzetőrséghez csatlakozzon, hogy a helységi nemzetőrségi főbb tisztje által minden falusi nép Sepsiből által Árkoson, Kézdivől

17 Anton Puchner br. (1779–1852), altábornagy, erdélyi főhadparancsnok.

pedig a Feketeügy jobb pártjától bezárólag Al- és Felcsernátonig — s Hatolykáig haladéktalanul Uzonba és Kökösbé vezetethessen.

Minden Orbai faluk és Sepsiből Feldoboly és Nagyborosnyó a Bodzai-szorosra rendeltetnek — melyeknek főparancsnokául Kövér nyugdíjas százados úr van kinevezve, ki is általam oda utasítaték, hogy a szorosat rögtön elfoglalván Bodola és Nyém felet[t] a háromszéki haddal egy arányban előhaladjon a tartalék fen[n] hagyását önként értvén.

A két Csernátonon felüli Kézdiszék Ojtoz felé léend állítva, mégpedig Ikafalva — Futásfalva — Fel- és Altorja — Karatna — Volál és Kézdivásárhely Pitter¹⁸ százados úr parancsnoksága alatt tartalékul Kézdivásárhelyen 1– a többi Kézdi széki helységek pedig Domokos Sándor¹⁹ őrnagy úr parancsnoksága alatt - Berecken Domokos őrnagy úr rendeljen csapatából egy vadászfegyverrel ellátott századot Ojtozba és Ojtoz szoritóba (?)²⁰ különösen az ágyúk fedezetét ajánlom. Semmi névvel nevezhető fegyvert és a megállított idő korig senkinek hon maradni nem szabad, aki ez ellen tenne mint áruló tekintessék s büntetessék. A kiszállandó nép legalább is 4 napi élességgel legyen ellátva.

Beke alezredes

Magyar nyelvű tisztázat. Lelőhely: Hadtörténeti Múzeum, Kéziratos Emlékanyag Gyűjtemény. (A továbbiakban: HTM) Leltári szám: 99.96.1./KE.

18 Az ő személyét nem sikerült azonosítani.

19 Domokos Sándor (1803–?) nemzetőr őrnagy Háromszéken. (Bona, 2000. 310. p.)

20 Olvasata bizonytalan.

7.

Beke József ezredes, katonai parancsnok utasítása a rögtönítélő törvényszékek felállításáról.*Kézdivásárhely, 1849. március 25.*

Utasítás az alakítandó törvényhatóságoknak

- I. A kormányzó bizottmány hatásköre. A kormányzó bizottmány önállólag intézkedik.
- 1^{ör} A rögtön ítéletekben, midőn a vádlott fél által visszavetett bírák helyesítése forog kérdésben, mely esetben t. i. a nemzetgyűlés folyó évi február 13^{án} hozott határozatában a rendelkezést a honvédelmi bizottmánynak adta át.
- 2^{ör} A honvédelmi bizottmány és az ezáltal megbízottak rendeleteinek közvétételét, s végrehajtását eszközlésbe véteti, s a körülmények igényeihez képest a honvédelmi bizottmány szellemébe maga is rendeleteket adhat ki. —
- 3^{ör} Mint első bíróságú törvényszék különböző hatóságok közötti ügyekben ítélt és ítéletét végre is hajthatja.
- Mint fellebviteli törvényszék —
- 1^{ör} Ítélt mindazon ügyekben, melyek a polgári és katonai ügyekben hozzá felvitetnek.
- 2^{ör} Minden polgári és katonai hatóságok — ezen kormányzó hivatalnak alá rendeltetnek, az ügyek felebb vitele innen meg nem engedtetik.
- Kivétetik azon eset, midőn valaki rögtön bíróság körülményei közé nem tartozva békfogatik, mely esetben a fellebbezés az igazságügy miniszteriumhoz történik.
- II. A térparancsnokság hatásköre. A kerületében a rend, személy és vagyonbátorság örökodik, azért, hogy ott hol katonai segílyre van szükség a karhatalmat ő rendeli meg az illető polgári tisztek megtalálása folytán, azonban erről időszakonként a kormányzó bizottmányhoz jelentést tesz.
-
- 2^{ör} Tőle a fellebbezés egyenesen a kormányzó bizottmányhoz történik; s a katonai ügyek előadója által tárgyalatik.

- III. Hadbírótság hatásköre. 1^{ör} A kormányzó bizottmány mellé öt tagból felállítandó hadbírótság működését a folyó év február 13^{ám} e tárgyban hozott nemzetgyűlés határozat értelmében folytatandja.
- 2^{or} Hatásköre: a katonai, politikai és társadalmi, különben rögtön bíróság eseteit magába foglaló bűntények feletti ítéletekre terjed ki — a fenn megnevezett határozat értelmében.
- 3^{or} Hatásköréhez tartozik még: az árva ügyek kezelése, és azok feletti ítélet, úgy a tisztán katonai fegyelmet feltételező vétségek, mely két esetben innen a fellebbezés, a kormányzó bizottmányhoz történik.
- IV. A kerületi törvényszékek hatásköre. Az alispány elnöktele alatt. Felállítandó kerületi törvényszék elnökön kívül öt tagból álland. —
- 1^{ör} Mint első bíróságú törvényszék a magánosok polgári és bünyenyítő ügyeken kívül, hatósága eleibe tartoznak, mind azon esetek, melyek hadbírótság és térparancsnokság hatáskörén kívül állanak.
- A magánosok követelésikben az özveget illetőleg 24 p. p. forintokon feljül határozatlan mennyiségig; de csak világos és szóbeli eljárás útjain bém bizonyítható követelési esetekben — bünt fenyítő esetekben pedig azon ügyeket tárgyalja, melyeket a szolgabírák által el nem igazíthatnak,
- 2^{or} Mint feljebbviteli törvényszék a szolgabíráktól feljebb vitt esetekben ezen törvényszéktől a fellebbezés a kormányzó bizottmányhoz történik.
- V. Az alispánok hatásköre... 1^{ör} Felügyelnek a járásbeli szolgabírák hivatalos eljárásain. —
- 2^{or} A törvényszéken elnökölnek, s mint ilyenek a törvényszék ítéletének végrehajtását eszközlésbe veszik.
- VI. A szolgabírák hatásköre.... 1^{ben} Kisebb fegyelmi esetekben 24 óráig terjedhető fogsággal. —
- 2^{or} A magánosok kisebb keresetű ügyeiben 24 p.p. forintokig bezárólag terjedő özszveg felett — mint felebb viteli bírák a falusi előljáróságok fellebbezett ítéleteit tárgyalják — az ügyek elítélésében az eljárás szóbeli leend — mellyben három szóváltásnál több meg nem engedtetvén az ügy folyamatról jegyzőkönyv fogalmaztatik, ily ügyekben a feljebbvitel csak a kerületi törvényszékig engedtetik meg.

- VII. A helységek katonai felügyelői... Ellenőrködnek a helységbenni körtanáts eljárása felett, és a belsenedet fenntartani igyekeznek, minden két hétben jelentést fognak a Kerületi Térparancsnoksághoz intézni, azon esetbe, midőn rögtöni intézkedést igénylő körülmények adják magokat a helységekben azt haladéktalanul kötelesek bejelenteni.
- VIII. A községek bíráinak hatásköre... A községek bírái öt lakosok közül választanak, egy jegyzővel ellátott hatóságok közremunkálásával a felsőbb parancsokat eszközölsébe vészi, a helység gazdasági ügyeit kezeli.
 1^{ör} A kisebb bűntényekben 6 óráig terjedhető fogságra.
 2^{or} A kereseti ügyekben 12 p.p. forintnyi összegig — a fellebbezés innen a szolgabírákhoz történik. S ettől meg nem elégedés esetében a Kerületi Törvényszékhez. — Az eljárás itt is szóbeli
- IX. A bírák felelősége.
 Mindazon elősorolt hatóságok és bírák együttvéve, és egyenkéntesen felelősök ítéletről, és véleményről nevek aláírásával felelősök a kezeskednek.
 —
 Rosszlelkűen szavazó bírák szavazásokból eredhető kárt megtéríteni tartoznak, sőt ismételt esetekben a hivatalokból is elmozdítatnak, ez okból minden hivatalos eljárásról minden hatóságok, önállóan működő hivatalnokok jegyzőkönyvet fognak vinni. — Ezenkívül pedig az ítéletek mikénti végrehajtásáról naplót tartoznak szerkezteni. — Ezen jegyzőkönyvek naplókkal együtt, áttekintés végett havonta a Kormányzó Bizottmányhoz bémutatatódnak.
 Hogy a nép megvesztegetés feltételezése által ne erkölcsteleníttessék, hogy a bírák részrehajlatlan ítéletek hozatala által az igazság kiszolgáltatása kellőleg léptessen életbe, az ajándékok hozatala és elfogadása ezennel a legszigorúbb felelősség terhe alatt eltiltatik. Rajtaérés esetében az illetőknek neveik köröztetés által fognak átadatni a közvélemény bírálatának — mert az ily igazságtalan [z]sarolások és huzavonok — miután a bírák rendes és illendő fizetése a falusi tanácsnak pedig közterhek alóli felmentése által feleslegessé váltak — csak a bíró tekintélye s kellő tisztelet aláadására szolgál eszközül.
 Az árvák ügye iránt a községek egy külön, tökéletesen intézkedő rendelet által fognak utasítani.

A határvonal II. és III. pontja alatt elősorolt hadügyek és gazdasági tárgyak — mikor és mikénti elintézése — a főkormányzó és kormányzó bizottság béléltása és a körülmények minősége szerint fognak elintéztetni.

K[ézdí]vásárhely, mart[íus] 25 1849.

A bizottság nevében
Beke József ezredes

Magyar nyelvű tiszttárs. Lelőhely: SÁL Fond. 74. 1848–1849. 22 fol. 37–38v.

8.

Az erdővidéki lovas szabadcsapat beadványa parancsnokához. Kéri százas alakulattá történő átszervezését.

Hosszúfalu, 1849. április 26.

Borbáth László²¹ kapitány úrnak

Hosszúfalu, 26. április [1]849.

Miután a nemzeti szabadság s' jól lét s' hon védelmére alakult szabad csapatok rendes honvédeké alakultak át. Hogy a mi csapatunk is továbbra a szabad nevezet ne bírja az összes sereg szent akarata hű fia vagyunk mi is a magyar hazának, hűn akarjuk arányba honfi kötelességünköt teljesíteni. Kérjük kapitány urat, hogy az illető parantsnokság útján rendes honvédi nevezetett eszközölni méltóztasson, mert mi nem a törvényszerénti négy évet, hanem életünket vérünköt áldozzuk a szabadságért, hazáért és a nemzetért.

21 Borbáth László (1814–1898) százados, az erdővidéki lovas csapat parancsnoka. *Bona Gábor: Századosok az 1848/49. évi szabadságharcban.* Bp., 2008–2009. I. 199. p. (A továbbiakban: *Bona*, 2008–2009.) Borbáth László a 11. (Székely) huszárezred őrmestereként 1849 februárjában egy szabad lovas csapatot szervezett Erdővidéken, amelynek a parancsnoka lett. Az alakult március végétől a brassói hadosztály alárendeltségébe tartozott.

Péterfy Sándor főhadnagy²²

Benedek Ferenc hadnagy²³

Gidófalvi Lajos hadnagy²⁴

Domokos Ferenc hadnagy

Nyitrai Áron őrmester

Buday Károly őrmester

Benedek Elek tizedes

Bertalan István tizedes

Nagy Gergely közvitéz

Barabás Elek közvitéz

Csiki István közvitéz

Tót József közvitéz

Magyar nyelvű tisztazat. A fenti források lelőhelye: Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltára. Hadügyminisztérium, általános iratok. H. 75. (A továbbiakban: MNL OL H.75.) 1849:13005.

22 Péterfy Sándor (1824–1909) főhadnagy az erdővidéki lovas csapatban. *Bona*, 2009. II. 214. p.

23 Benedek Ferenc hadnagy az erdővidéki lovas csapatban. *Bona Gábor: Hadnagyk és főhadnagyk az 1848–49. évi szabadságharcban*. Bp., 1998–1999. I–III. köt. I. 132. p. A továbbiakban: *Bona*, 1998–1999.

24 Gidófalvi Lajos hadnagy az erdővidéki lovas csapatban. *Bona*, 1998. I. 465. p.

9.

Borbáth László százados átirata az ügyben Szabó Nándor²⁵ alezredeshez

Hosszúfalu, 1849. április 26.

Borbáth László kapitánytól

Szabó Nándor alezredes, térparancsnok úrnak!

Hosszúfalu, 26^{dik} április 1849.

Midőn Erdély kis hazánk a zsarnokság kezébe nyögött, nagyobb része a nyers katonai erő által hódítva vala, bántatlanul, szabadon vala még Háromszék, kinek lelkes fiai a hon oltárára áldozának, mi habár sokba vala, — azon vészes körülmények katonákat igényelvén, főleg lovasság nélkülözhetetlen volt, szerencsés voltam akkori előjáróktól megbízatni egy szabad lovas csapat alakítására — sikerült is ezen kedves — különben fontos hivatásom annyiban, hogy néhány napok alatt egy kis vidék kebeléből 120 főre szaporodott, - ön sajátokkal szerelvén loval, mindennel magokat, s hosszas ideig midőn a közlekedés zárva, honi pénztáraink üresek, segélyt nem kaphatva fizetést is nem vettek, - folytonosan ellenség elleni működésekre foglalkoztak — most midőn a környülmények változván, egy derült jövődönék néz elébe a nemzet — átok és bűn nehezülne azon hon polgárnak fejére, ki most a köz édes anya és haza aránt nem teljesítné kötelességét — legfontosabb kötelesség most erős karokat, bátor és lelkes hartzfiakat el nem vonni — ennek következtébe kormányom alá rendelt lelkes csapatom, addigi szabad lovas csapat nevezeteket, rendes Honvéd nevezettel óhajtják fölváltani — s' a törvény értelmébe 4 éveket át elszánt akaratok, hazafiúi buzgósággal munkálni ott, hol szükség és rendeltetik.

Könyörgők ezennel idezárt tisztikarom és vitézeim kérelme következtében is az Alezredes Főparancsnok Urat méltóztasson a Honvédelmi Bizottmánynak fölterjeszteni az Alezredes Úr parancsnoksága alatt álló tömösi, ósántzi, bodzai

25 Szabó Nándor (1820–1853) alezredes, a tömösi szoros őrségének parancsnoka. *Bona*, 2000. 642–643. p.

és törcsvári határszéleknél örökődő lovas csapatomnak rendes honvédi nevezetet kegyesen eszközölni.

Borbáth László
Kapitány

Magyar nyelvű tisztázat. A fenti források lelőhelye: MNL OL H. 75. 1849:13005.

10.

Szabó Nándor alezredes levele a hadügyminisztériumhoz

Felsőtömös, 1849. április 29.

Tömösi-, bodzai ósánczi Főparancsnok
Alezredes Szabó Nándortól

A magyar hadügyminisztériumnak

Felső Tömös, ápril 29^{én} 1839.

Parancsnokságom alá rendelt szabad lovas csapat főtisztjeinek és az összes seregnek kérelmeket, oly hivatalos kéréssel vagyok szerencsés megküldeni a Hadügyminisztériumnak, hogy méltóztasson ezen csapatot is rendes honvédi nevezettel fölruházni. — Egyszersmind kedves kötelességemnek tartom tudatni ezennel, hogy ezen csapatot, midőn egész Erdély az ármány kezeiben volt, Háromszék lelkes fiai élvezék csak a szabadság drága malasztját. — Azon vésztornyosult időkben egy kicsiny vidék kebeléből Borbáth hadnagy, jelenleg kapitány úr alakittá, s' önmagokéből öltöny, fegyver és lóval felszerelődve tevék a' hon aránti kötelességöket, mígnem kedvezőbb idők derülének, s' Bem tábornok úr Brassó felé közeledett, akkor ezen csapat is a vezényiletem alatt álló Székelyföld határait védő székely táborral az ellenséges Szászföldre átvonult s' a Tisztelt Tábornok Úr rendelete következtébe a Tömösi szorost elfoglalandók voltunk, hol az orosz és császári sergekkel végső ütközetet megtéve azon győzelem alkalmával nyert hadi zsákmányból vitéz sergem számára kellettö czikkék megtartatván, melyből ezen lovas csapat a hiányzó pokrócz, nyereg, szíjjak és új öltönyökkel ellátat-

tak, s ma mondhatni fölszörölve vannak az álladalom terhelése nélkül. — Ezen csapat teszi a közszolgálatot, szünteleni előőrségi szolgálatokat, portyázásokat a tömösi, bodzai s' ósánczi parancsnokságom alatt álló végvidéki szorosokon. — Más lovasság itt nincs, e pedig nélkülözhetetlen. — A vitézek, úgy tisztjei született székelyek. — Büszke vagyok én is, mint parancsnok, hasonlólag székely fi, nyilvánítani a Hadügyminisztérium, a haza, a nemzet előtt, hogy ezért-ért a szabadságért, nemzeti jól-létért nem négy évig szolgálni, hanem: élni! Halni! Készek vagyunk!!!

Szabó Nándor
alezredes

Magyar nyelvű tisztázat. A fenti források lelőhelye: MNL OL H. 75. 1849:13005.

11.

A Hadügyminisztérium átirata a nagyszebeni főhadparancsnoksághoz

Debrecen, 1849. május 10.

A nagyszebeni főhadparancsnoksághoz Szebenben.
Debrecen, május 10^{én}

Szabó Nándor alezredes és tömösi, ósánczi s' bodzai főparancsnok felterjesztését csatolmányával együtt, melynél fogva a parancsnoksága alatti szabad lovas csapatnak rendes honvéddé leendő tételét kéri, azon meghagyással küldi a hadügyminisztérium a főparancsnoksághoz át, miszerént ezen kérelem érdemére vonatkozó véleményét tudatni siessen. — Véleményt adjon egyszersmind arra, vajon ezen csapatot nem lenne e czélszerűbb vagy a székely, vagy a Mátyás huszár ezred kiegészítésére azokhoz csatolni, mintegy önálló testületnek hagyni?

Felhívatik egyszersmind a főparancsnokság, hogy a 11^{ik} székely huszár ezred parancsnokságát azonnal felszólítani ne terheltezzék (?)²⁶, hogy miután mind ez

26 Olvasata bizonytalan.

ideig az ezred tisztikara lét és névszeréni rangjegyzékét be nem küldötte, az haladéktalan beküldeni siessen, azt tevén hasonlóul a Mátyás huszárokra nézve, mely ezred rangjegyzéket szinte mind ez ideig beküldeni elmulatá.

Magyar nyelvű tiszttázat. A fenti források lelőhelye: MNL OL H.75. 1849:13005.

12.

Gál Sándor ezredes rendelete a Háromszéki Térparancsnoksághoz. Intézkedik a honvédszászlóaljakra besorozott egyének elbocsájtásának módjairól.

Csikszereda, 1849. május 17.

Másolat 702.

Háromszéki Térparancsnokságnak

Csikszereda, május 17. 1849.

Napirenden vannak a kérelmek, miszerint a zászlóaljakra már besorozott egyének, kik némüleg bégyakorolnak és huzamosbb időn át rendes zsoldot húznak, elbocsáttatásokért ide folyamodnak s az által a különben is írásbeli működésébéli megterhelt főparancsnokságnak új terhet nyújtanak, noha hogy már az elbocsátás iránt tiltakozó rendeletek léteznek. Ezen kedvetlen állás elhárítása tekintetéből kihirdettetni rendelem, hogy az elbocsáthatás csupán felváltás útján történhetik meg, ezentúl mi végett előforduló esetben a kérelmeseket oda kell utasítani, hogy a helyettesítést egyúttal előállítani mellőzhetetlen feltételnek ismerjék.

Gál Sándor ezredes

M2254

Ezen rendelet közönségest hirdettessen ki olyan hozzászólással, hogy a megfogadott személy egyezményrel együtt előlegesen itten megjelenni köteles lésszen és megfog határozatni, hogy a kicserélést megengedni vagy nem?!

K.[ézdi] vásárhely, május 19. 1849.

Pap őrnagy

Másolat. Lelőhely: SÁL Fond 20. Nr. 1512. Fol. 4.

13.

Czetz János²⁷ vezérőrnagy levele a Hadügyminisztériumhoz. Javasolja az erdővidéki lovas csapatnak a 11. (Székely) huszárezredhez való csatolását.

Nagyszeben, 1849. május 18.

A Hadügyminisztériumhoz!

Szeben, május 18^{án} [1]849.

Szabó Nándor Alezredes Úrnak a tisztelt hadügyminisztériumhoz tett felterjesztése, melyben a parancsnoksága alatti szabad lovas csapatnak honvéddé teendő áttétele kéretik a főhadiparancsnoksághoz véleményezésre leküldetvén: nézetem szerint a kérésben lévő szabad lovas csapat székelyekből levén alakulva, minthogy a Gränz Systema²⁸ megszüntével a székely határőrök is honvédeké alakultak, gazdasági szempontból véve is, hogy több-több külön testületek ne létezzenek, célszerűnek látom azon csapatnak a székely huszárok közé beosztását.

27 Czetz János (1822–1904) vezérőrnagy, az erdélyi magyar csapatok ideiglenes parancsnoka. *Bona*, 2000. 148–149. p.

28 Határőri rendszer.

A székely és Mátyás-huszárok tisztikara lét- és névszeréni rangjegyzéke siető beküldetése aránt intézkedtem.

Czetz tábornok

Magyar nyelvű tisztazat. Lelőhely: MNL OL H. 75. 1849:13005.

14.

Kézdivásárhely városának levele Berde Mózes²⁹ Szeben-vidéki kormánybiztoshoz. Kérlik, hogy nyomdájuk első kiadványát jutassa el Józef Bem altábornagyhoz.

Kézdivásárhely, 1849. május 22.

33 P 849 ikén

A kézdivásárhelyi tanácstól

Tisztelt kormánybiztos Berde Mózes úrhoz

Azon szíves kérése van közönségünknek, hogy mind Nagyszebenből Böm tábornagy úr egy nyomda felsegállításával szíveskedet, ezennel, a nyomdák első zengéjét ide csatolva szíveskedjen eljuttatni, ahol a tisztelt Tábornagy Úr megtaláltatna.

Nagyon tisztelt uraságotnak főbíró atyánkfia által értesített és kézbesített azon nyomdát, mely minekünk azon felsegéllyel juta részünkben, hogy a ket-tőből egyet alkalmasint készíthettünk, és így már napontai munkálat alatt áll — Tanácsunk és városunknak szíves munkálatát ezer hála és jókívánat részéről követi, miután, hogy boldogul éljen kívánnyuk.

Kovács Dani főbíró

Jantsó Mózes aljegyző

Magyar nyelvű tisztazat. Lelőhely: MNL OL Berde Mózes kormánybiztosi iratai. F.247. 761/849/Sz.K.B. Mellette az alábbi nyomtatvány:

29 Berde Mózes (1815–1893) ügyvéd, Háromszék, majd Szeben-vidék (Királyföld) kormánybiztosa. *Egyed*, 2004. 11–19. p.

Bem

Altábornagy és Fővezérhez!

Sajtónk Tiéd szabadság hartzaink
Díjjában adtad, nagy Vezér nekünk;
Vedd első művét, hálaénekünk
E pár szavát, mit zengnek ajkaink.

Vezérleted törlé kudartzaink,
Miket ki túrt tiprott nemzetünk,
Miglen jövél, s felkelt önérzetünk,
Hartz lángban égve izzadt arczaink:

Szívünk dagad jobb jövőnk elébe,
Vezér fényül mert virrasztasz felettünk;
Villám sugárt kínzó éjjelébe
Küsdésinknek küldél, s im éledünk.

S hisszük: Isten megtartja a Magyarat,
Bem! Benned adva neki védőkart.

Kézdi-Vásárhely polgársága;
nyomdája első hála sengéjéül.

15.

A Hadügyminisztérium átirata a nagyszebeni főhadparancsnoksághoz. Az erdővidéki lovas csapatot a Székelyföldön felállításra tervezett 19. huszárezredhez kell csatolni.**Debrecen, 1849. május 26.**

A nagyszebeni főhadparancsnoksághoz Szebenben.
Debrecen, május 26^{án}

A főhadparancsnokságnak folyó hó 18^{ról} 541^{ik} szám alatti véleményes felirata folytán ezennel visszaíratik, hogy miután a kormány jóváhagyásával a Székelyföldön egy új lovas ezred alakítása tervbe vétetett, s' annak mielőbbi létesítésére az előkészületek meg tetetvén a Szabó Nándor vezénylete alatt álló lovas csapat azon új lovas ezredhez, mely a 19^{ik} számmal jelöltetett meg csatolandó lévén, a főhadparancsnokság ezennel felhívatik, hogy arra nézve a kellő intézkedéseket hova elébb megtenni siessen.

Hátlapon: A nagyszebeni főhadparancsnoksághoz. A Székelyföldön felállítandó 19^{ik} számú lovas ezredbe osztandó Szabó Nándor lovas csapatnak beolvasztása iránt kellő intézkedések tétele sürgettetik.³⁰

Magyar nyelvű tisztázat. Lelőhely: MNL OL H. 75. 1849:16180.

30 1849. május elején Gál Sándor ezredes egy új huszárezred felállítását kezdeményezte a Székelyföldön, mely a 19. sorszámot és az Attila nevet kapta a hadügyminiszteri jóváhagyás után. Az új alakulat szervezését azonban ellenezte gr. Bethlen Gergely ezredes, az erdélyi hadtest lovaságának parancsnoka. Ennek hatására végül az ezred felállítását elvetették. *Németh György*: Gál Sándor honvédezredes 1848–1849-es tevékenysége. Csíkszereda, 2008. 63–65. p.

16.

Az erdővidéki térparancsnokság rendelete a népfelkelésről.

Vargyas, 1849. június 28.

A falvak bizottmányának, nemzetőri tiszteknek, lelkészeknek

Vargyas, 1849. június 28^{án} déli 11 órakor

Székely had fő parancsnok Gál Sándor úr június 28^{ról} nyergesajji hadi szállásából hozzám tett rendelete nyomán ezennel felhívom az összes népet, nemzetőrséget, hogy a holnapi napon délutáni 2 órakor Baróthon magokat 4 napi eleséggel ellátva megjelenjenek, akinek fegyvere vagyon magával hozza, aki ellenkezőleg most fegyvert elrejtene, annak átok szálljon magára és maradékára hetedíziziglen, és aki egy fegyvert eldugó gyalázatost béjelent, a mind amellet, hogy a hazának szolgálatot tett — méltó jutalmát megkapandja, a más pedig törvénytörő büntetésbe részesül; aki ezen rendeletre meg nem jelenik, hanem gyáván hon kullog, annak feje és jószága visszahozhatatlanul elvételik. Polgártársak! A vett parancs értelmében a nép egy részével magam vezérlete alatt egyesülnöm kelletik a székely haderővel — és ne higyjétek, hogy azért el lenne szent ügyünk veszve, s mi magunk is — hogy egyes helységeket a gaz ellenség elfoglalt — nem csak összetartás és egyesülés kell — s az ellenség porrá fog tétetni. 38 ágyúnk felet számos munitiónk és öt zászlóalj fegyveres népünk, addig is míg a tekintélyesebb haderő érkezend, ami minden órán várandó, vagy már meg is érkezett, e durva népet, mely fiatal gyermekeiteket s ártatlan nőket hurcol el magával rabságra, hogy elébb nyomuljon, fen fogja tartani — közös anyánk, a haza szent nevére szólítlak tehát még egyszer fel; tegyétek félre magatok gazdasági, vagy egyéb érdekeiteket, mindenekelőtt a haza megmaradása legyen a fő cél, s majd szenvedétek vagy károtok gazdagon térítendi meg; ezen rendeletem a falvak jegyzőkönyvébe béírasson — felelősök

lévén minden tisztviselő, az eredményről, ezen rendelet alá esnek az eddigi lovas és gyalog egyének, akinek kedve leend lóháton megjelenhetik.³¹

Szabó Károly³² őrnagy
Térparancsnok

Magyar nyelvű tisztázat. Lelőhely: SÁL Fond 74. 15 fol. 34r.

17.

Gál Sándor ezredes nyílt rendelete.

Csiktusnád, 1849. július 6.

Nyílt rendelet

Főhadiszállás, Tusnád 6. július 1849.

Melynél fogva Gál József³³ százados úr mint futár küldetik Bem altábornagy úrhoz — kit minden helységbéli előljáróságok szíveskedjenek lehetőségükig mindenekkel elősegíteni.

Gál Sándor ezredes

Lelőhely: HTM Leltári szám: 99.97.1./KE

31 1849. június 19–20-án a betörő cári csapatok szétverték a Tömösi-szorost védő brassói hadosztályt, majd 23-án Prázmár és Kökös között megverték a székelyföldi hadosztály egy részét. Gál Sándor ezredes elrendelte Háromszék teljes mozgósítását.

32 Szabó Károly (1811–1891) őrnagy, Erdővidék katonai parancsnoka. (Bona, 2000. 640–641. p.)

33 Gál József (1825–1899) százados, a 6. határvéd zászlóalj tisztje. Bona, 2008. I. 381. p.

18.

Az erdővidéki térparancsnokság rendelete a rögtönítélő törvényszék felállításáról

Barót, 1849. július 9.

Az erdővidéki térparancsnokságtól
Lányi Sándor úrhoz

Barót, július 9^{én} [1]849.

Bem tábornok úrnak ide csatolt idei július 3^a kiadott rendelete következtében, jelen körülményekben a Székelyföld körül fekvő székely székek és hatóságok ostrom állapotban helyeztettvén, az polgári kormányzat megszüntével a rögtön törvényszék léptetik életbe, mire nézve a rám ruházott hatalomnál fogva — ide Barótra egy rögtön ítélő hadi törvényszéket alakítandó — rögtön törvényszék bírának kinevezem:

Elnök: Boda Károly³⁴
Henter Sándor³⁵
Bora Sándor
Lányi Sándor
Bittai Péter³⁶

B; Budai József³⁷
Ifj. Barta Sándor urakat.

34 Bona Károly Bardóc fiúszék jegyzője volt. Erdély nagyfejedelemség tiszti névtára az 1848. évre. Kolozsvár, 1848. 70. p. (A továbbiakban: Tiszti névtár.)

35 Henter Sándor Miklósvárszék alkirálybírója volt. Határvidék. 2. 1762–1918. Szerk.: Demeter Lajos. Sepsiszentgyörgy, 2006. 248. p.

36 Bittai Péter Miklósvárszék levéltárosa volt. (Tiszti névtár, 72. p.)

37 Budai József a szegények ügyvédje volt Bardóc fiúszékben. Tiszti névtár, 70. p.

Kik is ezen rendeletem vételével a kinevezett helyen székeiket elfoglalva működéseiket folytatni elkezdendik.

Beke³⁸ térparancsnok

Magyar nyelvű tisztázat. Lelőhely: SZNM Kt. Szn.

19.

Gál Sándor ezredes levele Kézdivásárhely városához

Csiktusnád, 1849. július 10.

33. sz.

Székely tábor parancsnok

A kézdivásárhelyi tanácsnak

Hadiszállás Tusnád július 10^{én} 1849.

Értesülvén, hogy az ellenség Háromszék falvaira s városaira rendkívüli gabona rovattal tett, és a nem teljesítés esetében borzasztó ijesztéseket hirdetett, — rendelem a Tanácsnak, hogy valami kevés gabonával a zsarnokságot mennyire lehet elégítse ki — a többi gabonát és minden más élelmet a földbe, vagy hová a hirteleni körülmény engedi el kell rejteni, minden szarvasmarhát, és minden félthető mozdító kincset az erdőre kihajtani, kivinni. Én pár nap alatt tekintélyes erővel fogok bevonulni egyfelől, másfelől pedig Bem altábornagy úr nagy csapatja fog oda érkezni, — mikor e fog történni, intézkedjék a Tanács minden polgárt ki fegyvert foghat, ki képes egy akármely gyilkoló eszközt fölemelni táboromhoz csa... (olvashatatlan) s egy általában minden helységeket népfelkelést indítani, — ad... (olvashatatlan) minden fegyveres egyénét Tusnádi táboromhoz küldeni. — Adasék tudtára a népnek, hogy ha fegyveresei 24 óra alatt hozzám nem jönnek, min...

38 Id. Beke József (1791–1878) nemzetőr őrnagy, Erdővidék megbízott katonai parancsnoka. *Bona*, 2000. 234. p.

(olvashatatlan) táborom le fog vonulni, haditörvényszék elibe állítandnak. A nép pedig vonuljon ki az erdőkre addig is.

Gál Sándor
Ezredes

Lelőhely: HTM Leltári szám: 99.99.1./KE.

20.

**Borbáth László főszázados jelentése az erdővidéki térparancsnoksághoz.
Kéri az engedelmességet megtagadó katonák megbüntetését.**

Barót, 1849. július 14.

Borbáth László kapitánytól

Az Erdővidéki Térparancsnokságnak!

Baróth, 14-ik július 1849.

Jelen hó 12^{én} mikor legényem az háti lovamot — mely Csíkba volt — vezette volna keresztül Miláts erdején ottan tanálta csapatombéli Koltsár Antal és László Ferentzet, hogy egy csapat lovat kerítgetnek s' azok közül magoknak ki akarnak lovakot fogni, legényem megszólítá őket, hogy azt ne tegyék, hanem menyenek csapatjokhoz, melyre Koltsár irtóztatólag engemet és Bem altábornagy urat a legmotskosabb szidalmakkal illeté és azt mondá, hogy eő többet magyarnál szolgálni nem akar, mert eő eddig is németet szolgált, most is megyen oda szolgálatba, ezt nem csak akkor, hanem hazajötte után itten a faluba is beszélte, mely okból ezen egyént mint bujtogató, rossz gondolkozású embert elfogattam és ezennel további rendelkezése végett a Térparancsnokság hatósága alá átadom.

Borbáth László
kapitány

Hátlapon

Borbáth kapitánytól
az Erdővidéki Térparantsnokságnak
Baróth

Érkezett 14. július 1849.

Szabó Károly
őrnagy és térp[arancsno]k.

Ezen bennírt egyént a hadbírótság rögtön elővegye és az eredményt a törvény értelmén szerént megerősítés végett ide beadni.

Baróth, 14ⁿ július 1849.

Szabó
őrnagy

Lelőhely: SÁL Fond 74. Fol. 33.

SIMON KATALIN

EURÓPA — ORVOSI SZEMMEL A „SZÁMŰZÖTT” KORÁNYI FRIGYES UTAZÁSAI ÉS 1855. ÉVI NAPLÓJA

Korányi Frigyes (1827–1913)¹ már fiatalon nagy tapasztalatra tett szert a betegápolással kapcsolatban apja, Kornfeld Seebald mellett, aki Nagykálló seborvosa volt.² A nyolcévesen megkezdett miskolci, szatmári, majd egri tanulmányok után³ 1844-ben iratkozott be a pesti egyetem orvosi karára, de apjával ellentétben már nem a sebészmeisteri, hanem az orvosdoktori képzésre.⁴ Visszaemlékezései szerint tanárai, Balassa János és Sauer Ignác korán felfigyeltek rá, mint fiatal tehetségre.⁵ Az 1848–1849-es forradalomban és szabadságharcban a kezdetektől fogva tevékenyen részt vett. Képviselte az egyetemi hallgatóságot az orvoskari képzést

-
- 1 A szakirodalomban korábban elterjedt 1828-as születési dátum egy anyakönyvi elírásnak köszönhető, erről lásd *Kapronczay Károly*: Korányi Frigyes (1828–1913). In: A márciusi ifjak nemzedéke. „Nem küzdénk mi sem dicsőség sem díjért”. Budapest, 2000. 337–352. p. (a továbbiakban: *Kapronczay*, 2000.) Jelen tanulmány korábbi, angol nyelvű rövidebb változatát lásd: *Simon, Katalin*: Europe – from the point of a doctor’s view. Frigyes Korányi’s Journeys in the 1850’s. In: Ivana Vojteková et alii (Ed.): *Fragmenty z dejín medicíny, farmácie a veterinárnej medicíny: zborník vedeckých prác*. Kancelária WHO na Slovensku, Bratislava 2012. 216–220. p.
 - 2 Magyarországi Orvosrend névsora 1840-re. Kiadták: Pr. Bugát és Dr. Flór. Első év. Pesten, Trattner-Károlyi betűivel, 1840. 88. p.; *Kapronczay Károly*: A Korányi-család. In: *Tanulmányok a természettudományok, a technika és az orvoslás történetéből. Újabb eredmények a hazai tudomány, technika és orvostörténet köréből*. Studies into the History of Sciences ... Országos Műszaki Múzeum Áron Kiadó Budapest., 2005. 168. p. (a továbbiakban: *Kapronczay*, 2005.)
 - 3 id. báró Korányi Frigyes emlékeiből. In: *Orvosképzés, XVIII. évf. 1928. 11. 18. külömfüzet: Báró Korányi Frigyes 1828–1913. Az orvosi tudomány magyar atyamestere*. Budapest, Orvosi Továbbképzés Közp. Biz. 3–39. p. (a továbbiakban: Korányi Frigyes emlékeiből)
 - 4 Ez tipikus jelenség volt az orvoslással foglalkozó családok körében, több neves orvosunk apja is „csak” sebészmeister volt. A nem feltétlenül gazdag, de művelt és széles látókörű apák fiaikat már a nagyobb fokú társadalmi presztízzsel kecsegtető orvosdoktori pályára szánták. Ilyen volt Korányi Frigyes apja, Kornfeld Seebald mellett a pesti egyetemi tanár, Stáhly György apja, a pesti sebészmeister Johann Georg Stahli. A Stáhly-család őseről részletesebben lásd *Simon Katalin*: *Sebészet és sebészek Magyarországon (1686–1848)*. Semmelweis Kiadó, Budapest, 2013. 244–245. p.
 - 5 Korányi Frigyes emlékeiből. 4. p.

érintő kérdésekben, valamint — családi háttérének köszönhetően — törekedett az „orvosi rend” egyes csoportjai (orvosdoktorok, és sebészmesterek, polgári seborvosok) közötti ellentétek elsimítására, a sebészek érdekeinek képviseletére. Véleményét, tapasztalatait többször meg is jelentette az Orvosi Tár hasábjain.⁶ 1848 őszétől a szabolcsi nemzetőrök „zászlóalj-orvosa”, novembertől honvéd alorvos, majd 1849. július 2-ától a 104. sz. honvéd-zászlóalj ideiglenes főorvosa. Ezt a posztot töltötte be a világosi fegyverletétel idején is.⁷

A szabadságharc leverése után kezdetben úgy tűnt, retorziók nélkül tudja folytatni életét: a fegyverletételt követően szüleinél húzta meg magát, Nagykállóban, ám 1849 őszétől már folytatta orvostani tanulmányait, sőt, részt vett Balassa János szabadon engedésében. Balassa Korányi végzésének évében, 1850-től tiszteletbeli tanársegéddé nevezte ki kedvelt tanítványát.⁸ 1851. március 20-án sikeres orvosdoktori szigorlatot tett Pesten,⁹ s mivel — feltehetően részben családi indíttatásból, részben Balassa János hatására — érdekelt a sebészet, és szerette volna ilyen irányban is tovább képezni magát, Balassa segítségével orvosdoktori címe megszerzése után kétéves bécsi ösztöndíjat kapott műtőnövendékként Franz Schuh professzor mellett. Bécsben Schuh mellett Karl von Rokitsky és Joseph Škoda volt rá nagy hatással.¹⁰ Nem sok időt tölthetett el azonban a császárvárosban, mivel egy félreértés miatt¹¹ 1852. április 24-én beidéztek a bécsi rendőrségre, egy napig fogva tartották, majd hazaküldték Nagykállóba, és felség-

6 Például: Szózat az orvoskar javaslatkészítő választmányához. In: Orvosi Tár. 1848. 6. sz. 84–88. p.

7 1848. március 15-én éppen egyetemi órájuk volt, amikor meghallották az utcai lármát és Petőfit, amint elszavalta a Nemzeti dalt. *Bálint Rezső*: Emlékezés Korányi Frigyesre. In: Orvostudomány, 1929. 1. füzet, különnyomat 5–7. p. (a továbbiakban: *Bálint*, 1929.); *Kapronczay*, 2000. 339–340. p.; *Kapronczay*, 2005. 168. p.

8 *Bálint*, 1929. 6., *Máté István — Réti Endre*: Korányi Frigyes. Nagy tudósok. Művelt Nép Könyvkiadó, 1951. 11. p. (a továbbiakban: *Máté-Réti*, 1951.); *Somogyi Jolán*: Dr. Korányi Frigyes 1828–1913. Bibliográfia. Nagykállói Járási Tanács V.B. Nagykálló, 1967. 2. p. (a továbbiakban: *Somogyi*, 1967.); *Kapronczay*, 2000. 341. p.; *Kapronczay*, 2005. 168.

9 Semmelweis Egyetem Levéltára (= SE Lt.) 1.f 1. kötet Az Orvostudományi Karon végzett hallgatók jegyzéke. Album Medicorum (1770/1–1894/5 = 1.f 1. kötet) 429. p. (1479. sorszám)

10 *Bálint*, 1929. 6. p.; *Máté-Réti*, 1951. 17. p.; *Kapronczay*, 2000. 341. p.; *Kapronczay*, 2005. 168. p.

11 Rokonához írt levelében a Schönbrunnban lovaglás közben látott Ferenc Józsefet „egész jóképű gyerek”-nek nevezte. A levelet elfogták a hatóságok és az idézett részt hibásan, „*Er ist ein wohl genährtes Kind*”-nek fordították. *Bálint*, 1929. 6. p.

sértés címén kitiltották Bécsből és Pestről.¹² A kitiltás ellenére még 1852. július 10-én sikeres sebészdoktori szigorlatot tett Pesten,¹³ utána azonban a tevékeny, ambíciózus fiatalembernek új életre kellett berendezkednie: a nagykállói lét, ahol el volt vágva a modern tudományos eredmények gyors megismerésének lehetőségétől, kezdetben teljes kétségbeesésbe sodorta Korányit. Ahogy feleségének, a szabadságharcban szintén tevékeny szerepet játszó Bónis Sámuel lányának, Bónis Malvinnak tollba mondott visszaemlékezéseiben írja, még bele is betegedett kilátástalan helyzetébe: „Összekötetésem egyszerre szakadtak meg. Jövömet összetörve láttam. Bánatomba belebetegedtem. Levertségem közben sárgaságot kaptam és három hónapra képtelenné váltam a tevékeny életre.”¹⁴

Kétségbeesésében először, sok honfitársához hasonlóan, ő is az emigráláson gondolkodott. Tervei között szerepelt Románia, Konstantinápoly, az Egyesült Államok és Szerbia (utóbbit Balassa János ajánlotta figyelmébe, mivel ott az Obrenovics-családdal ápolt kapcsolatai révén segíteni tudta volna Korányit).¹⁵ Végül mégis maradt Magyarországon, amiben nagy szerepe volt munkájának (ebben az időszakban apját segítette gyakorló orvosként), valamint annak, hogy barátai segítségével a tudományos élettel való kapcsolattartás „új” formáit találta meg. Kollégáival folyamatosan levelezett (az emigrálásról így beszélt le őt Markusovszky Lajos), majd barátai rávették kisebb kirándulásokra, végül pedig megmutatták neki az orvoslás modern eredményei megismerésének másik lehetőségét: csak Bécsből és Pestről tiltották ki, a nagy európai központok, Prága, Berlin, Párizs, vagy akár London nyitva állnak előtte.¹⁶ Így barátaival az 1850-es években számtalan kisebb-nagyobb tanulmányúton vett részt. Mivel a Markusovszky Lajossal és Hirschler Ignáccal tett utakról csak 1858–1860 között jelentettek meg közösen, XYZ álnéven cikkeket (1859-ben tizenhetet, 1860-ban pedig — egyikük kiválásával, már csak XZ álnéven — hármat) az Orvosi Hetilapban, az első

12 A kitiltás idejét később 12 évben határozták meg. *Máté-Réti*, 1951. 19. p.; *Somogyi*, 1967. 2. p.; *Kapronczay*, 2000. 341. p.; *Kapronczay*, 2005. 168. p.

13 SE Lt. 1.f 1. kötet 438. (1527. sorszám)

14 Korányi Frigyes emlékeiből, 1928. 4. p.

15 Korányi Frigyes emlékeiből, 1928. 4–5. p.

16 „*Tétlenségem ideje azonban nem volt hiábavaló. Barátaimmal, jóakaróimmal közelebbi összeköttetésbe jutottam. Időm volt arra, hogy gondolkozzam magamon és sorsomon. És levertségemet legyőzve, ambíciómmal lassan újra ébredt... Abban a körben, amelybe a rendőri intézkedés bezárt, dolgozni és érvényesülni akartam. Azon túlterjedő vágyaimat a pesti orvosi körökkel levelezés útján ápolt összekötésem, és külföldi tanulmányaim által igyekeztem kielégíteni.*” Korányi Frigyes emlékeiből, 1928. 4. p.

utak rekonstruálása igen nehézkes.¹⁷ A különböző, rendelkezésünkre álló adatok alapján az alábbiakat lehet megállapítani:

Bécsből és Pestről történt száműzetése után, valamint első külföldi útja előtt, 1852 és 1855 között tett egy nagyobb magyarországi kirándulást Markusovszky Lajossal és a szemorvos Hirschler Ignáccal, akik ezzel akarták kiragadni Korányit elszigeteltségéből. A kiránduláshoz az ötletet feltehetően a reformkorban megindult intézményes országmegismerő–felfedező túrák és a tudományos ülésekkel tarkított vándorgyűlések adták, így például az Orvosok és Természetvizsgálók vándorgyűlései. Korányi halála előtti visszaemlékezése szerint ekkor a Felvidéket járták be a Tátrafüred, Miskolc–Kassa–Eperjes–Igló vonalon keresztül, majd Rózsahegyen, Koryticán, Vág-völgyön át mentek vissza Szliácsra. Már ezen az úton felvetette Markusovszky, hogy útjukat közös leírásban örökítsék meg.¹⁸ Korányi év nélkül említi még egy másik magyarországi utazást, szintén Markusovszkyval és Hirschlerrel az 1850-es években, melyre „*sok örömmel gondol vissza*”. Ekkor hasonlóképpen a Tátra vidékét, Gömör vármegyét és a Vág völgyét járták körbe, érintve a főbb fürdőhelyeket.¹⁹

1854-ben Prágában töltött három hónapot, ahol a belgyógyász Jaksch, a sebész Pitha, a korboncnok Engel és az elmegyógyász Fischer előadásait hallgatta: „*Ki lévén tiltva Bécsből, felfrissülésre vágyva a tudomány valamelyik centrumában, Prágát választottam.*”²⁰ Valószínűleg első alkalommal járt itt, ahol külön tanulmányai befejeztével a cseh fürdőket, majd Münchent is útjába ejtette: „*Három hónapot töltöttem ottan. Prágai tartózkodásomat befejezve, meglátogattam az akkor már világhírű cseh fürdőket, Marienbadot, Karlsbadot, Franzensbadot és azután néhány napra Münchenbe utaztam.*”²¹

1855 májusában életében először eljutott Párizsba, ahol két hónapot töltött. A város atmoszférája óriási hatással volt rá, amihez hozzájárult a vilákiállítás nyüzsgése is. Prágához hasonlóan itt is meghallgatta a kor híres orvosainak előadásait, így Nelaton, Gruby és a belgyógyász Trousseau óráit. Ezek közül Trousseau volt leginkább hatással rá heves előadásaival, melyek éles ellentét-

17 Korányi saját — utólagos — bevallása szerint évente utazgatott. Korányi Frigyes emlékeiből, 1928. 9. p.

18 Korányi Frigyes emlékeiből, 1928. 5. p.; *Somogyi*, 1967. 2. p.

19 Korányi Frigyes emlékeiből, 1928. 7. p.

20 Korányi Frigyes emlékeiből, 1928. 6. p.

21 Korányi Frigyes emlékeiből, 1928. 6. p.; *Máté–Réti*, 1951. 20. p.; *Somogyi*, 1967. 3. p.; *Kapronczay*, 2000. 341–342. p.

ben álltak a „logikus, de sokszor unalomba fulladó” bécsi és prágai előadásokkal. Kapronczay Károly megemlíti, hogy ide is Markusovszkyval és Hirschlerrel érkezett Korányi, azonban erre utalást forrásban nem találtunk. A Grubynál tett látogatást is mindössze a későbbi, Orvosi Hetilapban megjelent Úti töredékekből lehet kikövetkeztetni.²² 1855-ös utazása további állomásairól szól a későbbikben bemutatandó útinaplója.

1857-ben — kitiltása ellenére — két hónapot töltött Bécsben, ahol Braun szülészeti klinikáján dolgozott.²³ Ugyanebben az évben jutott el először Londonba is, ami azonban, noha tanulságosnak tartotta, nem volt rá nagy hatással: a tanítási rendszert idegennek találta, az előadásokat pedig nehezen tudta követni.²⁴

Az Orvosi Hetilapban 1858–1859 között folytatólagosan közölték XYZ álnéven Markusovszky Lajossal és Hirschler Ignáccal tett külföldi útjuk eredményeit, amelynek főbb állomásai Prága, Lipcse, Muggendorf (az ún. Frank-Svájc), Párizs, és végül London voltak.²⁵ Korányi maga is említi, hogy az 1850-es években Markusovszkyval és Hirschlerrel bejárták Prágát, Párizst, Londont és több német várost, valamint egy másik út során Hirschler kívánságára mentek Párizsba (utóbbi utalhat az 1855. évi utazásra).²⁶ Kapronczay Károly²⁷ szerint az útra elkísérte őket a debreceni Török József²⁸ gyógyszerész is, ám ebben az adatban kételkedünk, hiszen az álnévvel megjelent cikkek világosan három személyre utalnak (ez a cikksorozat végén válik egyértelművé, mikor az egyik szerző kiválása után XYZ helyett már csak XZ névvel jelentetik meg emlékeiket). Török feltehetően

22 Korányi Frigyes emlékeiből, 1928. 6. p.; *Bálint*, 1929. 7. p.; *Máté–Réti*, 1951. 20. p.; *Somogyi*, 1967. 3. p.; *Kapronczay*, 2000. 341–342. p.; *Úti töredék VIII–XII*.

23 *Réti–Máté*, 1951. 20. p.; *Kapronczay*, 2000. 341–342. p.

24 A londoni milió viszont tetszett neki, hasonlóképpen az emberek általános műveltsége (említi a parlamenti képviselők kémiai technikai tájékozottságát, ami a cukoradóval kapcsolatos vitában mutatkozott meg). Korányi Frigyes emlékeiből, 1928. 6. p.; *Bálint*, 1929. 7. p.; *Somogyi*, 1967. 3. p.

25 „*Utainkról rendszeres naplót vezettünk és tapasztalatainkat közösen kidolgozott cikksorozatban X. Y. Z. aláírással az Orvosi Hetilapban tettük közzé. Ahol lehetett, kocsinkat előre küldtük és gyalogolva élveztük a bejárt tájék szépséges képeit.*” Korányi Frigyes emlékeiből, 1928. 8. p.; *Somogyi*, 1967. 3. p.

26 Korányi Frigyes emlékeiből, 1928. 7. p.

27 Kapronczay Károly szerint 1857–1858-ban kétszer is voltak ekkor külföldön, és még Berlint említi állomásaik között. Az Úti töredékek 1858. évi beszámolójában azonban nem szerepel a porosz főváros. *Kapronczay*, 2000. 341–342. p.; *Kapronczay*, 2005. 168. p.

28 <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/> (utolsó lekérdezés: 2011. április 29.)

inkább az 1860-as úton vett részt, amelyről — az előző cikkekkel ellentétben — kifejezetten gyógyszerészi beszámoló is született.

Az Uti töredékek alapján Korányiék 1858-as útját az alábbiak szerint lehet rekonstruálni:²⁹ az út kiindulópontja Korányi kéthónapos (április–május?) ottani munkája után Bécs volt 1858 júniusában. Feltehetően még hónap elején elindultak Bécsből (*Uti töredék I.*), mert igen hosszú leírásokat jelentettek meg egyéb júniusi helyeikről, így Prágáról és Lipcséről, ahol kimerítő tanulmányokat folytattak a helyi orvosi oktatási rendszer, valamint közegészségügyi viszonyok feltérképezéséhez (*Uti töredék II–VI.*). Emiatt rövid pihenésre, feltöltődésre is szükségük volt, így a hónap végén (leírásuk szerint Péter-Pál napján, azaz június 29-én) érkeztek pár napra, és meglátogatták a „Frank-Svájcban” lévő kicsinyke Muggendorfort (*Uti töredék VII.*).

1858 júliusát — az oda- és elutazást leszámítva — végig Párizsban töltötték. A város tudományos élete nagy hatással volt rájuk, ezt jelzi, hogy hat leírás is született itteni élményeikről (*Uti töredék VIII–XII.*, VIII. számmal kétszer jelentettek meg cikket). Ezt követte 1858 augusztusában London, ami főleg a szemorvos Hirschler számára szolgált tanulsággal, hiszen a várossal kapcsolatos négy töredék túlnyomó részben az angol szemészeti gyakorlatról, szemészeti intézetekről szól (*Uti töredék XIII–XVI.*). Az 1858-as út részletezése itt megszakad, hiszen valószínűleg London volt annak végső célja, s utána már csak a hazaút volt hátra.

Somogyi Jolán az 1860-as évnél említi még Londont (1860. augusztus), majd „Vilbád”-ot (valójában Wilbad, 1860. szeptember). Előbbi adat valószínűleg tévedésen alapul, mivel az Orvosi Hetilapban egymás után megjelenő Uti töredékekben az 1858 augusztusi londoni útról szóló leírást az 1860 szeptemberi Wilbad követi.³⁰ A töredékeket kiegészítő 1860-as három kis részlet már az 1860 szeptemberi kisebb, főleg balneológiával foglalkozó útról szól (Wilbad, Kreuznach; *Uti töredék I–II.*). A sorozat legutolsó darabjában (A rajnai gőzhajón, *Uti töredék III.*) egy, a szerzők által ismert doktor esetén keresztül lényegében orvosetikai kérdésekkel foglalkoznak.

29 Uti töredék I–XVI. (Az egyes útvonalak beszámolóinak könnyebb áttekinthetőség kedvéért a cikksorozat bibliográfiai adatait a tanulmány végén külön soroljuk fel.)

30 *Somogyi*, 1967. 3. p., Uti töredékek XVI. (1859), I. (1860)

Korányi 1855. évi útinaplója

2011-ben került Budapest Főváros Levéltárába Korányi Frigyes egy olyan naplótöredéke,³¹ mely méltó párja és kiegészítése az Orvosi Hetilapban megjelent cikksorozatnak. Feltehetően párizsi látogatása után kezdte el írni, s kiindulópontja (1855. június 17.) alapján elmondható, hogy a korábbi leírásokkal ellentétben Korányi nem töltött el teljes két hónapot ugyanebben az évben Párizsban — amennyiben csakugyan májusban érkezett a francia fővárosba. A napló 33 számozott lapot tartalmaz és az alábbi pontokról szól: 1855. június 17-én indul Korányi Prágából Drezdába vonaton, az Elba völgyén keresztül, különböző apróbb városok, így például Bodenbach érintésével. A napló szerint 15-én (!) délután érkezik postakocsin Drezdába, ahol több napot tölt, részletesen ismertetve a város fekvését, népszerűbb szórakozóhelyeit, képzőművészeti gyűjteményeit (június 18.), templomait (június 19.), majd június 20-án délután 6 órakor elhagyva Drezdát este fél 10-re Lipcsébe ért, ahonnan hamar továbbutazott Weimarba, azután pedig Wittenbergbe, június 27-én pedig elérte Berlint. Berlin lenyűgözte Korányit, mind képzőművészete, mind egészségügye, mind az ottani milió. Innen július elején állt tovább, és 2-án már Hamburgban van, négy nap múlva pedig Helgolandon, 10-én pedig Hamburgban. A leírás Köln (kölni víz, valamint a dóm) bemutatásával szakad meg. Korányi nem tesz utalást útítársaira, ilyen irányú egyéb levéltári forrást nem találtunk.³²

Mind az *Uti töredékek*, mind a Korányi-napló nem csak az orvostörténet-, hanem a művelődéstörténet számára is tartogat érdekes adatokat. Az Uti töredékekben, mivel azok az Orvosi Hetilap számára összeállított cikkek voltak, értelemszerűen jóval nagyobb hangsúlyt kaptak az orvoslás európai helyzetével kapcsolatos adatok, útjuk során tett megfigyelések. A napló, ami a töredékek előtt mintegy három évvel született, jóval csapongóbb, az orvosi oktatásra, közegész-

31 Budapest Főváros Levéltára (= BFL) XIV.204. Korányi Frigyes és Korányi Sándor orvosprofesszorok személyes magánlevelezése és Korányi Frigyes naplója (= XIV.204.) Korányi Frigyes 1855-ös naplója.

32 A Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltárban (= SOMKL) Korányi Frigyes hagyatékában (Személyi fondok, Korányi Frigyes iratai = III. 66.) inkább későbbi iratok, nyomtatványok, fotók szerepelnek, Markusovszky Lajos iratai között (SOMKL III. 78.) sincs hasonló útinapló. Ismert továbbá Korányinak egy orvosi naplója 1849-ből, ami Karasszon Dénes orvostörténész magántulajdonában volt. *Karasszon Dénes: A 104-ik honvéd zászlóalj főorvosának orvosi naplója*. In: Orvostörténeti Közlemények. 44. (1968) 109–116. p. Emellett nagykállói Korányi Frigyes Emlékszobában található még egy későbbi naplótöredék.

ségügyre vonatkozó adatokat szinte teljesen háttérbe szorítják az egyéb megfigyelések az adott tájról, népességről. Különösen Korányi képzőművészet iránti érdeklődését kell kiemelnünk. Lényeges különbség továbbá a cikkek és a napló között, hogy a napló egy szerző műve, s így alkalmunk van jobban megfigyelni a huszonéves Korányi gondolkodásmódját, néhol költői, néhol ironikus stílusát.

A napló jelentősége a mai olvasó szemével nézve

A viszonylag rövid időszakról szóló, ám annál részletesebb leírásból szépen kirajzolódik a fiatal Korányi egyénisége, gondolkodásmódja. A napló lapjain egy rendkívül művelt és szinte minden iránt érdeklődő ember portréja bontakozik ki az olvasó lelki szemei előtt. Korányi lelkesen és költői módon mutatja be a tájat, természeti környezetet, amin áthalad útja során, váltogatva a művészi leírásokat a racionális, objektív ismertetéssel (lásd például Dreza környéke mezőgazdaságáról és természeti adottságairól, vagy a Vierlandén folyó rózsatermesztésről szóló részeket).³³ Precízen és részletesen ismerteti nemcsak a természetet, de az útja során érintett városokat, épített környezetet, s vele együtt a lakosságot, annak mindennapi életét is (evés-ivás, szórakozási lehetőség, társasági élet). A napló hangneméből, részletességéből kitűnik, hogy különösen jól érezte magát Drezdában és Berlinben. A korabeli utazási lehetőségeknek köszönhetően többször kötött érdekes ismeretséget (ezek közül kiemelkedik a Helgolandba vezető hajóúton a dán Karstennel),³⁴ utazótársairól néhol humoros jellemzést ad (mint a Bodenbach–Dreza útvonalon).³⁵ A városok közül — Korányi párnapos betegsége és az ottani silány koszt ellenére — különösen a modern, „festői szépségű” Berlin miliője ragadta magával, ahol szinte minden téren feltöltekezett: meglátogatta a nyilvános parkokat, rendkívül gazdag gyűjteményekkel rendelkező múzeumokat, színházi előadást nézett, elment az akkor pár évtizede alapított, ám annál jelentősebbé vált Borsig-gyárba, ugyanakkor nem hagyja figyelmen kívül a berlinieket és azok

33 BFL XIV.204. Korányi Frigyes naplója, 1. és 21. lap.

34 Uo. 26. laptól. A barátságos, élénk társasági életet élő Karsten különösen szimpatikus volt Korányi számára: „*Tollam sokkal gyengébb, sem hogy árnyékát is képes legyen vissza adni Karsten úr eszme és szőgazdagságának, de minthogy Karsten úr egy tünemény, mely sokóldalúsága mellett még is durch und durch német: vétkezném, ha emléké e sorokban nem biztosítám Lethe árkjai előtt, s' ha az Isten megengedi, hogy későbbi koromban kérődzem uti emlékeim között, Karsten mindig ízletes fűszer lessz emlékezetemnek.*”

35 Uo. 2. lap.

szórakozási lehetőségeit, végül, de nem utolsó sorban részletes jellemzést, sőt, értékelést ad az általa meghallgatott orvoskari professzorokról.³⁶ Orvosdoktorként kritikus szemmel figyelte meg a hamburgi kórházban uralkodó rossz viszonyokat, s csodálkozva jegyzi meg az ott kezelt elmebetegek nagy arányát is.³⁷

Korányi precíz megfigyelőképességét és jó művészeti érzékét, képzőművészeti műveltségét jelzi, hogy az általa leírt műtárgyak döntő többsége viszonylag könnyedén beazonosítható ma is.³⁸ Hogy mégis mennyire az orvos szemüvegén keresztül nézi az alkotásokat, bizonyítja az az érdekes részlet, ahol hosszasan fejtegeti, hogy az igazi festőnek mennyire nehéz hitelesen megjelenítenie egy halott ember ábrázatát a vásznon, hiszen tapasztalt boncnokként látja, milyen könnyen hibázhatnak a bőr színének, vagy a testhelyzetnek illusztrálásánál.³⁹

Másrészt gazdasági, szociális kérdések is foglalkoztatták a fiatal orvost. Hamburgban megnézte Európa legrégebb és egyik legnagyobb börzéjét, ugyanakkor a kereskedőváros kikötőjében talált kosz és nyomor sem hagyta hidegen.⁴⁰ A fentebb említett Borsig-gyár meglátogatásakor nem csupán annak technikai újításait jegyezte fel, hanem az ott dolgozó munkások körülményeit, munkafeltételeit is. Politikai kérdésekben ugyanakkor ritkán nyilvánít véleményt.⁴¹ A hamburgi kikötőből Amerikába kivándorló tömegekre és azok keserű sorsára gondolva nem bírja megállni, hogy ne említse az anyaföldet és hazát, mint örök otthont, a Szózat szavait idézve. Gondolatai érzelmdúsak, költőiek, a szabadságharcban részt vevő őszinte fiatal hangjait visszhangozzák: „...*Hány szív volt megszakadó félben vissza gondolva talán élte nagyobb felére, vidor gyermekségére, reményteljes ifjuságára, meg csalt reményeire, kiábrándult fényképeire, talán szerencsétlen szerelemre, hátrahagyott kedvesekre — e házsor alacsony szobáiban! Hány keblet fogott el az aggodalmas kétség, midőn közel érzé az időt, melyben a hozzá hasonló embereket és szokásokat elhagyva egy más világba fog által menni! mennyi köny hullott már e partokon! — És hány ember hagyta reményének utolsó szik-*

36 Uo. 13–21. lapok.

37 Uo. 24. lap.

38 Lásd például Jacob Zeller Drezdában őrzött elefántcsont fregattját, vagy a mai napig meg nem fejtett maja kódexet (*Codex Dresdensis*). Uo. 5. és 7. lap. Korányi természetesen nem hagyja figyelmen kívül a legismertebb műveket, például Raffaello vagy Michaelangelo alkotásait.

39 Uo. 15. lap.

40 Uo. 21–23. lap.

41 Helgolandnál érintőlegesen szóba kerül — leginkább újszerű ismerőse, Karsten szemszögéből — a krími háború (Szevasztopol, újoncozás a „*muszka colossus*” ellen), illetve több helyen a párizsi világgkiállítás. Uo. 26–27. lapok.

ráját a földgolyó másik felén és vissza tért testileg és lelkileg nyomorultan, sivár, kipusztult kebellet, végképp megtörtt kedélyel csak azt ohajtva még, hogy csontjai hazája szentelt földjébe pihenjenek meg egy göröngyös élet ösvény végén?

*A nagyvilágon e kívül nincsen számodra hely!
Itt élned halnod kell!!*

*Ez nem phrazis, America adhat korlátlan egyéni szabadságot, California megnyithatja kincstelt gyomrát előttünk, de megalégedést, boldogságot nem adhat soha!...*⁴² Talán nem túlzás azt állítani, hogy ezek a sorok a napló leginkább megindító sorai, különösen Korányi addigi életútjának ismeretében. A fentiek alapján elmondható, hogy Korányi Frigyes 1855. évi, eddig ismeretlen naplója nem csak az orvostörténelem, de képzőművészet, művelődéstörténet iránt érdeklődők számára is élvezetes olvasmányt nyújt.

Az alábbiakban a napló egészének átírását közöljük betűhíven, megtartván a kor és a naplóíró írásának jellegzetességeit. A naplóhoz készült lábjegyzetekben törekedtünk a fiatal Korányi által említett emlékek, műalkotások azonosítására.

Az Uti töredékek jegyzéke

X Y Z: Uti töredék

I. Bécs, juniusban 1858. In: Orvosi Hetilap 2. évf. 45. sz. 1858. november 14., 701–712.

II. Prága, juniusban 1858. In: Orvosi Hetilap 2. évf. 46. sz. 1858. november 21., 717–728.

III. Prága, juniusban 1858. In: Orvosi Hetilap 2. évf. 47. sz. 1858. november 28., 733–744.

IV. Prága, juniusban 1858. In: Orvosi Hetilap 2. évf. 48. sz., 1858. december 05., 749–760.

V. Lipcse, juniusban 1858. In: Orvosi Hetilap 3. évf. 22. sz., 1859. május 29., 359–363.

VI. Lipcse, juniusban 1858. In: Orvosi Hetilap 3. évf. 23. sz., 1859. június 5., 375–379.

42 Uo. 22–23. lap

VII. Muggendorf, a Frank-Schweitzban, júniusban 1858. In: Orvosi Hetilap 3. évf. 30. sz., 1859. július 24., 486–489.

VIII. Páris, júliusban 1858. In: Orvosi Hetilap 3. évf. 35. sz., 1859. augusztus 21. 566–568.

VIII. Páris, júliusban, 1858. In: Orvosi Hetilap 3. évf. 36. sz., 1859. augusztus 28., 584–586.

IX. Páris, júliusban 1858. In: Orvosi Hetilap 3. évf. 37. sz., 1859. szeptember 11., 599–602.

X. Páris, júliusban, 1858. In: Orvosi Hetilap 3. évf. 38. sz., 1859. szeptember 18., 615–619.

XI. Páris, júliusban 1858. In: Orvosi Hetilap 3. évf. 46. sz., 1859. november 13., 741–745.

XII. Páris, júliusban 1858. In: Orvosi Hetilap, 3. évf. 47. sz., 1859. november 20., 757–761.

XIII. London, augusztus 1858. In: Orvosi Hetilap 3. évf. 48. sz., 1859. november 27., 775–777.

XIV. London. In: Orvosi Hetilap 3. évf. 49. sz., 1859. december 4., 789–791.

XV. London. In: Orvosi Hetilap 3. évf. 50. sz., 1859. december 11., 807–810.

XVI. London, augusztusban, 1858. In: Orvosi Hetilap 3. évf. 51. sz., 1859. december 18., 821–825.

X Z: Uti töredék

I. Wilbad, szeptember 1860. In: Orvosi Hetilap 4. évf. 44. sz., 1860. október 28., 866–870.

II. Kreuznach, szeptember 1860. In: Orvosi Hetilap 4. évf. 46. sz., 1860. november 11., 905–910.

III. A rajnai gőzhajón, September 1860. In: Orvosi Hetilap 4. évf. 49. sz., 1860. december 2., 961–966.

Forrásközlés
Korányi Frigyes naplója

855

17/6

Az ut Prágából Drezdába egyik a legszebbek közül. A természet pazar volt szépségei elosztásában e föld terület irányába, az emberi ész hatalma, mely magát a természetet leigázza, sehol nem szembeötlőbb, mint ott, hol a szükség kényszeríté önfentartására óriási erőmegfeszítéssel dulti fel a föld képződés első nyomait, hegyeket, sziklákat, melyeket számtalan évezredek csaknem illetetlenül hagytak néhány — ez időhöz képe — percz alatt áttörni, megváltoztatni, termékeny tenni; midőn kutat: gondolkozása által, gondolatának foganatosítása által lerombolja a korlátokat, melyeket tér és idő haladásában képez: felülemelkedik földi eredetén és bebizonyítja, hogy valóban a mindenható szellemnek, az istennek egy szikrája rejlik benne, sebességével elhaladja a madár szárnyait, gondolatit bérceken és tengereken keresztül néhány vékony sodronyon a villám sebességével átküldi egy más világ részbe, szemével áttöri a föld légkörét, bejárja a csillagzatot és eszével meglesi, számításával csalhatlanul meghatározza az égi testek utát.

A vasút mindenütt az Elba szük völgyén e folyó bal partján vonul át. — Meredek, fekete, hol rozsdá színű hegyoldalok szegélyezik kezdetét, melyekből helyenkint óriási granit és bazalt oszlopzatok emelkednek, az emberi kéz nyoma felhat e hegyek tetejére és hol csak egy talpalatnyi föld van is használható, ott élelmi szereit sokasítja a földszegény lakosság. A völgy maga igen termékeny, rozstól a repczéig, borsóig, lenig, a szilvafától a gesztenyéig minden termény képviselve van, pedig a hegyoldal földmele⁴³ alig néhány hüvely vastag, úgy hogy a leömlő essőár pár negyedóra alatt lesodorja szikla alapjáról, a völgybe megszorult szél kitörmé a fa ültetvényeket, ha derekaikat szurokkal bevont vázsonkötelékek nem erősítenék.

A távolból, mint egy idomtalan pup latszó hegytömeg a gőzerő sebessége folytán néhány óra alatt — a mint Teplichez⁴⁴ közelget az ut, fejleni kezd,

43 földmélye

44 Teplicz: Töplitz, Teplitz-Schönau, ma Teplice, Csehország északi részén, Karlovy Vary után az ország második legnagyobb fürdővárosa.

Raudnicztól Lobosiczig⁴⁵ egy hegylánczolat homlokzata előtt halad el az út, melynek kupalaku bércei sok helyen csodálatosan neki hegyesedő csucskba végződnek és ez alak mutatja, hogy itt hajdan a föld olvasztó keblének chaoticus tartalma utat tört magának.

Ha a vasutoni utazás azon árnyoldallal bír, hogy nem engedi az egyes tájakat kellőleg megszemlélni: más részről azon különmű élvezetet nyújtja, hogy a tájak, mint egy ködképpen, egyre változó irányokban, folytonos mozgásban vannak előttünk, és mint egy caleidoscopban ugyanazon tárgyak, helyzetváltoztatásuk, vagy igazabban szólva a szemlélő pont változása által mindig új meg új alakzatokat mutatnak.

Így Lobosicznál az út hirtelen az említett hegyhomlokzatot megkerülve, az ezelőtt egy tömör hegysüvegnek látszó Milleschauer⁴⁶ és a hozzá tartozó kisebb bércek most egyszerre egyes részleteikben, több kisebb kupokból, minden irányban őket áthatító völgyekből állva tűnt fel szemem előtt. A Komor fenyvesekkel benőtt hegyek életet nyerne az Elba hullámainak sebes folyásából, sötét zöld színöknek kellemes árnyéklatot adnak a vágásokból hajló világos zöld fiatal fenyők, itt ott veres cserep fedelű egyes házak vagy egész falak, calváriák, keresztetek, hol mezei dólgokkal hol a kösziklák rombolásával foglalkozó ember-csoportozatok költői színezetet adnak az egésznek. Így tart ez egész Bodenbachig.⁴⁷ Már Aussigtól⁴⁸ fogva, hol egy gőzhajó fogadja be azokat, kik lassubb utazás által nyújtani akarják a tájsemlé élvezetét — lassankint változni kezd a tájarcz; az az előtti, ritka, vékony oszlopszerű bazalt alakzatok lassankint bástya vagy terrasseszerűen nagyobbak szélesednek, merész hajlásokban dőlnek ki a völgymeder fölött, a fekete falakon helyenkint lefolyó veresses csikok és ezeknek megfelelőleg a hegy tövén felhalmozott kisebb nagyobb kötömegek mutatják, hogy e vidék közete már nem bir mindenütt azon szilárdsággal, vagy talán sokkal régibb, mint az, melyet kezdetben láttam, a lég és víz erőmives és vegytani hatása kimosta mindazt, mi ezen szikla várat hegy kúppá egészíté ki; a megmaradt, több ellenállással bíró szilárdabb köhalmazok pedig szeszélyes alaku maradványokat képez-

45 Raudnicz: Raudnitz an der Elbe, ma Roudnice nad Labem. Település Csehországban, az Elba mellett. Lobosicz: Lobositz, ma Lovosice, az Elba bal partján található városka Csehországban.

46 Milleschauer, más néven Donnersberg, Milešovka. A Cseh középhegység legnagyobb, 836 méteres hegye a mai Csehország északnyugati részén.

47 Bodenbach: 1942–1945 között Tetschen-Bodenbach, ma Děčín, Csehország északnyugati részén.

48 Aussig, Aussig an der Elbe, ma Ústí nad Labem, szintén Csehország nyugati felén.

nek, melyek egy-másika folyvaszt emésztetett alapjáról végre ledőlt és az újabb köelválás nyomait hagyta hátra.

2.

Elhagyván a csak az Elba által elválasztott Tetschent és Bodenbachot, ezen szikla alak állandóságot nyer, úgy, hogy egy hosszan nyuló, leginkább a folyó jobb partján kifejlett hegykoszoru fejlík a szem előtt, melynek minden egyes fenyőkel benótt derekából, meredek, kopár szikla párta emelkedik ki a legváltozatosabb alakokban, hol egy terrasse, hol egy templomszerű porticus, hol egy szeglettornyokkal ellátott, a viszontagságok által telyesen lesímított bástya tűnik elő. Barlangok, hidak váltják egymást s' ezen alakzatok közül sok külön nevezettel is elvan látva.

Az egész vidék hajdan *Meißner Hochland*⁴⁹ név alatt vólt ismeretes, mint egy 80–100 □ mérföldet foglal el, e század elején nyerte a Sachsische Schweicz nevet, mely névnek azonban nem felel meg egészen, a mennyibeni inkább egy kedves kert hatását szüli a lélekre, semmint azon ajtatossággal határos ámulatot, mit az utazó a Schweiczban érez; a vidék évenként látogatottabb lessz, kormány és egyesek sokat tesznek hogy az utazó minden kényelemmel megtehesse, ha e vidéket feljárni vágyik, a nélkül azonban, hogy a vidék természetes kinézésén többet változtatnának, mint éppen szükséges. A nevezetesebb helyekből a vasút Königstein,⁵⁰ az egynehány száz lábbal magasabb Lilienstein⁵¹ és Sonnenstein⁵² érinti, mely utóbbi hajdan vár, jelenleg lélekbetegek gyógyintézete, a hegy lánczolat végső pontján fekszik.

Pirnát⁵³ elhaladva a szoros völgy egyszerre egy nyílt, csak a távolban hegyekkel szegélyezett táj változik melyben maga Dreza is fekszik. –

Bodenbachnál az utlevek még egyszer osztrák hatóságok által a podgyász pedig száz hivatalnokok által megvizsgáltatnak, mely idő alatt az igen izletes Restauratióban jo drágán lehet ebédelni: a Coupéek igen kényelmetlenek, a mennyiben négyen ültünk egy sorban, mindenki az Elba fele igyekszik ülni, hogy a

49 Drezdától délre elterülő tájegység az Elba mentén. Meisseni-felvidék, majd a 19. századtól, ahogy azt Korányi is említi, Szász-Svájc néven ismert.

50 Königstein: szikla és erőd (*Festung Königstein*) az Elba balpartján.

51 Lilienstein: hegy Königsteinnel szemben, az Elba jobb partjánál.

52 Schloss Sonnenstein, ma Pírna város része. A Korányi által említett elmeegógyintézetet 1811-ben alapította Ernst Gottlob Pienitz (1777–1853), aki 1851-ig vezette az intézményt.

53 Pírna: „Szász-Svájc kapuja”, Elba-parti város az Elbai-homokkőhegység (*Elbsandsteingebirge*) közelében.

tájakat láthassa. Rossz sorsom és podgyás hordozóm öt vén asszony és egy vén Angol társaságába vezetett, négy közülök vagy horkolt, vagy esztelenségeket csevegett, az Angol pedig és neje (irtózatos nagysága hamis fogakkal ellátva) örökös *Why! Wonderful! miraculous* felkiáltásaikkal zavarták elmerültségemet.

Drezda

Délután hat órakor értem folyó hó 15én Drezdába, melyet a német par excellence „a’ szépnék” nevez, a vasutnál egy váltó hivatal van, hol egy hivatalnok minden utazónak 1–2 tallért apróbb pénznemekre felvált.

Egy Droschké-be⁵⁴ vetve magamat a Hotel Bellevue-höz hajtottam, mely vendéglő kaszárnyaszerű nagysága daczára egészen be levén töltve a Hotel de Saxe-ba szállottam meg, a bérkocsisok itt is éppen olyan hamar megismerik az idegent, és éppen úgy meghuzzák, mint máshól, bár az árszabály minden kocsi-ban ki van szegezve, de az idegen, ki nem tudja, hogy mi az innerer mi az äusserer Droschken bezirk:⁵⁵ kénytelen bele nyugodni a kocsi sophisticated magyarázatába és tehetsége szerint fizetni.

A hosszas utazás által megzsibbadt tagjaimat kissé megpihentetve utnak indulék; azon hitben, hogy mint Pesten, úgy itt is a város legszebb része az Elba mentében fekszik, de meg tévutra vezetve azon képek által, melyekben Drezdát ábrázolva láttam; először is átmentem a felső, régi hídon s’ aztan lépteimet az Elba folyása szerint és ennek partján irányozám, itt nem sokáigra igen kedélyes kaszálókra bukkantam, melyekben trücskők helyett nagyszájú gyermekek nagyobb szájú dajkáikkal cziripoltak. Lehaladva az új hídig ezen ismét vissza mentem a balpartra, és itt szinte a város végére de legalább egy igen csinos sarkba — *Ostra Gehege*⁵⁶ — jutottam. A híd maga remek munka 16 oszlopon fekszik, rajta át vonul a vasut, e kívül gyalog és koci uttal bír. Az *Ostra Gehege*-ből az

3.

*Ostra alleeba*⁵⁷ jutottam, hol nem nagy-, hanem egyszerűsége által tünt szemembe a János kir. herczeg palotája. Az idő esteledvén nem mertem tovább mélyedni a városba nehogy eltévedjek, hanem még futólag áthaladva a *Brühl-sche Terrasse*-

54 konflis

55 A konflis körzetéhez („zónájához”) tartozó-, vagy azon túl lévő hely, utazási célpont.

56 Ostragehege: Drezda belvárosában, az Óváros nyugati részén és Friedrichstadtban található. Nevét a Friedrichstadt mai részén található Ostra („Sziget”) nevű faluról kapta.

57 Ostra-Allee: a városkaputól (Wilsdruffer Tor) Drezda nyugati elővárosáig vezető út.

on⁵⁸ haza tértem nem nagy véleménnyel Drezdáról. Renomméját nem nagyon emelte vacsorám, mert egy beefsteak, egy bornyu szelet és egy üveg serért nettó egy tallért — a mi pénzünkben mint egy 2 *pengő forint*-ot — kelle fizetnem.

Tegnap — 16-án átláttam hibás véleményemet. A város egy kört képez, melynek keleti és nyugoti oldala be van hajolva; a város közepén, éppen e behajlásokat vágva által folyik az Elba s' így ennek partjain a város kissebbnek látszik, hosszabb átmérője déltől éjszának vonulván.

Az egész város két részre oszlik, a folyó jobb partján fekszik a Neustadt, a bal parton az Altstadt.

Épületeiben nagy különbség van, míg a magány épületek bizonyos pedans czélszerűséggel, masszív, egyszerű modorban, nagy, kissé keskeny ablakokkal vannak 3–5 emeletre épülve, addig a köz épületek, templomok, színház s. a. t. finom, átgondolt ízlést, sok plasticai tanulmányokat árulnak el. Az épületek általában barnák, kormosok, mert itt a meszelést nem ismerik, az épület anyag pedig igen barnaszínű kövekből áll; Egy némelyik házat az idő is barnithatta meg, mert a Wendeknek tulajdonítatik.

A város szépsége kellemes helyzetén kívül — elvonva nagybecsü gyűjteményeitől — kertszerű alkatában fekszik, mi leginkább a *Neustadtot* teszi kellemessé. Minden piac egy perc, tölgyekkel, gesztenyékkel, gyepágýyakkból emelkedő fa és virágcsoportozatokkal, ugró kutak és szobrok díszítik, különösen a *Bauczen-platz*-ot,⁵⁹ ezen város rész középpontját, melyből sugárként indulnak ki a széles, kivétel nélkül fasorokkal ellátott ucczák. A házak többnyire úgy vannak építve, hogy előttök egy kisebb nagyobb kert van rácsozattal körülvéve, ezen kertek egész házsorozatokat előtt folyván le és minden házhoz tartozó szinte csak rács és nem fal által levén elválasztva: bizonyos közösségi szellemet ad a városnak, mely kellemes ellenlétét képezi más városok elkülönzött egoisticus kinézésének.

A hol csak egy darabka helyre tehet szert a Drezdai: kertet csinál belőlle, még most is új meg új ily ültetvények vannak munkálatban, és itt nem látni az intő táblákon azon borzadalmas büntetési ígéretek, mint nálunk egy egyszerű „*diese Anlagen werden der Aufsichts des Publicums anempfohlen*” elég, hogy a különben is nem kicsapongó közönséget sértésektől vissza tartsa.

58 Brühlsche Terrasse: épületegyüttes Drezda belvárosában, más néven „Európa erkélye” (Balkon Europas), a Frauenkirchétől északra. (Korányi kötőjellel, Brühl-sche Terrassénak írja.)

59 A teret 1829-ben alakították ki, ekkor kapta a Bautzner Platz nevet. Ma Albertplatz, I. Albert (1873–1902) szász király után.

Minden utsza egy sétatér levén a közönség igen eloszlik, ez és a szerfelett élénk Bécs friss emléke Drezdát meglehetősen üresnek láttatta velem. A leglátogatottabb hely a *Brühl-sche Terrasse*, mely megfelel a bécsi *Graben*nek, sűrű fasorokból áll egy nehán öllel az Elbán felül álló helyen, itt van a műkiállítás, egy fagyfalda, a Günscher vendéglője hol minden estve Laader városi zenekara működik, a közönség itt nagy, nagy része örömmel halja az itt is eljátszott Beethoven és Mozart symphoniáit, de általánosan csak a Keringő bírja felvillanyozni, melyet a zenészek éppen olyan tactusnélküli coquetteriával⁶⁰ játszanak, mint a mi cigányaink a csárdást.

Szász országnak szerencsés helyzete, német ország közepén, rokon törzsök között, megőrizték azon örökös harcvilágtól, mely hazámat is kifejlődésében annyira gátolta; és így a művészet

4.

ipar és tudományok hamar fejlődtek, s' ritkán szakítottak meg haladásukban, a 30 éves háboru, a hét éves háboru kívül csak néha zavartatott meg a szomszéd csehek által míg ismét 1812ben Napoleon hol mint barát, hol mint ellenség gazdálkodott⁶¹ téerein. Dreza különösen sokat nyert Iő August Fridrik⁶² Lengyel királyá választása által, ki mint hazájának jó fia egyéb kincsei között Lengyelhonnak a művészeti kincseket is saját fővárosában halmozta fel. 2k és különösen 3k August Frigyes a meglevő alapon magas fényre emellék a szép művészetet, úgy, hogy mindenütt, hova az ember megyen és néz: érzi, hogy classicus földön mozog.

A piaczkokon, közhelyeken, középületek falain, homlokzatán, mindenütt mesterművein akad a szem a képző művészetnek, melyek a mythológiát, a kereszténységet vagy a classica irodalom német férfait hozzák eszünkbe. Mily csóda

60 kacérság

61 garázdálkodott

62 Valószínűleg nem a szász királyokra, hanem a választófejedelmekre utal Korányi, noha zavaró az uralkodók előtt közvetlenül Napóleon korának említése. I. Frigyes Ágost 1694–1732 között Szászország választófejedelme, II. (Erős) Ágost néven Lengyelország uralkodója 1697–1706 és 1709–1733 között. Uralkodása alatt kezdődött meg a barokk Dreza kiépülése.

II. Frigyes Ágost szász választófejedelem és lengyel király, litván választófejedelem 1733–1763 között. Uralkodása alatt épült meg Drezdában a Szentháromság-templom (*Katholische Hofkirche*).

III. Frigyes Ágost 1763–1806 között Szászország választófejedelem, 1806–1827 között Szászország első királyja, I. Frigyes Ágostként. 1791-ben választották Frigyes Ágost néven Lengyelország királyává.

tehát, ha az ily környezetben növekedő lakosság között terjedtebb⁶³ aesteticai izlésre, classicai ismeretekre, és innen eredőleg nagyobb productivitásra lehet találni? Hozzá járul még az is, hogy alárendelt európai állása és kivállóság⁶⁴ kereskedő foglalkozása nem engedik a politizálás mételvét házi életében gyökeret verni, és a társalgás realisabb tárgyakkal foglalatoskodhatik.

A középületek közül mint építészeti remekek felemlítendőek a *Frauenkirche*⁶⁵ és a *Cath. udvari*⁶⁶ templom tornyai, azután a színház. Különösen kedves látvány az udvari templom tornya, szemünk megszokta többé kevésbé piramis alaku massiv tornyokat látni, itt pedig díszes alaku talpazaton egymás fölött két colonnade áll és egy korona szerű kuppal végződik. A színház egy egészen szabadon álló tojásdad épület, homlokzatán Schiller, Göthe, Euripides, Aristophanes s. a. t. szobraival és néhány jellemző remek domborművel és felirattal.

Kevésbé szép, de régiségéről és tetejének feltűnőségéről nevezetes a Japán palota,⁶⁷ melyben a régiségtár, a könyvtár és a porcellán gyűjtemény vannak.

A régiségtár mind oly tárgyakat tartalmaz, melyek a képző művészetek szakába vágnak, és néhány eredeti, de többnyire másolt darabokból áll. Az ilyen gyűjtemények vizsgálatára nem egy két óra, hanem napok és hetek kellenének, kivált ha — mint éppen ez is — systematicus rendben nincsenek az egyes tárgyak. A szem örömmel legel rajtok, a gondolat bele is hat néha, de a sokóldalúság eltörli a benyomásokat és midőn kijövünk az ajtón: igen kevés emléket hozunk magunkkal. Feltűnő érdeket gerjesztettek bennem és azért emlékezetembe vésték magokat.

63 egyre jobban terjedő

64 kiválóan

65 A lutheránus Frauenkirche egy lerobolt középkori templom helyén épült 1726 és 1743 között, a katolikus I. Frigyes Ágost támogatásával, tervezője Drezda város építész, George Bähr (1666–1738). Drezda bombázása miatt 1945. február 15-én összeomlott, újjáépítése 2005-ben fejeződött be.

66 Katholische Hofkirche: 1739–1754 között épült, építtetője II. Frigyes Ágost választófejedelem, tervezője Gaetano Chiaveri. a Drezda-Meisseni egyházmegye székesegyháza és Drezda város plébániatemploma, Szászország legnagyobb katolikus temploma.

67 *Japanisches Palais*: a Palota tér (*Palaisplatz*) és Drezda Újvárosának Elba-parti része között fekszik. 1715-ben épült, 1729–1731 között a Drezda barokk arculatát meghatározó építészekkel, Matthäus Daniel Pöppelmann-nal (1662–1736), Zacharias Longuelune-nal (1669–1748) és Jean de Bodt-tal (1670–1745) kibővítették azzal a céllal, hogy helyet adjon II. (Erős) Ágost japán porcelángyűjteményének, akinek 1717-ben került birtokába az épület. A palota azonban végül porcelángyűjtemény helyett 1786-tól a választófejedelmek könyvtáraként funkcionált, 1760–1887 között az ókori gyűjteménynek is helyet adott.

Junius szobra. Midőn saját életét akarja kioltani, a kényszerített nyugalom — mint a leküzdött lelkű harcz tükre látszik beszorított ajkain és merev nyugodtsága arcz vonásain.

Egy csoport, mely Herculest ábrázolja, a mint Romulust és Rémust, kik a farkast szopni akar — dajkálja; Hercules, nyugodt szenvedélytelen vidám arcczal, és a farkas, mely mosolyogni akarva is vért szomjaló arczot és agyart mutat: remekművek.

Silenus borböndőjével,⁶⁸ domboru homlok haránt redőkkel, mély bevágatu orrhat,⁶⁹ vastag, tág, kerek lyuku orr, vastag ajkak, kövér, kissé hasas testalkat jellemzik az állatiság megtestesítését.

Egy tripos, mely a görög szobrászat legrégebb idejéből latszik eredni, egyik lapja Herculest ábrázolja, ki a Delphi tripost rabolja, a másikon az Apolló által vissza vitt tripost, ez és egy nő /: papnő? /: ujra szentelik. A 3k lapon faklyát szentelnek.

Egyik főkincse a gyűjteménynek egy, a Herculani színház csarnokában talált nő szobor,⁷⁰ görök (!) arcz, kitűnő tiszta nyugott kifeje-

5.

zés és csodálatos természetességgel redőzött ruházat. E mellett még más két herculani szobor is van kevésbé tökéletes, hajzatuk római mesterséges modorban.

68 Kr. sz. 70–110 körül. Staatliche Kunstsammlungen Dresden, Skulpturensammlung. Márvány, 104×74×35,7 cm. Leltári szám: Hm 316. <http://skd-online-collection.skd.museum/de/contents/showSearch?id=166426> (utolsó lekérdezés: 2015.07.11.)

69 orrhat

70 Az első szobor az ún. „Nagy herculaneumi nő” (*Große Herkulanerin*) szobra (Kr. sz. 1. sz. közepe, Kr. e. 330–320 körüli előkép alapján). Staatliche Kunstsammlungen Dresden, Skulpturensammlung. Márvány, 203×73×51 cm. Leltári szám: Hm 326. <http://skd-online-collection.skd.museum/de/contents/showSearch?id=166436> (utolsó lekérdezés: 2015.07.11.). A két másik az ún. „Kis herculaneumi nőalak” (*Kleine Herkulanerin*) szobra I. (márvány, Kr. e. 1. sz. utolsó negyede, Kr. e. 320–300 körüli előkép alapján). Staatliche Kunstsammlungen Dresden, Skulpturensammlung. Márvány, 179×78×51,5 cm. Leltári szám: Hm 327. <http://skd-online-collection.skd.museum/de/contents/showSearch?id=166437> (utolsó lekérdezés: 2015.07.11.). 2. szobor (Kr. e. 1. sz. közepe). Staatliche Kunstsammlungen Dresden, Skulpturensammlung. Márvány, 180×65,5×48 cm. Leltári szám: Hm 328. <http://skd-online-collection.skd.museum/de/contents/showSearch?id=166438> (utolsó lekérdezés: 2015.07.11.)

Egy satyr⁷¹ a Hermaphrodys-tali buja viaskodásában, kitűnő természetes arcz kifejezés, testhelyzet, remek dólgozat.

Néhány mumia, sphynx, syenitből⁷² faragott, oroszlány fejezik be a szép gyűjteményt.

A Könyvtár⁷³ 300 000 könyvből áll minden szakban és nyelven. Magyarhon történet mostohán van képviselve, az újabb kor története egészen hibázik, ellenben igen tökéletes és

részletes térképeket találtam.

Mint nevezetességek megemlítendőek a sanscritban és mexicói hierogliphokban részint papirusra, részint megszáritott pálmalevelekre írottak.⁷⁴ Továbbá az *Agave amaricana* préselt, előbb halenyvel azután gypsel bevont levelei, melyekre szinte hieroglyphok vannak írva.

Néhány hindu, persiai és chinai imakönyv, egy nyólcz szegű papirszeletekre írt alkotás, mely egy kis scatulyában van.

71 Korányi feltehetően a Silénos és Hermaphroditoszt ábrázoló (*Symplegma*) szoborpárra gondolt (márvány, Kr. sz. 1. sz. 2. fele, Kr. e. 2. századvégi előkép alapján). 90,5×104×72,5 cm. Staatliche Kunstsammlungen Dresden, Skulpturensammlung. Márvány, 180×65,5×48 cm. Leltári szám: Hm 155. <http://skd-online-collection.skd.museum/de/contents/showSearch?id=166159> (utolsó lekérdezés: 2015. 07. 11.)

72 gránit. A gyűjteményben három, Kr. sz. 1. századból származó, egyiptomi eredetű gránit oroszlán található. Leltári számuk: Aeg 770 (134×69×48,5 cm), Aeg 771 (133,5×69×49×5 cm), és Aeg 772 (132×68,5×45 cm) <http://skd-online-collection.skd.museum/de/contents/showSearch?id=165835>, <http://skd-online-collection.skd.museum/de/contents/showSearch?id=165837>, <http://skd-online-collection.skd.museum/de/contents/showSearch?id=716878> (utolsó lekérdezés: 2015. 07. 11.)

73 A könyvtárat még Ágost szász választófejedelem (1553–1586) kezdte kialakítani. 1788-ban nyitották meg a nyilvánosság előtt. Korányi látogatása idején a Japán Palotában helyezkedett el.

74 A 13. századi drezdai maja kódexszel (*Codex Dresdensis*) együtt összesen négy maja kódex maradt fenn (a többi őrzése helye Madrid, kettőé Párizs). A drezdai változat 39 duplaoldalból áll, eredetileg leporello-formában használták, kiterítve 3,56 m. Tartalma változatos, csillagászati táblákat, rituális előírásokat is tartalmaz. 1739-ben került Drezdába Bécsből, Johann Christian Götze könyvtáros vásárlása révén. Őrzési helye: Buchmuseum der Sächsischen Landes- und Universitätsbibliothek, Jelzet: Mscr. Dresd. R. 310, online is megtekinthető: <http://digital.slub-dresden.de/werkansicht/dlf/2967/1/cache.off>, utolsó lekérdezés: 2015. 07. 11.) A gyűjtemény egyetlen szanszkrit kézírata a Mahābhārata hatodik könyvének töredékét (a hatodik könyvből) tartalmazza négy nagy pálmalevélen. A töredéket 1837-ben kapta ajándékként a könyvtár négy japán könyvvel együtt. *Falkenstein, Karl*: Beschreibung der Königlichen Öffentlichen Bibliothek zu Dresden. Dresden, 1839. 286–287.

Egy, a Guttenbergi Gensfleisch János⁷⁵ első első fasajtója alul kikerült nyomtatvány olvashatatlan betűkkel, és ettől kezdve az újabb tökélyig a sajtó minden haladási fokozatát jellemző nyomtatványok.

Végre a látogatók névprotocollumában láthatni a Nelson és az Iő Napoleon⁷⁶ saját kezű aláírásokat mely utóbbi nem egyenes vonalba van írva mint a többi: hanem rézutt irányban így:

Napoleon

Érdekes még egy százsz törvénykönyv,⁷⁷ mely az isten ítéleteket tárgyalja, és igen környülményes, rabiatus arczu képekkel illusztrált tanításokat ad, hogy kellessék megfogni az ellenfelet akkor, ha karját akarja kitörni az ember, hogy megint, ha a nyakát akarja kificzamítani s. a. t.

A Japani palota főkincse, azon rész melytől neve ered: a porcellán gyűjtemény.⁷⁸

75 Falkenstein 1839-es katalógusában több Gutenberg-féle ősnymtatványt is emlitenek, így a híres 42-soros Biblia egy töredékét, Durantis Rationaléjának 1459-es kiadását (a német ősnymtatványok internetes katalógusa szerint a drezdai könyvtárban jelenleg a mű négy kiadása található meg, de mind későbbi), Johannes Januensis Catholiconja 1460-ból (Buchmuseum der Sächsischen Landes- und Universitätsbibliothek, Jelzet: Ink. 1072(1), ezt ma kérdőjelesen tulajdonítják Gutenbergnek), Korányi feltehetően az utóbbi kettő közül látta valamelyiket. *Falkenstein*, 1839. 471–475. A német ősnymtatványok katalógusát lásd: <http://www.inka.uni-tuebingen.de/> (utolsó lekérdezés: 2015. 07. 11.)

76 Napóleon tizenegy alkalommal fordult meg Drezdában (ebből nyolcszor 1813-ban). Napóleon és Szászország kapcsolatáról lásd: *Lindau, Martin Bernhard: Geschichte der Haupt- und Residenzstadt Dresden. Dresden. 2. Band. Dresden, 1862.*

Nelson admirális 1800. szeptember 26-án hagyta el Bécsset, majd négy nap múlva Prágából indulva érkezett két nap alatt Drezdába, ahol nyolc napot töltött, és III. Frigyes Ágost választófejedelem fivére fogadta. Ekkor tekintették meg a város látványosságait, majd Magdeburgon keresztül utazott tovább Hamburgba, s onnan haza. *Pettigrew, Thomas Joseph: Memoires of the life of vice-admiral Lord Viscount Nelson, K. B. Duke of Bronté etc. London, 1849. Vol. I. 389. Harrison, James: The life of the right honourable Horatio Lord Viscount Nelson... London, 1806. Vol. II. 256–258.*

77 A *Sachsenspiegel* Drezdában őrzött példánya 1295 és 1363 között keletkezett, 92-lapos, 924 képet tartalmazó kézirat. Már a 16. században, Ágost (1553–1586) százsz választófejedelem idején a könyvtár tulajdonában volt. Őrzési helye: Buchmuseum der Sächsischen Landes- und Universitätsbibliothek, jelzete: Mscr. Dresd. M. 32. Online változatát lásd: <http://digital.slub-dresden.de/werkansicht/dlf/6439/1/cache.off> (utolsó lekérdezés: 2015. 07. 11.)

78 A Porcelángyűjteményt 1715-ben alapította II. (Erős) Ágost. 1876-ig volt a Japán Palotában, ekkor átköltöztették a Johanneumba. Ma (1962-től) a Zwinger ad helyet neki.

Elvonva attól, hogy egyes darabjai és az egész együtt valóban kincset érnek (nyolcz millio tallerra van becsülve) érdekes ezen gyűjtemény azért mert a porcellán készítésnek kifejlődését a legrégebb időktől mostanig minden fokozaton át ábrázolja. — Midőn a Meiszeni gyár Böttger⁷⁹ vezetése mellett életbe lépett: Chinában és Jappanban már oly tökéletes volt a porcellán készítés: mint az Europai csak századok mulva lett. A gyűjtemény életnagysáú Leopardokat, egy egész szobában kék, egy másikban a szerfelett ritka sárga u. n. Kaiser porcellán⁸⁰ darabokat tartalmaz, mely utóbbit nem vólt szabad csak a chinai császároknak birni. Többnyire nagy tálak, serlegek, vázából áll a gyűjtemény ezen része, de vannak igen szép ujjabb modoru findzsák és gyümölcs tálkák, melyeket 5k Karoly császár készítettett August szász királynak Chinában.

A Japani vázak⁸¹ kellemesebb alakjaik és összhangzobb színvegyületek által különböznek a chinaiktól, ez utóbbiakon többnyire czikk czakk vonalok (talán chinai betük?) virágok, állatfejekkel macska vagy sárkány arczal ellátott kigyók és egyébbe fantasticus alakok vannak a Jappaniakon tulnyomók az emberi alakok, e porcellán igen nehéz, érczhangot ád, átlátszó és törésen csiga törést és meglehetősen egynemű alkatot mutat.

A Meisseni gyár⁸² — mely Európában a legelső vólt — 1604-ben égette első porcellánját, mely sötét vörös, mint a cserép; itt ott arabeskekkel diszített. 1609ből van az első fehér porcellán mely 1612ben, mely kék színekkel festve fordul elő. 14 évvel későbbben tanulták meg a tarka színvegyületek alkalmazását és az 1740-ben Kaendler⁸³ által készített porcellán alakok és

6.

79 Johann Friedrich Böttger (1682–1719) alkimista. 1706-ban sikerült analizálnia a kínai vörös köcsérép („vasporcellán”) anyagát, amelyre alapozva II. (Erős) Ágost — aki rajongója volt a távol-keleti porcellánoknak — 1710-ben létrehozta a meisseni porcelángyárat, amelynek élére Böttgert állította.

80 Feltehetően a gyűjtemény Ming-korabeli (1368–1644) darabjaira gondolt Korányi.

81 A japán darabok főleg 17. század végi — 18. század eleji imari (aritai) kerámiák közül kerültek ki. Jellegzetességük, hogy mázas, sokféle alapszínűk (fehér vagy halvány szürkés-kék, szürkés-zöld, fekete) és színezésük lehet. Nevét Imari kikötőjéről kapta, míg Arita az egyik porcelánföld lelőhelye.

82 Korányi itt téved, hiszen a porcelán készítésére, ahogy Böttgernél láthattuk, a 18. század elején jöttek rá Európában, s maga a meisseni porcelán-manufaktúra is csak 1710-ben jött létre (kezdetben lengyel-szász, később kizárólag szász uralkodói vezetés alatt).

83 Johann Joachim Kändler (1706–1775) eredetileg szobrásznak készült, 1731-től dolgozott a meisseni porcelán-manufaktúrában, leginkább állatfigurákat készített, rokokó stílusban.

alakzatok a magok nemében sem a seversi sem a csehországi gyárak által mind eddig felül nem mulattak.⁸⁴

Ezen időszakba esik a fekete porcellán készítése melynek, vegyülettudományát most már nem bírják, mely leginkább Csehországban készítettet.

A' Meisseni gyár remekműveiből kitűnik Kaendler mintaműve 3k Auguszt emlékszobrához.⁸⁵

Egy gyönyörű természetű fehér camelia, mely a Londoni múkiállításban⁸⁶ is volt.

Néhány Biscuit darab részint nevezetes régi szobrokat, részint madarakat ábrázoló.

A seversi gyárból lő Napoleon ajándéka néhány váz gyönyörű festményekkel Napoleon életéből, és Erzsébet szász királyné mellszobra kitűnő finomságu tüll fátyollal.⁸⁷

Ezen kívül Wedgewood,⁸⁸ terra cotta, Krack vagy Schlengen porcellán, mely ugy néz ki, mint ha apró negyzegekre volna repedezve.

Néhány váz és alvics darabok nevezetesek azért, mert lő Fridrik porosz király, ki nagy katona kedvelő volt, a szász királytól egy csapat válogatott nagyságu gránátosokért cserélte.⁸⁹

84 A Sèvres-i manufaktúrát 1740-ben alapították, 1756-ig székhelye Vincennes volt. Csehországban Karlsbad közelében (Schlaggenwald, ma Horní Slavkov) 1792-ben, Klösterle an der Ederben (ma Klášterec nad Ohří) két évvel később hoztak létre porcelángyárat.

85 III. Frigyes Ágost (1763–1806) választófejedelem számára 1753-ban készített Kändler egy lovas emlékmű-modellt (festetlen porcelán, 123×94×117 cm, Őrzési helye: Staatliche Kunstsammlungen Dresden, Porzellansammlung, leltári szám: PE 2528, <http://skd-online-collection.skd.museum/de/contents/showSearch?id=123891#longDescription> utolsó lekérdezés: 2015. 07. 11.). A szobor készítését már 1734-ben eltervezte Kändler, eredetileg II. Frigyes Ágostnak is készített volna egyet. Az emlékmű megvalósulását megakadályozta III. Frigyes Ágost halála. Kändler emellett még egy porcelánfigurát készített az uralkodóról, ahol lengyel viselkedésben látható (fehér porcelán, 1741–1742, 94,5×49,8×51,8 cm, Staatliche Kunstsammlungen Dresden, Porzellansammlung, leltári szám: PE 470, <http://skd-online-collection.skd.museum/de/contents/showSearch?id=118534> utolsó lekérdezés: 2015. 07. 11.)

86 Az 1851-es londoni vilákiállításán.

87 Lásd például Napóleon büszjét (terv: Brachard, Alexandre, készítő: Chaudet, Antoine-Denis, Sèvres, 1808). Porcelán, 51×24,2×22,5 cm. Őrzési helye: Staatliche Kunstsammlungen Dresden, Porzellansammlung. Leltári szám: PE 4673 (<http://skd-online-collection.skd.museum/de/contents/showSearch?id=122264#longDescription> utolsó lekérdezés: 2015. 07. 11.)

88 Josiah Wedgewood (1730–1795) 1759-ben alapította meg a Wedgewood céget.

89 I. Frigyes (1688-tól brandenburgi választófejedelem, 1701–1713 között porosz király)

Ezen gyűjtemények megnézésével meglehetősen el telt a nap és kipihenni magamat a színházba⁹⁰ mentem. Gučzkov,⁹¹ Zopf und Schwertét adták meglehetősen üresház előtt. Mint hallám, a kitűnő színészek most mind szabadságukat élvezik. A színház belseje igen csinos, izletes, de semi különös, a zenekar a középszertűekhez tartozik.

18/6. A mai nap eltelt a *Grünes Gewölbe*,⁹² egy pár templom megnézésével. Ezen kívül megint azt (!) futottam a város fő részét.

A Grünes Gewölbe, a Drezdaiak büszkesége, valóban igen szép egyesülése a történeti, anyagi és aestheticai becsnek.

A szász uralkodók mindig nevezetesek voltak szarka természetekről, mely szerint a fényest igen szerették és hol csak hozzá férhettek, jó vagy rossz módon saját fészkekbe vitték által. Egynehány közülök úgy látszik, az alchimiával is foglalkozott, de annyi legalább bizonyos, hogy adepteket tartottak udvaraikban, kik által néha rútul megcsalattak.

A bóltzat, melyben minden uralkodó vagyott maga után nyomot hagyni, ezeknek jelleme szerint, a képző művészet remekei mellett hol a legbarocabb tárgyakat, hol kimondhatlan türelmet igénylő, de izlés és cél nélküli műveket, hol megint meghatározhatlan becsü arany és ezüst edényeket, gyémánt és drága kő halmazakat tartalmaz.

A bóltzat, melynek eredete a 16k századba esik, igen nagy befolyással volt Dreзда sorsára. A titok, mely a gyűjteményt sokáig fedte volt, meg mesébbnek láttatta becsét, mind a milyen, és ez nem keveset emelte a szász uralkodók tekintélyét, sok külföldi művész telepedett meg a földön, hol művészetök annyira becsültetett és hol műveiknek biztos vevőire számíthattak. Más részről magok a százszok is kedvet kaptak a képző művészethez. Végre ezen csarnok sok évektől

90 *Neues Königlich Hoftheater*: színház és operaház volt 1841 és 1869 között a mai, Gottfried Semper-féle épület helyén. Tervezője szintén Gottfried Semper volt.

91 Karl Gutzkow (1811–1878) színmű- és újságíró. A Zopf und Schwertét 1844-ben mutatták be. (Magyarra Szilágyi Sándor fordította 1845-ben Czaff és kard címmel.)

92 Az épületszárnyat 1547-ben kezdte el építeni I. Móric (1521–1553) szász választófejedelem. A „zöld” jelzőt az első emelet boltozott helységeinek kékeszöld festéséről kapta. A 17. században a szász uralkodók kincsestárának és fontosabb iratainak adott helyet, 1723–1729 között alakította át II. (Erős) Ágost barokk stílusban nyilvános múzeummá, Matthäus Daniel Pöppelmann tervei alapján. Az uralkodó 1733-ban — egyedülálló módon — a koronaékszerek nyilvános látogatását is lehetővé tette.

óta ezreit a látogatóknak vonja Drezdába és így mint figyelemre méltó jövedelmi forrás működik.

Az első termék oly anyagokat tartalmaznak, melyek csak a feldolgozás által nyernek becsüt. A bronce művek között van egy kitünő szépségű feszület Jean de Bologne-tól,⁹³ a Krisztus rajta valóban egy kiszenvedett isten! 2k Károly Angol király lovag (!) szobra (mind

7.

Sz. György) egy nürnbergi művész, Leygebe⁹⁴ műve arról nevezetes, mert egy 67 fontos vas darabból véső és kalapács által van képezve, felölte azt hízik, hogy egy titkot bírt, mely által a vasat megtudta puhítani és a már kész műveket ismét megszilárdítani.

Ezenkívül számos, részint eredeti, de többnyire utánozott alakok és alakzatok.

A második szobában az elephántcsont faragványok vannak, ezek között e gyűjtemény alapítójának August Cúrherczegnek⁹⁵ művei, ki maga is szenvedélyel üzte a csontfaragást 1553 86-ig, beszélük, hogy egyszer annyira elmerült vólt munkájába, hogy hosszú szakálla az eszterga kerekére sodródott és kitépetett. Leginkább Lobenigke, Weckhard⁹⁶ művei (német alföldiek) Barthel és Permoser⁹⁷ Drezdaiak gazdagíták ezen gyűjteményt, melyből nevezetes egy tábla (dyptichon

93 Jean Boulogne vagy Giambologna (1529–1608) manierista szobrász. A feszületet jelenleg nem Giambolognának tulajdonítják, hanem tanítványának, Carlo di Cesare del Palagiónak (más néven Carlo Pallago, Karl Zeherin, 1540 körül–1598 körül). A feszület 1590–1593 körül készült, méretei: 108x83x25 cm. Őrzési helye: Staatliche Kunstsammlungen Dresden, Skulpturensammlung. Leltári szám: ZV 3130 (<http://skd-online-collection.skd.museum/de/contents/showSearch?id=166855> utolsó lekérdezés: 2015. 07. 11.) A New York-i Metropolitan Museum of Art-ban található még egy ugyancsak Giambologna alapján, a 17. század elején készült feszület a szintén Giambologna-műhelyben dolgozó Antonio Susinitól (1572–1624; 35,6 cm magas, <http://www.metmuseum.org/Collections/search-the-collections/120023137?rpp=20&pg=1&ft=giambologna&pos=19> utolsó lekérdezés: 2015. 07. 11.)

94 Gottfried Christian Leygebe (1630–1683) éremvésnök, szobrász: II. Károly angol király mint Szent György (London, 1660 körül). A szoborról készült archív fotót lásd: <http://www.bildindex.de/obj30101499.html#home> (utolsó lekérdezés: 2015. 07. 11.)

95 Ágost szász választófejedelem (1553–1586)

96 Egidius Lobenigke (Lobenigk, Löbenich) és Georg Weckhard 16. századi drezdai elefántcsont-faragók, 1553–1586 között Ágost szász választófejedelem udvarában dolgoztak. Részletesebben lásd: *Rathgeber, Georg: Niederländische Münzen und Medaillen des herzoglichen Museums zu Gotha. Weissensee, 1839. 108.*

97 Melhior Barthel (1625–1672) és Balthasar Permoser (1651–1732) szobrászok.

fele), mely a 10k századból ered, byzantini mű görög feliratokkal és Krisztus mennybe menetelét, feltámadását s. a. t. kissé durva, de kifejezésteljes alakokban ábrázolja.

Dürertől két ittas muzsikus verekedése, remek mű.⁹⁸

Egy Hollandi fregatte kitünő szép alapzaton, mely Neptunt a tengeri lovakkal ábrázolja, 3 láb magas.⁹⁹

Két Lófej Angeli Mihálytól s. a. t.¹⁰⁰

Az elefant csont művek a legrégebb időkben már divatoztak, törekenységök teszi, hogy ez időkből mostanig nem jutottak el, a legjobb nem sárguló elefant csontot India adja, Egyptom és Görögország öszveköttetésben levén Indiával: e népektől a legszebb darabok vannak fenntartva, a kevésbé jó az africai elephant foga. A legmesterkétebb munkák Chinából jönnek, mely nemzet az ő sajtáságos szamar türelmével cél nélkül keresi a nehézségeket, egy golyó van a gyűjteménybe, áttört munka, melyben 20 kisebb van faragva úgy, hogy mindegyik tökéletes szabadon áll!

A 3k terem nevezetességei egy ötnél magasabb szekrény teljesen borostyánkővel berakva, benne szinte borostyánkőből minden nemű kisebb tárgyak, sach¹⁰¹ alakok, s. a. t. Ezt Iő Fridrik porosz király ajándékozta Augusznak.¹⁰²

Sokkal becsesebb művészeti szempontból a márvány mosaik gyűjtemény, a florenczi mely csupa nagyobb darabokból van berakva értékre sokkal becsesebb, de művészetiileg többet ér a római, mely kisebb darabkákból áll és éppen ezért alkalmasabb az alakzatok előállítására, az utóbbi nemben két arczkép, különösen egy szakállas fej, az első nemben néhány asztal figyelemre méltó.

Az email készítésnek szint egész történetét lehet itt tanulmányozni. Kitetszik ugyan is, hogy már az Egyptusiak tudtak a réz edényekbe alakokat vézni és ezeket oly ásvány anyaggal betölteni, mely a tűzben porcellán minőségére megolvad, a valódi email festést azonban ecsettel és festékekkel először Frankhon Limoges városában készítették, a 14k században és már ebben a leghíresebb festészek míveit mesterileg tudták utánozni, ezen idő szakból 4 Római arczkép van a

98 A Staatliche Kunstsammlungen Dresden katalógusában nem szerepel ilyen tematikájú metszet.

99 Jacob Zeller (műk.: 1581–1620) nagy elefántcsont fregattjáról van szó, amit Neptun tart. 1620 körül készült, jelenlegi őrzési helye: Grünes Gewölbe, leltári szám: II 107. Anyaga elefántcsont, arany, vas. Magasság: 116,7 cm, szélesség: 78,5 cm. <http://skd-online-collection.skd.museum/de/contents/showSearch?id=117041> (utolsó lekérdezés: 2015. 06. 16.)

100 Michelangelo Buonarroti (1475–1564)

101 sakk

102 I. Frigyes porosz király (1657–1713) és I. Frigyes Ágost szász választófejedelem (1694–1733)

gyűjteményben, sokkal több van olyan, hol már a testrészek testszínűre vannak festve, ezek közül egy szép medencze, melyen a zsidok átmenete a vörös tengeren. A 17k században már — ismét a franciák — nevezetesen Toutin¹⁰³ és Petitot¹⁰⁴ az email készítését telyesen a festészet becsére emelték és ezek után Dinglinger a 18k században remek műveket készített, melyek közül a gyűjteményben egész sor van többi között Nagy Péter csár arcképe.¹⁰⁵

Az ezután következő teremben egy ezüsből készült és aranyfuttatott óra áll, Augsburgi mester Schlottheim Hans¹⁰⁶ műve, a torony alaku órán percenkint egy jegecz¹⁰⁷ golyó fut felülről csiga uton alá, alóll egy lyukon eltűnik s' egy erre szolgáló mechanizmus által ismét a torony tetejébe vitetik, a torony karzatán 12 kis zenész áll, kik minden órában darabot játszanak.

Itt áll a keresztvíz medencze, mely fölött a szász uralkodók János Kurherceg¹⁰⁸ ideje óta

8.

kereszteltetnek.

A Grüne Halle egyik büszkesége egy Email-ba készült Magdolna Dinglingertől, mely közel 3 láb magas és másfél láb széles, az eddig ismertek között legnagyobb Email-mű.¹⁰⁹

103 Jean Toutin (1578–1644), az első, aki miniatűr zománc-portrékat készített.

104 Jean Petitot (1607–1691), Toutin tanítványa.

105 Johann Melchior Dinglinger (1664–1731). Nagy Péter medálját 1712 körül készítette (aranyozott ezüst zománc, 13,7×11,3 cm, Staatliche Kunstsammlungen Dresden, Grünes Gewölbe, leltári szám: III 36, <http://skd-online-collection.skd.museum/de/contents/showSearch?id=117646>, utolsó lekérdezés: 2015. 07. 11.)

106 Hans Schlottheim (1547–1625) — Prágában, II. Rudolf császár udvarában is aktív aranyműves, korának nagy órákészítője volt. Az órát (*Kugellaufuhr*) 1600 körül készítette (aranyozott ezüst és sárgaréz, fa, bőr, hegyikristály, acél. 112×60×60 cm, Staatliche Kunstsammlungen Dresden, Grünes Gewölbe, leltári szám: V 140, <http://skd-online-collection.skd.museum/de/contents/showSearch?id=118366>, utolsó lekérdezés: 2015. 07. 11.)

107 kristály

108 Állhatatos János (1525–1532) weimari szász választófejedelem.

109 A Madonna-portrét 1712 körül készítette Georg Friedrich Dinglinger. A zománc alkotás a 18. század folyamán műfajában a legnagyobbnak számított. A művet 1714-ben vette meg Erős Ágost 1500 tallérért. Anyaga réz és zománc, méretei: 90×68 cm. Staatliche Kunstsammlungen Dresden, Grünes Gewölbe, leltári szám: V 140, <http://skd-online-collection.skd.museum/de/contents/showSearch?id=117678#longDescription>, utolsó lekérdezés: 2015. 07. 11.)

A most következő ékszerek és drágaságok között vannak a lengyelországi koronázási ékszerek,¹¹⁰ egy csoport gyöngy mű, melyeknek egyik vagy másik részét rendetlen alaku gyöngyök képezik, ezek között egy tyuktojás nagyságu.

Egy szekrényben néhány buzogány áll, igen hasonló ahhoz melyet Kolozsváron Schütz pólárnál láttam, ehhez tartozik egy béka teknőből készült, arannyal és ékkövekkel drágán kirakott ékszer és forgó, mely a gyűjteményben is magyar eredetűnek van ismerve és Augustus fortisnak¹¹¹ tulajdona volt, honnan és kitől származik? nem tudni.

Végre mellőzve a számtalan, vakító fényű ékszereket, drága köveket, melyek között két barna és egy zöld gyémánt van: rendkívül szép darab Dinglingernek egy míve, mely Aureng Zeyb¹¹² a 17k század végén élt nagymogulnak fényes udvarát ábrázolja, egy nagy ezüst lapon áll, a háttérben a menyezet, mely alatt arany trónon a nagymogul ül körülvéve főtiszteitől és testőreitől, előtte a különféle nemzetek követei, teherhordókkal, tevékkel, melyek a mogulnak szánt ajándékokkal vannak megrakva. Elölr egy mérő, melynek egyik serpenyője arannyal van megtöltve és emléke azon szólásnak, mely szerint az alattvalók bizonyos na-

110 Korányi itt a II. (Erős) Ágost 1697-es lengyel királlyá koronázása során viselt koronára, jogarra és országalmára utal, amelyek ma is megtalálhatóak a gyűjteményben, de nem az eredeti lengyel koronaékszerek, hanem kifejezetten Ágost 1697. október 15-i krakkói koronázása alkalmából készült darabok (az uralkodót Krakkóban az eredeti lengyel koronaékszerekkel koronázták meg, a Drezdában található ezeknek az ugyanebben az esztendőben készült másolatai, Johann Friedrich Klemm alkotásai): 1. korona (aranyozott ezüst, drágakövek, 25 cm magas, 20 cm átmérőjű, Staatliche Kunstsammlungen Dresden, Rüstammer, leltári szám: P 0343, <http://skd-online-collection.skd.museum/de/contents/show?id=854910>, utolsó lekérdezés: 2015. 05. 27.); 2. országalma (fa, aranyozott sárgaréz foglalat, drágakövek, 18 cm magas, 464 g, Staatliche Kunstsammlungen Dresden, Rüstammer, leltári szám: P 0345, <http://skd-online-collection.skd.museum/de/contents/showSearch?id=854764#longDescription>, utolsó lekérdezés: 2015. 05. 27.); 3. jogar (aranyozott fa, sárgaréz, hegyikristályok, hossz: 73,5 cm, átmérő: 4 cm, Staatliche Kunstsammlungen Dresden, Rüstammer, leltári szám: P 0344, <http://skd-online-collection.skd.museum/de/contents/show?id=287099>, utolsó lekérdezés: 2015. 05. 27.)

111 II. (Erős) Ágost

112 Johann Melchior Dinglinger aranyműves- (1664–1731) és testvérei, Georg Friedrich Dinglinger zománcműves (1666–1720) és Georg Christoph Dinglinger (1668–1728), valamint Johann Benjamin Thomas szobrász alkotása. (1701–1708, fa, arany, ezüst, drágakő, gyöngyök; az alap 89,8×148×119,5 cm, a mű 58×142×114 cm, Staatliche Kunstsammlungen Dresden, Rüstammer, leltári szám: VIII 204, <http://skd-online-collection.skd.museum/de/contents/showSearch?id=118114>, utolsó lekérdezés: 2015. 06. 04.) Az összeállítás J. M. Dingliner életének főműve, II. (Erős) Ágost megrendelésére készült és Aurazeb nagymogul (1658–1707) születésnapját örökíti meg.

pokon annyi aranyat kellett, hogy rakjanak e serpenyőbe: mennyi a másikban ülő mogult ellensúlyozza. — Megjárták volna ha az öreg Szakácsy lett volna nagy mogul! — az egész darabb 132 alakból áll, Dinglinger családjával és 14 segéddel nyólcz évig dolgozott rajta és 58,485 tallérért adta el.

9.

19/6.

Drezdának bár nincs sok temploma, de nagyobb része nevezetes vagy építészeti vagy művészi tekintetből. A Catholicus udvari templom,¹¹³ melynek tornyáról már emlékeztem, egy nagy ovált képez, melynek hajója mind két oldalról kettős oszlopsorozattal van elválasztva az oldalrészektől, a templom nagy, csinos, és egyszerű a fő oltárkép, Mengs Ráfaeltól¹¹⁴ Krisztus menybemenetelét ábrázolja, e kívül néhány jó oltárkép Torellitől.¹¹⁵ A kifejezhetetlen bájos hangu orgona, mely valóban tulvilágba ragadja az embert, kivált ha már rég nem hallott, csak középszerű orgonát is: a híres orgona készítő Silbermann¹¹⁶ utolsó, és mint állítják, legtökéletesebb mive. A templom fedezetét 49 szobor koszorúzza.

A Frauenkirche-Lutheranenusoké¹¹⁷ — a 11k századból veszi eredetét, belsője amphiteatralis szerkezetű négy emeletre, tornya a Péter temploménak mintájára van alkotva és 219,000 tallérba került.

Mai nap el akarva hagyni Drezdát még a Mengs Muzeumát¹¹⁸ és a Képtárt¹¹⁹ látogattam meg.

Mengs Rafael a 18k század vége fele holt meg,¹²⁰ 3k Károly spanyol király¹²¹ megbizta, hogy Romában Görögországban (!) találtatható régiségi remekek másolatát Gypsbe vegye le; Mengs bevégezvén lett feladatát: magának is lemásolta

113 Id. a 24. sz. lábjegyzetet

114 Anton Rafael Mengs (1728–1779)

115 Stefano Torelli (1712–1784)

116 Johann Gottfried Silbermann (1683–1753). Az orgonát 1750-ben kezdte el készíteni, halála után tanítványai fejezték be 1755-ben.

117 Id. a 23. sz. lábjegyzetet.

118 Mengs ókori szobrokról készített 833 darabból álló gipszgyűjteménye 1783-ban került a szász uralkodók birtokába és épp Korányi látogatásának évében, 1855-ben költözött át a Gottfried Semper-féle Zwingerbe.

119 A gyűjtemény eredete a 16. századba nyúlik vissza, anyaga nagy részét azonban II. (Erős) Ágost és fia, III. Ágost uralkodása alatt szerezték be.

120 Anton Raphael Mengs (1728–1779)

121 III. Károly spanyol király (1759–1788)

ezen szobrokat, melyeket halála után a szász király, testvérétől Mengsnek megvett, lejjebb időben az Elginféle gyűjteménnyel gazdagítatott. Ezen gyűjtemény egyes részeiben is nagy beccsel bír, a mennyiben a leghíresebb mythologiai szobrok, nagy emberek arcszobrainak egyes művészileg készített testrészek másolatait tartalmazza, reám nézve azonban legfőbb becse az: hogy a szobornemek csoportozatokba öszeállítva jó fogalmat adnak a képzőművészet különmemű oskoláiról és az emlékezet nem zavartatik meg, a mint ez rend és systema nélkül egymásra következő benyomásoknál mindig történik.

A görög művészet legrégebb korából néhány dombormű és néhány csoportozat van itt, melyet Elgin Lord Athenben a Juno temploma romjai alatt talált, ezek a trójai ostrom egyes jeleneteit tartalmazzák.¹²²

Ezután következnek a mythologia alakok, melyek minden testrész kitünő finomsága, szabatok kerekdedsége, arcoknak komoly, nyugodt, egyszerű és nem carrikirozott kifejezése, testállások graciense könnyűsége által kitünők.

A római alakon már több feltünő vonás látható, arcok eltér azon egyszerű szépségtől, mely a görög arcok tulajdona, látszik, hogy ezen az élvezet által el-tompult faj nagyobb ingert igényelt figyelme felhívására. A nőkben a csodálatos alaku és mesterséges hajfonatokon kívül, az arcban valami kéjszulte typus van mely a francia arcokban éri el legnagyobb tökélyét. Mily különbség van Homer inspirált, tulvilági kiaszott arca és Lucanus kéjleső tekintete között! Mennyire különbözik Hyppocrates, Plato, Socrates, Herodot szobra a romai Caesar, Brutus, Cicero, Caligula, Britannicus, Nero s. a. t. szenvedélydült arcaiktól! Mondhatom, hogy Drezdának minden gyűjteménye között ez nyujtott nekem legtöbb élvezetet.

A Képtárt igen hiányos állapotban láttam, mert éppen most költöztetik más termekbe,¹²³ és így csak a még a régi termekben maradt német alföldi, ónémet és az olasz iskola egy részét láthattam. Az ó német iskolából Holbein, a német alföldiből Rubens van leggazdagabban képviselve, az arcképek között felülmulthatatlan tökélyü Seybold¹²⁴ Attya és Annya.

A Képtár főkincse Rafael eredeti Madon-

122 Lord Elgin Nagy-Britannia követeként 1801 és 1805 között vásárolta fel az athéni Akropolisz templomain lévő szobrok, faragványok egy részét, melyeket 1816-ban a parlament megvásárolt. Ma a British Museumban található.

123 A képtár 1855-ben költözött át a Gottfried Semper-féle Zwingerbe.

124 Seybold Christian (1690–1768)

10.

nája, mely virgo sixtina¹²⁵ név alatt ismeretes és melynek meglehetősen másolatát porcellánon a Meisseni gyárban készítve bírom. A kép egyszerűségében eléri, szépségében felülmulja a görög művészetet, és nagyon elüt a Correggio,¹²⁶ Tician,¹²⁷ Bordano¹²⁸ színezettebb és marquirtabb festményeitől. Guido Reni¹²⁹ négy Krisztus feje érdekes ensemble-t képez és a művésznek mély tanulmányát mutatja a szakban. Sokat kelle neki szenvedni, míg a szenvedés kifejezését annyira magáévá tette!

S' most isten veled szép Drezda! tele szép tárgyakkal és rest emberekkel! Isten vele a legdrágábbika mind azon városoknak, melyekben valaha emberi fog beefsteakot rágott! Képeid épp olyan jók, mint minő rossz sered, művészi fokozatod oly magas: a minő alacsony fiaid és leányaid homloka, Junoid és Venusaid — szobrai — épp oly szépek: a' minő rutak szőke haju, májusi vajszinű boa kígyó száju nymphaid! — emléked mindig kedves lesz és élni fog bennem, de a mi ez emlékben élni fog, nem az lesz, a mi benned él, hanem a mi benned nem él.

Isten veled!

20/6. Tegnap délután 6 órakor elhagyva Drezdát estve 9 1/2kor

Lipcsébe

értem, az ut kis ideig még a szász hegyek folytatásait kíséri, azután egy terjedelmes lapályra ér, melyben Lipcse fekszik. A város épületeire nagyobbszerű, kereskedésére sokkal élénkebb, kirakataiban fényűzőbb, mint Drezda, egyébb ne-

125 Raffaello Sixtusi Madonnája 1745-ben került a drezdai gyűjteménybe (1512–1513, olaj, vászon, 269,5×201 cm, leltári szám: Gal.-Nr. 93, Staatliche Kunstsammlungen Dresden, Gemäldegalerie Alte Meister, <http://skd-online-collection.skd.museum/de/contents/showSearch?id=118114>, utolsó lekérdezés: 2015. 06. 04.)

126 Antonio Allegri da Correggio (1489–1534)

127 Tiziano Vecellio (1488/1490–1576)

128 Bordone, Pois (1500–1571) velencei festő

129 Korányi Guido Reni (1575–1642) töviskoszorús Krisztus-festményeire céloz: 1. dátum nélkül (olaj, nyárfa, 49×37 cm, leltári szám: Gal.-Nr. 323, Staatliche Kunstsammlungen Dresden, Gemäldegalerie Alte Meister, <http://skd-online-collection.skd.museum/de/contents/show?id=356046>, utolsó lekérdezés: 2015. 06. 04.), 2. 1636/1637 (olaj, réz, 76×60 cm, leltári szám: Gal.-Nr. 329, <http://skd-online-collection.skd.museum/de/contents/showSearch?id=378309>, utolsó lekérdezés: 2015. 06. 04.), 3. 1639/1640 körül (olaj, lenvászon, 79×65 cm, leltári szám: Gal.-Nr. 330, Staatliche Kunstsammlungen Dresden, Gemäldegalerie Alte Meister, <http://skd-online-collection.skd.museum/de/contents/showSearch?id=378327>, utolsó lekérdezés: 2015. 06. 04.)

vezetességek között gazdag képtárral bír majd mind ujj iskolai művekből, melyek között több régi ismerőseimet találtam, mint Calame¹³⁰ megragadó szépségű tájfestményeire — Paestum romjai! a szikla zuhanás, a szélvész és a Garda tói vidék — Paul de la Roche¹³¹ Napoleonja s. a. t. Pietty¹³² Mozes megtaláltatását ábrázoló képe — a bécsi Lacontola (?) mellett — legszebb, a mit e nembem láttam.

Vickenburgnak néhány genreképe Markónknak¹³³ egy tájképe (annyi gyűjtemény között az első mű, mely magyar kezéből jő!) kedvesen érintettek.

Azonban fő célja itt maradásomnak az volt, hogy lássam azt a helyet, melyen az utolsó szeget verték a 18k század [eszméinek] koporsójába, melyen a vakmerő Corsicai zsarnok annyival tökéletesebb erkölcsi halált holt: mert nem volt annyi bátorsága, hogy mint Brutus ügyéhez életét kösse.

Átnézhetlen síkság nyílik a szem előtt, ha a Lipcsei csillagásztornyóból¹³⁴ le néz, sehol egy domb, egy erdő vagy csak egy középszerű erdő, a mely hadvezér itt döntő csatát fogad el, az vagy határtalanul bízik magába, vagy megunta a bizonytalanságot és mindent egy koczka vetésre akar tenni, itt csak győzni és a verett félnek megsemmisülni lehet, mert nincs hova menekülni.

A toronyból látni Lüczenet is, hol Gusztav Adolf elesett és hol Napoleon egy félélvvel a Lipcsei csata előtt még mint győző vívott.¹³⁵ 4 órakor elindulva Lipcséből hat órára Halléba ér a vonat, hol néhány óráig kellett várnom, daczára a zuhanó esőnek bementem a várost megnézni, melynek orvosi egyeteméből¹³⁶ már sok corypheus¹³⁷ vált ki.

A szathmárihoz hasonló kövezet, 2–3 emeletes, de többnyire idomtalan házak, és kisvárosi küllem jellemzik a várost. Megnéztem egy só főző házat, a sós víz a város minden részéből kapható, de különösen két kutból merítetik, s' egy gőzmű által a főző üstökbe hajtván: itt egyszerűn több rendbeli főzés által a víz elpárolog, a hátra maradt igen szép tiszta portól kiszáritják fűtött téreken. A víz 15–16/o sót tartalmaz, ebből egy nap 11 tonna sót készítenek a város sófőzőjében és többet

130 Calame, Alexandre (1810–1864) svájci festő

131 Paul Delaroche (1797–1856)

132 Santo Piatti (1687 körül – 1747)

133 id. Markó Károly (1793–1860)

134 A régi lipcsei csillagvizsgáló 1791–1860 között működött a Pleissenburg tornyában.

135 Utalás az 1632. november 6-i és 1813. május 2-i lützeni csatákra.

136 Alapítva 1694-ben.

137 Vezető, vezéregyéniség.

a királyiban, egy tonnának (400 egynehány font) 12 tallér az ára. Tehát olcsobb mint nállunk, több mint felényivel.

Estve 10 órakor értünk

Weimarba

11.

Mint Lipsének a kereskedés: Weimárnak a költészet képezi jellemét. Ezen kis 14000 lakost számító város magáénak tartja Schillert, Goethét, Musaeust,¹³⁸ Herdert, jelenleg Liszt éli benne sardanapali napjait.

A weimari nagyhercegek — kis uradalmok nem adván nekik módul katonáskodással foglalkozni — mindig Maecenas szerepét vitték a német irodalomban. Weimarnak utszái¹³⁹ a költők nevérol vannak nevezve, a házak melyben laktak templomokint ápolatnak. A hercegek, kik életökben a hatalom melegét a költészet tüzével szerették egybe olvasztani: halálok után is egyesülve akartak maradni, így a főtemplomban — mely előtt Herder emlékoszlopa¹⁴⁰ áll — a hercegi sírbóltban nyugsznak a költő tetemei. Az új sírkert hercegi sírbóltjában Károly Auguszt¹⁴¹ sírja mellett fekszik Schiller és Goethe.

Egy mysticus érzet ragadott meg, midőn ezen sírkövek előtt állék, úgy tetszett, mintha azon népes világ legét szívnam, melyet ők alkottak, és pedig ezen világ magába foglal mindent, mi az ész és szív változataiból kitelik. Ha Schiller előtt Shakespeare nem élt volna, úgy ő volna az új kor Homerja, de ezen átható szellem az Isten szemével pillantott be az élet szövevényes rejtekébe, melyet az ördög emberismeretével bíralt meg, Shakespeare kimerítette az emberi természet, de legtöbb míve, mint Hogarthé, csak körrajz, a lehető legtöbbéletesebb körrajz ugyan, de még is olyan, melybe egy ügyes kéz még sokat bele szöhet, mely oly dús: hogy a háttérbe szorított alakokból is lehet még egy ügyes kéznek Herost képezni. —

Shakespeare minden alakjának háta megett ott áll Mephisto és maga a szerelem essentiája, Julia is árnyékot kap 3k Richard temetkezési jelenetétől. Schiller kezében egy Archangyal ecsete van, *Liebe macht die Götter menschlicher, und die Menschen Göttern gleich!* ebben fekszik miveinek kulcsa.

138 Johann Karl August Musäus (1735–1787) író, irodalomkritikus, mesegyűjtő.

139 Weimar utcái.

140 A mai Herderplatzon, a Szent Péter és Pál templom előtt áll Johann Gottfried Herder (1744–1803) bronz emlékműve, amit 1848-ban emeltek Ludwig Schaller (1804–1865) tervei alapján.

141 Károly Ágost szász-weimari nagyherceg 1775–1828 között.

Mint Shakespeare az emberi érzelmeknek, úgy Goethe az emberi viszonyoknak kiméretlen bonczolója, Shakespeare ha az emberekről szólt, magát is oda érti; Goethe magát kiveszi, Goethe életphilosoph, a lélek nálla az isteni szikra mely kutat, mely bírál, melyet mivelní kell, de a test egy kiegészítı rész, melynek lényegében tartoznak a hibák is, hiuság, kěj, vagyonvágy benne szószóllóra találunk, és midőn az embereket megítéli, egyttal a bírói pauschalét¹⁴² is feljegyzí magának, és pedig sokkal okosabban, mint Knigge,¹⁴³ ki csak utalványokat hagyott maga után, melyek értékesítésével könnyen úgy járhat az ember, mint a bölcsek kövének keresésével, Goethe maga incassált,¹⁴⁴ meghagyva másoknak is az utasítást.

Vissza térve a temetőbıl megtekintvén a nagy hercegi palotát, a nagyherceg maga nyári palotájában van, és itt a két örön kívül halotti csend, önkénytelen eszembe ötlöttek gyermekségi meséim az elátkozott tündérekrl és palotáikról és már szinte reméllenni kezdtem hogy egyforma magános utazásomat valami érdekes kaland fűszerezendi, midőn egy vékony orru egyéniség meglehetős kopott öltönybe jelent meg magát mint Castellánt¹⁴⁵ mutatva be, és kívánatomra felvezetett az özvegy nagyhercegné osztályzatába, hol egy kis nyári kerten, egy igen izletes veres bársonnyal és arany szegélyekkel kárpitozott, mosaique padlóval és igen szép flórenczi mosaique asztallal ellátott s' végre egy karrari márványból remekelt angyalt tartalmazó elfogadási termen kívül, négy szoba vonta magára figyelmemet, Schiller, Goethe, Wieland¹⁴⁶ és Herdernek szentelve, minden szobát az illető költő mellszobra díszít, falain és padozatán legjelesebb míveik fesque¹⁴⁷ festésekben, a székek és kerevetek hasonló vonatkozású himzett alakokkal ellátva.

Az egész palotában hiányzik ugyan az uralkodói fény: de uralkodik az ízlés és a művészet iránti kegyelet, nincs benne egy darab butor, egy kép, mely nevezetes emlékeket ne gerjesztene úgy, hogy igen ked-

142 átalány

143 báró Adolf Franz Friedrich Ludwig Knigge (1752–1796) felvilágosult író

144 beszéd, pénzt behajt

145 várnagy

146 Christoph Martin Wieland (1733–1813) író, költő, műfordító és kiadó, a weimari klasszikusok legidősebb tagja Herder, Goethe és Schiller mellett.

147 Feltehetőleg elírás a fresque (freskó) helyett.

12.

ves hatással van a látogatóra.

Még egy tekintetet szentelve Cranach Lukács¹⁴⁸ és Buddaeus¹⁴⁹ sírjának — miután B. Hopffgartennek¹⁵⁰ távolléte Veimári időzésemet céltalanná tevő — délután 2 órakor Berlinbe indultam, mely utamban ismét Hallét kellett érintenem, ideig a Thüringiai hegy és erdősor elég kellemessé teszi az utat, de Hallétől egész Berlinig egy sima, helyenkint homokos és elég rosszul mivelte lapály huzódik. Azonban ha hiányzik a természeti szépségek érdeke: kipótolja ezt egy hely, hol egyike kezdődött az emberiség legbehatóbb Epocháinak és ez

Wittenberg.

A római pápa pásztorbotjából századok folytán Isten ostora vált, mely sokkal nagyobb súlyal nehezedett az emberiségre, mint az Atillae, mely népeket és királyokat kényszerített térdre hullani, béklyóba szorította a lelket, el vágta a gondolat szárnyait, elhomályosítá az ítéletet, és pokoli sötétséget honosított Isteni világosság helyett meg földön. Egy ismeretlen csuklyás barát vólt a gondviseléstől kiszemelve a lánczokat szétörni. 1519 october 31en szegezte ki Luther Márton a wittenbergi templom ajtajára theziseit, a templom előtt áll most emlékszobra¹⁵¹ ezen alá irással: *Ist's Gottes Werk: so wird's bestehn, ist's Menschenwerk, wird's untergehn* — Egy cserfa körül korlátozva jeleli a helyet hol 1520 December 20án a pápai Bulla megégettetett s' a Templomban együtt nyugosznak Luther, Melanchton és bölcs Fridrik szász nagyherczeg. Egy kis utszában áll Melanchton háza ezen felirattal: *Hier lebte, lehrte und starb Philipp Melanchton.*¹⁵²

Elmerültségemből, melybe ezen eszmények át gondolása ejtett, vezetőm ébresztett fel, figyelmeztetve, hogy a vasutvonal nem sokáigra megjő és így elhagyám a várost mely menhelyet nyitott azoknak, kikre a pápai fenytés után addig csak a kétségbe esés és kárhozat várt. —

Berlin

148 Lucas Cranach (1472–1553) festő

149 Johann Franz Buddeus vagy Budde (1667–1729) lutheránus teológus és filozófus

150 Közelebbről meg nem határozott személy a thüringiai Hopffgarten nemesi családból.

151 A Luther-emlékmű Johann Gottfried Schadow (1764–1850) szobrász 1805. évi tervei alapján 1821-ben készült el.

152 Philipp Melanchton 1518–1537 között lakott a házban feleségével. Korányi látogatása idején már porosz állami tulajdonban állt.

27/6. Berlin kórházai közül a Charité és a Policlynicumot látogattam meg; az elsőben Schönlein, Volf, Ebert és Baehrensprung, a másodikban Bomberg és Langenbeck¹⁵³ előadását hallgattam meg.

A Charité,¹⁵⁴ bár kiterjedésére nincs olyan, mint a bécsi közönséges kórház,¹⁵⁵ de épületi modorára, külső és belső csínjára nézve sokkal feljebb áll. Előtte egy kis csinos ültetvény van, melyből egy pompás kapun át osztályzott és üveg ajtókkal ellátott lépcső csarnokba lép az ember, innen viaszolt lépcsők vezetnek a földszinti és az emeleti futócsarnokokba, melyek szinte tükör simaságára viaszolt és szőnyeg borította deszka padlózattal birnak; a kórszobák szélesek, világosak, az ágyak elég ritkán vannak elhelyezve, vas nyoszolyákból, lószőr matrác és párnából, és lepedőbe vart pamut pokróczból állanak, minden ágy előtt egy kis fiokos asztal, minden szobában egy mosdó medencze, egy kerek fordókád kárpit falak között, és egy garderober. Az udvarok fa és virág ültetvényekkel díszítve.

Sokkal kevesebb időt töltök Berlinben — és ennek is egy részét betegen — semhogy gyógyintézetei fölött alapos ítéletet lehessen hoznom, annyi azonban néhány napi látogatás után is kitetszik: hogy itt még sokkal szorosabb az öszveköttetés az uj és a Hufeland¹⁵⁶ korszaka között, mint Bécsben. Okát ennek abban találom, hogy az utóbbi korszak éppen úgy Berlinben érte el fénykorát, mint a mostani Bécsben, s' egy Hufeland, Rust, Graefe, Dieffenbach¹⁵⁷ tekinté-

153 Életrajzukat lásd az egyes előadók bemutatásánál, lejjebb.

154 A Charitét 1710-ben alapították, 1810 óta a berlini orvosi kar klinikumaként működik.

155 Allgemeines Krankenhaus. A 17. század végén létesített (eredetileg katonai) kórházat II. József bővítette ki 1784-ben.

156 Christoph Wilhelm Hufeland (1762–1826) 1790-tól Weimarban udvari orvos, majd III. Frigyes Vilmos udvari orvosa, a berlini Charité első orvosa és igazgatója, a Collegium Medico-Chirurgicum igazgatója, majd a Berlini Egyetemen a patológia és a terápia professzora. A reformkori magyar orvosokra óriási hatást gyakorolt munkássága, például számtalan cikkben hivatkoznak rá az Orvosi Társan.

157 Johann Nepomuk Rust (1775–1840) orvos- és sebészdoktor, szülészemester, a 19. század első felének egyik legkiemelkedőbb sebésze, 1803-ig az olmtüzi liceum, majd a Krakkói Egyetem sebészeti tanszékének professzora, 1810-től a bécsi Allgemeines Krankenhaus-, 1816-tól a berlini Charité fősebésze. Karl Ferdinand von Graefe (1787–1840) a Charité sebészeti klinikájának igazgatója, a Berlini Egyetem sebészeti tanszékének professzora, ahol 1817-től természetet is oktatott. Johann Friedrich Dieffenbach (1792–1847) orvosdoktor és sebész, leginkább a plasztikai sebészetben végzett újításai és az éternarkózis jelentőségének felismerésében, elterjesztésében végzett szerepe miatt ismert. 1832-től a Berlini Egyetem sebészprofesszora, 1840-től a Charité igazgatója.

lyét, nem elég egy pár évtized, hogy elfelejtse ott, hol éppen virágzott. Másik oka az, hogy a mostani tekintélyek: Bomberg, Schönlein,

13.

Busch, más koruknál fogva is öszvefüggenek az előbbi korral, habár mind azt szeretettel ápolják, mit az ujkor teremtett. Az ifjabbak között egy sincs oly tündöklő csillag, melynek fénye a letüntekét el tudná felejtetni.

Schönlein.¹⁵⁸ Egy őszbe vegyült, 60at haladott, középnél magasabb, erős de nem pohos¹⁵⁹ testalkatu ember, igen piros, szinte kékes arca, kibidgyesztett ajaka gögöt fejez ki — de oka alkalmasint nagy foku mellszorongásában rejlik, mely miatt már nehán lépés után is fulad, és minden mondat után kénytelen egy mély sípoló lélegzetet venni. Fehér atlace nyakkendő és mellény, fekete frakk és nadrág, fűzött sarkatlan cipők tevék öltözetét, kitünő szép kis kezeit minden betegágnál külön megmossa; előadása, mely baja folytán nehézkes, a hallgatóra kínosan hat, ha nem csalatkozom: nagyot hall.

Volf. Ősz, alacsony, pupos hasu emberke, jó arcz kifejezéssel, jelentéktelen.

Baehrensprung.¹⁶⁰ Fiatal, szikár ember; előadása élénk, élczes, a betegekkel kissé kíméletlen. A higanynak, különösen az édes higanynak határozott tisztelője, általános kórban reggel és estve egy szemet édes higanyt ad, vagy spec. liquor. hashajtókkal öszve kötve, s' a beteget pokróczok közé csavartatja tetőtől talpig. Chloasma¹⁶¹ ellen, melyet megkülönböztet olyanra, mely a Chorionba¹⁶² lerakott festékanyagból származik, és olyanra, mely a felhám tultengéséből áll — az utóbbi esetbe előre mért sapo viridis¹⁶³ bedörzsölés után corrozivot jó sikerrel használ.

158 Johann Lukas Schönlein (1793–1864) orvosdoktor és botanikus. 1817-től Würzburgban magántanár, 1819-től ugyanott klinikai oktató, 1824-től rendes professzor. 1833-tól Zürichben, 1839-től Berlinben professzor, 1840-től IV. Frigyes Vilmos udvari orvosa is.

159 Zömök, nagy hasú

160 Friedrich Wilhelm Felix von Bärensprung (1822–1864) orvosdoktor és szülészemester, Berlin főpolgármestere, Friedrich von Bärensprung fia. 1845-től a belgyógyászat tanársegéde Halléban, 1847-től magántanár ugyanott. 1850–1853 között gyakorló orvos Hallében, 1853–1858 között a nemi betegségek főorvosa a Charitén, ahol bőrgyógyászati részleget is kialakított. 1857-től a Berliini Egyetem rendes tanára.

161 májfolt

162 magzatburok

163 fekete vagy zöld szappan, kénszappan

Ebert,¹⁶⁴ ifju tűzlelkű ember, előadása tündöklő, kissé dicsekvő, kórisméi igen alaposak, talán vakmerő finomságuk, calomelnek¹⁶⁵ nagy barátja.

Romberg¹⁶⁶ 60as alacsony, kövér, nem ősz (felete parókat hord) ember előadása határozott, rövid mozdulatokból áll, a betegek iránt igen nyájas, előadásában egy psoriaticus¹⁶⁷ beteget hozott elő ki 7 d. Tinctura [...]¹⁶⁸ használata után meggyógyult, a mireny¹⁶⁹ minden korpádzó bőrbajoknál határozott jó hatáson azonban vissza esésektől nem óv meg, kis adagokban és sokáig kell adni, Romberg kezdetben 3on napjában két cseppet ad, 18ig is felmegyen, van betege, ki már hét éve veszi, ezen beteg maga is orvos semmi rossz következményt nem tapasztal, a saturatio¹⁷⁰ első jele köthártya izgatás éppen úgy, mint higanynál a szájtakhártyáé; ha ez be áll akkor félre kell tenni a szert mert különben veszélyes halmozási tünetek következhetnek. — Digitalis készítményei közül Acet. digit. nat.¹⁷¹ adja az elsőséget.

Langenbeck¹⁷² mintegy 40 éves magas, szikár ember, sovány, bajusztalan arca, göndör haja, nagy, de jól metszett szája német prototippá qualificálják,

164 Hermann Friedrich Ludwig Ebert (1814–1872) 1844-től magántanár, 1849-től a Charité gyermekklinikájának vezetője, 1867-től rendkívüli tanár. 1867–1872 között a *Gesellschaft für Natur- und Heilkunde in Berlin* altitkára.

165 higany-klorid

166 Moritz Heinrich Romberg (1795–1873) berlini szegényorvos, az ideggyógyászat egyik alapítója. A Romberg jel kifejlesztője (teszt, melynek során az álló, csukott szemű beteg egyensúlyérzékét vizsgálják).

167 pikkelysömörös

168 Nehezen olvasható szó. A korabeli tankönyvek és gyógyszerkönyvek általában a fekete hunyorból készített tinktúrát, a *Tinctura Hellebori nigri* különböző változatait ajánlják.

169 arzén

170 telítettség, telítődés

171 acetum digitalis naturalis — gyűszűvirág ecet

172 Bernhard von Langenbeck (1810–1887) sebész, 1835-ben szerzett orvosdoktori címet Göttingenben, ugyanott 1838-tól a fiziológia és anatómia magántanára, 1841-től rendkívüli tanára. 1848–1882 között Dieffenbach utódként a berlini Charité sebészeti részlegének vezetője. 1866/7-ben a Berlini Egyetem rektora. 1872–1885 között a Német Sebésztsárság elnöke. 1860-ban Rudolf Virchow-val és Albrecht von Graefével a Berlini Orvostársaság alapítója, ugyanennek elnöke 1872–1882 között. Több sebészeti eszköz kifejlesztése fűződik a nevéhez. Tanítványa volt Theodor Billroth (1829–1894).

előadása élénk, szabatos, azon logikai rendel, mint Balassa¹⁷³ és Schuh¹⁷⁴ nem bírja, kórisméiben felületes, keze igen biztos és telyes zavarhatatlan hidegvérrel bír. A chloroformot még azoknál is használja, kiket csak vizsgál, és pedig hosszasan szivatja, sótt, egy másfél napos exomphalusban¹⁷⁵ szenvedő gyermeket is narcotizáltatott jelenlétemben.

A phosphor-necrosis¹⁷⁶ nem tartja a vilgáz (?)¹⁷⁷ helybeli behatása következményének — az ő betegei még mind jó foguak voltak — hanem a gőz beszívás hatásának, s' azt hiszi, hogy valamint a higany a száj takhártyáját,¹⁷⁸ a mireny a szemekét, ugy a villany az állkapcs csonthártyáját választja működése helyéul.

A cystosarcoma mammaet¹⁷⁹ egyszerű hypertrophianak¹⁸⁰ tartja a tejvezedékek kitágulásával és egy cathegoriaba helyezi a struma cysticával,¹⁸¹ ez utóbbit Lugol féle befecskendéssel¹⁸² szerencsésen szereli.

Nem hagyhatom említetlenül Langenbeck igen czélszerű műtőtermét. A terem mint egy öt öl magas és egyetlen 3 öl magas és másfél öl széles ablak által világítatik, mely czélszerűleg el függönyözhető. A parquet¹⁸³ csak egy kis kört képez, mely a műtéthez szükséges egyéneket fogadja el, a nézők részére pedig köröskörül az ablakig amphitheatralis ülőhelyek vannak s' pedig annyira emelten, hogy egy fej a másikat nem gátol-

173 Balassa János (1814–1868) plasztikai sebész. 1839-től műtőorvos Bécsben, 1841-től az Allgemeines Krankenhaus másodorvosa, később helyettes főorvosa. 1843–1849, 1851–1868 között a Pesti Egyetem sebészprofesszora, 1848–1849-ben az orvosi kar igazgatója és a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium tanácsosa, majd a honvédkórház igazgatója. Az Orvosi Hetilap egyik alapítója. Az Országos Közegészségügyi Tanács első elnöke.

174 Bécsi sebészprofesszor, a chloroformmal történő érzéstelenítés egyik bevezetője, egyik első ilyen jellegű kísérletét Markusovszky Lajoson végezte. *Rakitta Alajos*: Kénégeny alkalmazása sebészi műtéteknél. A pestvárosi Rókus-kórházban. In: Orvosi Tár, Harmadik folyamat, Tizenegyedik Kötet 8. sz. (1847. február 21.) 126–128.

175 köldöksérv

176 Foszfor-nekrózis, foszformérgezés, általában a gyufagyári munkások között volt elterjedt.

177 Bizonytalan olvasatú szó, a -gáz végződés egyértelmű, a szó első szótagja azonban nem. A „vil-” előtag feltehetőleg a foszfor reformkori nevéből (villany) lett képezve.

178 nyálkahártya

179 emlődaganat

180 Egy szerv vagy egy részének túlnövése, megnagyobbodása.

181 cisztikus golyva

182 Azaz Lugol-oldattal, vagyis kálium-jodidos jódoldattal, amit Jean Guillaume Lugol (1786–1851) francia orvos kísérletezett ki.

183 parketta

14.

ja a látásban.

Graefe¹⁸⁴ ifju bár, de szép, hosszú fekete hajába már sűrű ősz szálak vegyülnek, szikár sovány teste, beesett arcza, nagy szakálla jó foliát adnak szép kék szeméhez, és finom szájához. Előadása kissé sebes, kiejtése vastagon Berlinies, tudománya alaposnak látszik, gondolati egymást követik, s' gondolatdússága kisése levon a szabatoságból. Műterme alacsony, rossz.

Berlin az újabb kor szüleménye, egyenes, tágas utszái, számos négyszög vagy tojásdad piacjai, meglehetősen egyenlő házai ilyennek bélyegzik, kövezete igen czélszerű, nem csakazért, mert a lábat többé kevésbé sértő négyszög követ helyett 3–4 láb hosszú táblák képezik a járdát: de azért is, mert ezen járda nem az eresz alatt, hanem kiebb van lerakva és így az esső csepegés nem szorítja ki az embert a járda köréből.

Azon élénk sürgés, mely Bécs egész területén találtatik: Berlinben csak egy kis közre van összpontosítva, Königstrasse, Friedrichstrasse, Unter d. Linden Schloss és Opernplatz, ezen helyeken viseli Berlin a nagyváros homlokzatát. Az Opera piazza és Linden festői szépségű helyek, minőket Bécs nem mutathat. Az Opera ház, királyi palota, Börse, cathedrális templom, Museum és az Arsenal,¹⁸⁵ mind megannyi különböző nemű architectonicus remek, környezik azon tért, mely az Opera piaczat és a Lustgartent képezi, mely utóbbiba egy szép játéku ugró kert szökell. Az opera piacból nyugot fele vonul azután a széles négysoro (!) hársfának nevezett, de nagyobb részt gesztenye fa sétatér, mely a Brandenbur-

184 Lásd a 114. sz. lábjegyzetet.

185 A királyi- vagy városi palota (*Stadtschloss, Berliner Schloss*) eredetileg a 15. században épült, de többször átépítették. A brandenburgi választófejedelmek, majd 1918-ig a porosz királyok téli székhelye. A berlini protestáns székesegyház kiépítését IV. Frigyes Vilmos (1840–1861) határozta el, Korányi az épületet az 1848-ban félbemaradt, befejezetlen állapotában láthatta. Az Arsenal vagy Zeughaus eredetileg 1695–1730 között épült, 1831-től tették látogathatóvá királyi fegyver- és modellgyűjteményét. Az épület 1848-ban súlyos károkat szenvedett (jelenleg a *Deutsches Historisches Museum* helye). Berlinben már a 18. század elején tartottak börzékét, kezdetben az uralkodócsalád palotájában, majd 1798-tól egy új épületben. Épp Korányi látogatását követően, 1859–1863 között hoztak létre egy tágasabb építményt a börze céljaira. Korányi a múzeum szó alatt az 1825–1830 között Karl Friedrich Schinkel (1781–1841) által épített klasszicista *Altes Museumot* érti (megnyitásakor *Neues Museum*, majd *Königliches Museum*). Az Operaház 1741–1743 között épült Georg Wenzeslaus von Knobelsdorff (1699–1753) tervei alapján.

gi Kapunál¹⁸⁶ a nagyszerű Thiergartenbe¹⁸⁷ megy által. E kapun a négy lovas győzelmi szekeren Victoria, az Egyetem előtt Nagy Fridrik nagyszerű lovas szobra,¹⁸⁸ ezen tul két híres tábornok — ezek között Blücher ércz szobra,¹⁸⁹ ismét tovább a Schloss-Brückén¹⁹⁰ nyolcz carrarai márványból faragott mythicus szobor e térnek nagyszerüséget kölcsönöznek, melynek koronája az utsza vége, a Museum tér.

A Museum maga két részből áll: egy régi — mintegy 20 éves, és egy új, most befejezendő épületből, a kettő egy corridor által van öszvekötvve. Az előll fekvő régi muzeum nagyszerű öszlopcsarnokkal (!) előll, egy hazám fiának, Kissnek¹⁹¹ ércz szobrát mutatja, mely egy lován ülő Amazont ábrázol, ki a lovát megtámadó oroszlányra szegzi lándzsáját. A csarnokot Schinkel és Cornélius¹⁹² remek fresco festvényeik diszítik. Az épület a régiségtárt és a képtárt foglalja magába. A régiségtár szobrokból áll melyeknek legérdekesebb része az, mely az u. n. Kaiser-Saalban¹⁹³ a római császárok szobrai vagy mellszobrai, némelyikét több példányban tartalmazza, ezeken kívül jó szobrok az Aeskulapé, Machiavelli, Luther, Cosmo Medicié. A gyps másolatok általában felülhaladatnak a Mengs Drezdai művei által.

A régiségtár előcsarnoka egy kupozatot képez, melyből két fehér márvány lépcsőzet vezet fel egy körülfutó karzatra, melynek falain ótestamentomi jeleneteket ábrázoló gobelin hímzetek vannak felakasztva, innen aztán egy más előcsarnokon át a képtárba jut az ember, mely az egész első emeletet el foglalja. Középpontját a régi olasz oskola képezi, ettől jobbra azután német alföldi és végén a francia képcsarnokba, balra az újabb olasz oskoláig terjed a gyűjtemény, mely egészbe

186 1788–1791 között emelte II. Frigyes Vilmos porosz király (1744–1797) Carl Gotthard Langhanszal (1732–1808).

187 A Tiergarten helyén álló első állatkertet 1527-ben létesítették. Korányi ottjáratkor már egy nagy területen elterülő parkkomplexum volt, amit utoljára 1833–1840 között bővítettek.

188 II. (Nagy) Frigyes porosz király (1740–1786) emlékművét Christian Daniel Rauch (1777–1857) emelte 1840–1851 között.

189 Blücher szállította vissza Berlinbe az 1806-os Jéna és Auerstädt menti csata után Napóleonhoz került négyesfogatot, ami a kapu tetején áll.

190 A Schlossbrücke 1822–1823 között épült az Altes Museumot is tervező Karl Friedrich Schinkel tervein alapján.

191 Korányi itt téved, August Karl Eduard Kiss (1802–1865) Porosz Sziléziából, és nem Magyarországról származott, Schinkel tanítványa volt. Amazon-szobra (*Kämpfende Amazone* vagy más néven *Löwentöterin*) 1842-ben került a múzeum elé.

192 Karl Friedrich Schinkel (1781–1841) és Peter von Cornelius (1784–1867)

193 A rotundára céloz.

véve másodrendűnek mondható ugyan, de annak, ki mint dilettans a különböző festői iskolák jellemét akarja kipuhatolni azon előnyt nyújtja: hogy rendszeresen, kor szerint van öszve rakva, minden csoportozat megjelelve oskola szerint és az egyes képek is a falakon felfüggesztett táblákon megnevezve.

15.

Mellözve azon képeket, melyek csak történeti beccsel bírnak, a velencei iskolától Ticián az első, ki a néző figyelmét felhívja. Lavinia¹⁹⁴ (saját lánya) a színezet, természetesség és szorgalmas kivitel tekintetében már a művészet remekeihez sorozandó, s' az ember nem tudja az arczba és testbe fektetett életet, az incarnat átlátszóságát vagy az új kor szabatoságát megközelítő ruha festést bámulja e inkább. Mythologicus képei közül Venus jó leggyakrabban elő, azonban kissé elhízott test, igen szőke haj és inkább pongyola, mint ígöző testállás jellemzik. Egy Venusza meg éppen prémes köpenybe van burkolva, mely nem tudom, mikint került az Olympos csarnokába!¹⁹⁵

Correggio¹⁹⁶ képei igen mély gondolkozást, de még élénk fantáziát is tanusitanak sacra syndoneja minden hasonlók között alkalmasint a legjobb, de a hol Correggio a művészet legmagasabb fokára ér: az a kék kifejezés. Jupiter és Ió¹⁹⁷ még az által némileg mérsékeltetik, hogy Jupiter homályba van burkolva és Iónak arczába központosul a bődögság érzete, de Léda¹⁹⁸ oly kép, melyhez a legügye-sebb syrennek el kell menni és tanulmányozni, mikent kellessék a gerjedelmek vulkánjat kitörésre ösztönözni, a hatju bámulatos tanulmánnyal mind azon részeit érinti Ledának, melyek bonczani viszonyaik szerint a legnagyobb érzékenységgel bírnak, Ledába viszont nincs egy hajsza, melynek elhelyezése nem felelne

194 A kép mai címe: Lány gyümölcskosárral (1555 körül, 106,2×84,8 cm, Gemäldegalerie der Staatlichen Museen zu Berlin, leltári szám: Nr. 166., [http://www.smb-digital.de/eMuseumPlus?service=direct/1/ResultLightboxView/result.t2.collection_lightbox.\\$TspTitleLink.link&sp=10&sp=Scollection&sp=SfieldValue&sp=0&sp=4&sp=3&sp=Slightbox_3x4&sp=0&sp=Sdetail&sp=0&sp=F&sp=T&sp=0](http://www.smb-digital.de/eMuseumPlus?service=direct/1/ResultLightboxView/result.t2.collection_lightbox.$TspTitleLink.link&sp=10&sp=Scollection&sp=SfieldValue&sp=0&sp=4&sp=3&sp=Slightbox_3x4&sp=0&sp=Sdetail&sp=0&sp=F&sp=T&sp=0), utolsó lekérdezés: 2015. 06. 25.). Mára bebizonyosodott, hogy a mű nem a festő lányát ábrázolja.

195 Tiziano: Venus, Cupido és egy orgonista (1548–1549, 115–210 cm, Gemäldegalerie der Staatlichen Museen zu Berlin).

196 Antonio Allegri da Correggio (1489–1534)

197 Correggio: Jupiter és Io (1531–1532, 163,5×70,5 cm, Kunsthistorisches Museum, Bécs)

198 Correggio: Léda a hattyúval (1532 körül, 156,2×195,3 cm, Gemäldegalerie der Staatlichen Museen zu Berlin, leltári szám: Nr. 218., <http://www.smb-digital.de/eMuseumPlus?service=ExternalInterface&module=collection&objectId=862455&viewType=detailView> - utolsó, lekérdezés: 2015. 06. 27.)

meg az érzetnek, melyet az ily érintés gerjeszt. Ohajtandó volna, hogy azon számtalan zugfestők, kik izléstelen, sikamlós műveikkel árasztják el a világot, legalabb természet-hűséget igyekeznének tanulni Corregiotól.

Sebast. del Piombo Krisztus sirba tételét¹⁹⁹ ábrázoló festménye a képtár ki-tünőbb műveihez tartozik. Nem tudván mi nehezebb, élő embert e vagy holtat festeni?

Annyi bizonyos, hogy a halottak festését ritkán találni sikerültnek, két pont az, melyben a művész többnyire vétkezik, a szín és a taghelyzet. A színre nézve, az élet pírja oly különbözőképpen megyen által a halál sáppadtságba, hogy a bonczúzó gyakorlott szeme a szín minőségéből a halál nemét tudja megítélni. Más színe van az oly testnek, mely hosszas és kínos vajudás között vált meg a lélektől, más megint annak, melyet virágzó életerő közepette ért egy hirtelen halál. Hasonlóan különbözik az oly test színe, mely vérvesztés következtében halt el — például sebesülés — attól, mely egy lobos betegség következménye. Ez már magába elég nehézséget gördít a művész elébe, hát még ha felvesszük azt is, hogy a különböző halálnemek szerint a feloszlás és ennek színre, időre és színminőségre nézve igen különbözőképpen lép fel! Ehhez egy mély, igen mély tanulmány kell, melyet szerfelett kevés művész és szerencsére még kevesebb műbíráló bír. — A test állást illetőleg először is a halál neme, kivált ha a haldoklás soká tartott, mindig megfelelő kifejezést hagy hátra az arczon, mely tovább marad meg, ha a halál ridegség hirtelen és erősen áll be, s' ez utóbbinak természetesen nagy befolyása van a test állására és a tagok helyzetére. A nevezett Krisztus a helyzetre nézve a lehető legtökéletesebb, minden perczen látszik a föld vonzerejének hatása, a színezetet tulzottnak tartom.

Raphaelnek ismét egy Madonnájával találkoztam (Maria di Colonne)²⁰⁰ az isteni gyermek táplálat után nyugtalankodik és anyját ájtatosságából zavarja fel. Kitünő színezet, igen szőke arc és haj, egyszerűség. Egyébként a virgo sixtina²⁰¹ minden tekintetben feljebb áll.

199 Sebastiano del Piombo (1485–1547): Krisztus siratása (1517, 260×193 cm, ma Szent-pétervár, Ermitázs — <http://www.hermitagemuseum.org/wps/portal/hermitage/digital-collection/01.+Paintings/32114>, utolsó lekérdezés: 2015. 06. 27.)

200 Raffaello: Colonna Madonna (1508 körül, 77×56 cm, Gemäldegalerie der Staatlichen Museen zu Berlin — http://www.wga.hu/html_m/r/raphael/5roma/1/00colonn.html, utolsó lekérdezés: 2015. 06. 27.)

201 Sixtusi Madonna

E csoportozatban találtatik Sovaldonak (!) egy női és Angelo Mihálynak több kitűnő arcz képe és egy Krisztus sírba tétele.²⁰²

A most következő festői korszaknak fejei a Caracciak,²⁰³ táj és gyümölcs festések itt már mint önálló művek jönnek elő, Caracci maga,

16.

de különösen Claude Lorrain²⁰⁴ több darab által van képviselve, s' ez utóbbinak munkái oly kitűnő szépek, hogy első tekintetre kiválnak a többi közül. Salvator Rosa egy „tengeri viharja”²⁰⁵ is itt függ. A gyümölcs festésben Guiseppe Recco²⁰⁶ tűnik ki:

Ezen oskolában igen sok önállóság mutatkozik, így Albaninak²⁰⁷ egy Sz. Máriája en profil, Guido Reninek²⁰⁸ egy Venusa Amorról igen csiklandós helyzetben. Michel-Angenek (!) egy képe, melynek értelme közül belül „omnia vincit amor,,. Amor azonban itt oly nagyon állatiasnak van ábrázolva, hogy ez által a kép egy keserű satyrává válik. Alonso Cano²⁰⁹ Bileam számar a szó teljes értelmében „csak hogy meg nem bődül!” végre ez osztályban találni az első példányt azon festői modorból, melyet a német alföldi és a legujjabb iskola „*Effekthascherey*”²¹⁰ czélből oly gyakran kizsákmányolt, értem a megvilágított arczokat, ez Sz. Péter megszabadításának azon percét ábrázolja, melyben az Angyal szövétnekkel Péter börtönében megjelenik. Az olasz osztályt befejezik az academicusok, kik

202 A gyűjteményben jelenleg egy Szent család-kompozícióhoz készült rajzvázlatot kötnek Michelangeloéhoz (28,7×20,9 cm, Kupferstichkabinett der Staatlichen Museen zu Berlin, leltári szám: Nr. KdZ 1363 — <http://www.smb-digital.de/eMuseumPlus?service=ExternalInterface&module=collection&objectId=941004&viewType=detailView>, utolsó lekérdezés: 2015. 06. 28.), ez azonban csak 1880-ban került a múzeum tulajdonába.

203 Carracci: olasz barokk festőcsalád, kiemelkedő tagja volt Agostino Carracci (1557–1602), valamint testvére, Annibale Carracci (1560–1609).

204 Claude Lorrain táj- és városképei közül például Sába királynőjének indulását emelnék ki (1648 körül, 27,1×42,2 cm, Kupferstichkabinett der Staatlichen Museen zu Berlin, leltári szám: Nr. KdZ 4011 — <http://www.smb-digital.de/eMuseumPlus?service=ExternalInterface&module=collection&objectId=1560280&viewType=detailView>, utolsó lekérdezés: 2015. 06. 28.)

205 Salvator Rosa (1615–1673): Pythagoras és a halászhok (1662 körül, 132×188 cm, Staatliche Museen, Berlin — <http://www.wga.hu/html/r/rosa/pythagor.html>, utolsó lekérdezés: 2015. 05. 28.)

206 Giuseppe Recco (1634–1695) nápolyi csendéletfestő.

207 Francesco Albani (1578–1660) bolognai festő.

208 Guido Reni (1575–1642) olasz festő.

209 Alonso Cano (1601–1667) spanyol építész, szobrász, festő.

210 hatásvadászat

között Adr. v. d. Verfft-nek²¹¹ egy festményét kell kiemelnem „Jákob megálmodja József gyermekeit”, ugy szinte Canaletto²¹² tájképeit.

A másik oldalon a német alföldi iskola van felállítva, más képtárakhoz képest igen szegényül, a francia iskola szoba sem jöhet. A legrégebb képek közül Rogier van der Veydennek²¹³ egy 3 osztályu óltárképe Krisztust mint gyermeket, halottat, és feltámadottat ábrázolja, az arcz vonások hasonlatosságának megtartása mellett e kifejezés helyes volta által kitűnő. Hollbein²¹⁴ szegletes Ádám és Evái, Cranach Lukács²¹⁵ masquirozott arcza után mint első, és jeles tájképfestő Vinkelboom²¹⁶ áll elő, ki a genrefestésben is kitűnőt mutat fel, egy templom szentelési ünnepe, számos nagy szorgalommal kivitt alakjai és csoportzatai által

211 Adriaen van der Werff (1659–1722) holland festő.

212 Giovanni Antonio Canal (Canaletto, 1697–1768) velencei festő és rézkarcoló. Berlinben található például a Canale Grandéről 1756 körül készített festménye (119×185 cm, Gemäldegalerie der Staatlichen Museen zu Berlin — <http://www.wga.hu/html/c/canalett/8/canal804.html>, utolsó lekérdezés: 2015. 06. 30.)

213 Rogier van der Weyden (1399/1400–1464) németalföldi festő. Szűz Mária-, vagy más néven a Miraflores-oltárról ír Korányi (1435, tölgyfa, képtáblánként 71×43 cm, a keret 95,3×176,5×8 cm, Gemäldegalerie der Staatlichen Museen zu Berlin, leltári szám: Nr. 534A — <http://www.smb-digital.de/eMuseumPlus?service=ExternalInterface&module=collection&objectId=871481&viewType=detailView>, utolsó lekérdezés: 2015. 06. 30.)

214 Ifj. Hans Holbein (1497–1543) Berlinben őrzött festményei közül a legértékesebb Georg Gisze portréja (1532, tölgyfa, 97,5×86,2 cm, Gemäldegalerie der Staatlichen Museen zu Berlin, leltári szám: Nr. 586. — <http://www.smb-digital.de/eMuseumPlus?service=ExternalInterface&module=collection&objectId=868769&viewType=detailView>, utolsó lekérdezés: 2015. 06. 30.). Az Ádámot és Évát ábrázoló munkája Bázelen található, Korányi itt feltehetően más festményével keveri a műveket.

215 Id. Lucas Cranach (1472–1553): Ádám és Éva (1533, 50,4×35,5 cm, vörös bükkfa, olaj, tempera, Berlin, Staatliche Museen zu Berlin, Gemäldegalerie, leltári szám: Nr. 567. — <http://www.deutschefotothek.de/documents/obj/33005573>, utolsó lekérdezés: 2015. 06. 30.)

216 David Vinckboons (1576–1633): amszterdami táj- és zsánerfestő.

kitűnő. Rubens²¹⁷ részint maga, részint Snydersel²¹⁸ egyesülve több példányban fordul elő és Snyders maga mint állat festő néhány nagynevű vad festvény által képviseltetik. Van- dicknak²¹⁹ rendkívül szép testfestései külön nemet képeznek, mely által e művész festvényei a többi közül kiválnak. Rembrandtnak egy igen jeles képe, melyben az ifju [...] ²²⁰ fogoly atyát fenyegeti, ²²¹ végre Bolnak²²² egy kitűnő arcképét — egy papot ábrázolót kell megemlítenem.

Az újabb művészet számos és egyes emléekben jeles festvények által van képviselve a művészeti academia termeiben, azonban időm szűke miatt sokkal futólagosabban nézém által, sem hogy ítéletet alapíthatnék reá.

A mai nap a képtár egy részének, és az Egyiptomi muzeumnak megtekintésével telvén el a szem és lélek egyiránt elfáradt ezen contemplációba, változatoság vissza adja ruganyosságát, e czélből hogy az idő is kellőleg használva legyen még a Borsig²²³ nagyszerű gépgyárát és vas öntödéjét látogatám meg. A

-
- 217 Peter Paul Rubens (1577–1640), Berlinben található mitologikus és vallási, valamint történelmi témájú festményei és portréi, például a Szent Sebestyén (1618 körül, 203,5×131,1 cm, Berlin, Staatliche Museen zu Berlin, Gemäldegalerie, leltári szám: Nr. 798H — <http://www.smb-digital.de/eMuseumPlus?service=ExternalInterface&module=collection&objectId=871193&viewType=detailView>, utolsó lekérdezés: 2015. 07. 01.), valamint a IV. Henrik beveszi Párizst (1628 körül, tölgyfa, 24,7×46,5 cm, Berlin, Staatliche Museen zu Berlin, Gemäldegalerie, leltári szám: Nr. 798E — <http://www.smb-digital.de/eMuseumPlus?service=ExternalInterface&module=collection&objectId=868258&viewType=detailView>, utolsó lekérdezés: 2015. 07. 01.)
- 218 Frans Snyders (1579–1657) flamand csendélet- és állatfestő, Berlinben őrzik például a Csendélet gyümölcskosárral és játékkal című művét (1620 körül, olaj, vászon, 92×136cm — <http://www.wga.hu/html/s/snyders/2/stillfru.html>, utolsó lekérdezés: 2015. 07. 01.)
- 219 Sir Anthony van Dyck (1599–1641) flamand festő, Rubens tanítványa, majd I. Károly angol király udvari festője. Berlinben található például egy genovai asszonyt ábrázoló portréja (1624–1626, olaj, lenvászon, 200×116 cm, Berlin, Staatliche Museen zu Berlin, Gemäldegalerie, leltári szám: Nr. 782C — <http://www.smb-digital.de/eMuseumPlus?service=ExternalInterface&module=collection&objectId=1750995&viewType=detailView>, utolsó lekérdezés: 2015. 07. 01.)
- 220 Nehezen olvasható szó
- 221 Rembrandt Harmenszoon van Rijn (1606–1669), Korányi feltehetően itt a Sámson megfenyegeti apósát című képre gondol (1635, olaj, vászon, 159,7×131,2 cm, Berlin, Staatliche Museen zu Berlin, Gemäldegalerie, leltári szám: Nr. 802. — <http://www.smb-digital.de/eMuseumPlus?service=ExternalInterface&module=collection&objectId=865733&viewType=detailView>, utolsó lekérdezés: 2015. 07. 01.)
- 222 Ferdinand Bol (1616–1680) holland festő, Rembrandt-tanítvány.
- 223 Az elsősorban gőzmozdonyokat gyártó, és mai napig működő Borsig vállalatot 1837-ben alapította Johann Friedrich August Borsig. Székhelye Berlin Tegel negyedében volt.

mint beléptem a roppant nagy termék egyikébe, szinte bele szédültem a százakra menő keretek látszólag öszve vissza keringésébe, azonban kissé figyelmesebben tekintve körül csudálnom kellett az ipar szabatos szerkezetét, egy gőzgép hajtja a fő kereket, melynek tengelye a többi esztergát mozgásban tartja, a legegyszerűbb vas eszköz vagy műszertől a nagyszerű gőzmozdonyig lehet itten készülőben látni mindent, vastag vas lemezek éppen olyan könnyűséggel furatnak, rovátkoltatnak, gyalultatnak, mint a legpuhább deszka, csak hogy határtalanul gyorsabban, a gépek szerkezete oly tökéletes hogy az emberi kéznek alig marad egyéb teendője, mint a nyers vas darabot elhelyezni és levenni; 3 vagy négy (!) hosszú termen áthaladva megnéztem a kovács műhelyt, idomító, asztalos termet és végre az olvasztó kemenczét, melyben ugyan azon tűzhely, mely a gőzerőt fejleszti egyszersmint a va-

17.

sat is olvasztja, az olvasztott vakító fényű láva kibocsájtva üstjéből millio tündöklő csillagot hány szét maga körül, melyeknek egyike hathatós égetés által ébresztett fel bámulatomból, a kisebb nagyobb üstökbe eresztett ércz folyam emberi kéz, vagy hol ez nem elégséges, ismét célszerű gépek által vitetik a körül levő mintákhoz és öntetik ezekbe kék lángokat küldve minden fele, a kész és meghült készítmények azután a pallérozó gépeknek adatnak által; a gyár naponkint 1200 embert foglalkoztat, kik reggeli öttől este nyólczig dolgoznak, reggelire egy fél órát, ebédre egyet, ozsonnára ismét egy fél órát pihennek, a gyárban magában egy vendéglő van, hol ólcsón kapnak enni, fizetésök hetenkint 7 tallértől 12ig terjed. Naponkint mintegy 150 mázsa vas kerül ki mint kész darab a gyárból. Ugyan ezen tulajdonosnak meg Moabitban²²⁴ van egy hasonló nagyságu gyára.

6/28. A rossz idő járás, mely csak nem két héttől üldöz végre megtermé gyümölcsét, fejem mintha repedni készülne, köhögés, hurut! szép napokat ígérek magamnak! –

Egy órája, hogy — rágnám a tollat, ha az új század ipara ezen egy resource-tól²²⁵ is meg nem fosztotta volna az embert, ki alig ragad meg egy gondolatot: már kénytelen egy menydörgésszerű trüsszentés miatt ismét el bocsájtani, de a ludtoll elvesztette jelentőségét, az írónak ma, ha jól akar lakni, fát, ha gondolatit szabadon akarja bocsájtani vasat kell rágni. –

224 Ma Berlin része.

225 (erő)forrás, itt inkább találmány értelemben

Az új musaeum²²⁶ egy oly remeke az építészetnek, melynek jelentősége a világra és századra hat, az épület két emeletes, fő bejárata, mely még most készül, egy széles colonnadot²²⁷ képez, melyből a lépcső csarnokba lépünk. E csarnok felhat az épület legmagosabb pontjáig, hogy mind öszve 100 láb magas, belőlle nyílnak a földszinti, első és második emeleti termek, legmagasabb részét Kaulbach²²⁸ gyönyörű fresque²²⁹ festvényei foglalják el, Jerusálem pusztulása, a babyloniai torony leomlása, a Hunn csata és Görögön virágkora, a padozat mindenüt mozaikból áll, és a falfestvények mindenüt öszvehangzásba vannak a felállított tárgyakkal úgy, hogy ezek hatását emelik. A musaeum legnevezetesebb része, mely földszint van felállítva az Egyiptusi régiségekből áll. Az első terem egy templomot képez egyiptomi oszlopszattal, melyek talapjoktól körtve alakuan nekiszélesednek hirtelen, azután alig észrevehetőleg vékonyodva nyulnak fel és hierogliphokkal vannak beírva; a falak igen szép fresco festvényekben Egyptom nevezetesebb városait és vidékeit ábrázolják. Belépve mingyárt két Bakkecske-sphynx tűnik fel, melyek Ammon-Ra az egyiptusiak főistenének symbolumai (Jupiter amonicus) és mint minden, a mit isten jelent szarvaik között egy arany napot viselnek, csak a bal oldali jó Egyptomból, a jobb oldali gypsből van ezen mintára készítve, ezen sphynx Thebenben, felső Egyptom fővárosában állott, hol minden templom vagy középület számtalan ilyen sphynxel volt befestve. Az itt levők térdek között Osirisnak (a görögöknél Memnon) szobrát tartják. A templom hátsó részében két colossalis szobor, bal oldalt Ramessus Miamun (a görögöknél Sesostris), jobboldalt Sesurtasen királyt ábrázolja egy kötönuson ülve, a bal oldali úgy találtatott Egyptomban, a második különféle töredékekből van öszve állítva, mindkettő porphyrból áll. A templomon körül mindenféle sírkövek vannak felállítva, melyek a sírboltokban találtattak, a rajtok találtatható hierogliphok körülbelöl ezt jelentik: A meghalt, testvérevel, anyával s. a. t. (kik szinte meg-

226 Neues Museum. 1843–1855 között épült, a Schinkel-tanítvány Friedrich August Stüler tervei alapján.

227 oszlopcsarnok

228 Wilhelm von Kaulbach (1805–1874), a Neues Museum lépcsőházának a világtörténelem különböző korszakait felölelő freskóit 1842–1865 között készítette (a második világháborúban elpusztult, archiv felvételek, valamint vázlatok maradtak fenn róla). Ismertetését lásd: *Dr. Schasler, Max — Duncker, Alexander: Die Wandgemälde Wilhelm von Kaulbach's im Treppenhaus des Neuen Museums zu Berlin. Allgemeine Deutsche Verlags-Anstalt (Sigismund Wolff), Berlin 1854.*

229 freskó

haltak) egyetemben áldozatot hoz Osirisnek, áldja és magasztalja őt. Ezen kívül még a halott, és meg holt rokonai szé-

18.

kekben ülve ábrázoltatnak és élő hozzátartozóik áldoznak nekik. Egy ölyv-fejű emberi alak a nappal fején az elválás symboluma — sok helyen jó elő. Ezen sírkövek Memphis — Alsó Egyptom fővárosából erednek, Thebenben papirus csomagokat vólt szokás a koporsóba tenni. Ilyeneket nagy mennyiségben lehet látni a templom leghátsó részében üveg alatt ki terjesztve mind a demoticus, mind a hyeraticus nemből, az előbbi szerződvényekből áll, melyek szerint földek vagy házak adattak és vetettek, vagy engedmények, melyek értelmében bizonyos díj mellett a hátra maradottaknak szabad vólt a halottaknál imádkozni és áldozni. A hyeraticus csomagok utasítást adnak a halottaknak az alvilági utra, le írják a különböző országokat, melyeken át kell jutniok és végre a halotti ítéletet, hol Ma, az igazság istene 42 ülökkel ítél, kiknek egy strucz toll van fejkön és egy kard kezökben — az igazság és az erő jelképe — Anubis és Hor egy serpenyön mérik a meghólt tetteit és Thot (Hermes) írja a jegyzeteket. Különféle halálszellemek, sokfejú kutyák jelelik poklot, mennyet s. a. t. — Leghátul egy falmélyedésben ül 2k Hórus király szobra. Ezen szobrok és iratok ideje többnyire 3000 egy néhány száz év Kr. előtt.

Az ugy nev. historia terem falai az egyptomiak történetét tartalmazza festésekben, hol az istenek kék vagy zöld, a szabad egyptusiak világos, a szolga népek pedig sötét színekbe vannak öltöztetve, a plafond tele van héjjákkal festve, mint azt második Psametich²³⁰ sírjában találták. A teremben áll az ifju Rameko királyné szobra egy menyezet alatt, mely a mostaniakhoz hasonló, az orosz lány fejü Pacht királyné a nappal fején — az alvilág úrnője. Egy felirat érdemes felemlítésre, azon ritka testvéri egyetértést, melyet tanusít, ez tudósít, hogy mint egy 170 évvel Kr. előtt a két Ptolomeus testvér, Philometer és Evergetes II²³¹ nem csak együtt kormányozták az országot: hanem 3k testvéröket, Cleopatrát²³² együtt bírták nőül.

Köröl a falnál, üveg szekrényekben különféle eszközöket látni, melyek az egyptomiak vallásos, tudományos és házi életére vonatkoznak, különféle balzámírozott macskák, kigyók, gyíkok, békák, ibiczek és egyéb madarak, egy

230 II. Pszammetik fáraó (Kr. e. 594–589)

231 VI. Ptolemaios Philométer (Kr. e. 180–145) és VIII. Ptolemaios (II.) Euergetés (Kr. e. 164–163, 127–116)

232 II. Kleopátra (Kr. e. 131–127)

jó nagy krokodilus, legnagyobb részt még igen jó állapotban megtartva, ehhez tartozólag számtalan cserépből, kőből, érczből alakított kissebb nagyobb istenalakok, hol az állati tulajdonokkal bíró istenek mint állatok is vannak ábrázolva, így Dianna egy róka, Hercules egy bika s. a. t. Továbbá találni edényeket és kanalakat, melyekkel áldoztak, fahéjból készített papucsokat, sütt, bőrből varott topánokat, melyek idomjokra nézve igen keveset különböznek a mostaniaktól, egy házi gyógyszerárt, különféle mozsarakat és kissebb főző eszközöket a gyógyszerkészítéshez, gyümölcsöket, granátalmát, szerecsendiót, gabonát és egyéb magokat, végre egy igen érdekes monstrum, egy anencephalus,²³³ minthogy 6 hónapos magzat agy és gerinczagy nélkül.

Sok érdekléssel bírok még azon terem, mely a mumiákat és sarcophagokat tartalmazza. A mumiák vagy koporsókba vannak fektetve, vagy csak pólyáikba takarva, melyeknek külön mézgas anyagba kellett mártatniuk, miután 4–5000 év múlva még oly jól tapadnak, ezek között egy ifju szépség mumiája, kit Hathornak neveztek, mi igen sokat jelent, miután az Egyiptusi Venusnak Hathor a neve, a sarcophagok között van két gyalogsági tábornoké a romaiak idejéből, granitból faragva, mind kettő, miután az isteneknek tartozó tiszteletüket tették volna utazik az alvilágba, hol babérjaikat elnyerve mint olyv a Naphoz, a bódogok hazájába repülnek. Érdekes még egy papnak sarcophagja, mely körül fából és igen durva faragással (a darab a 12k dynastia korába esik, tehát mintegy 4000 éves) látható egy hajó, melynek közepén fekszik a halott, a ravatal négy szélén a négy halál szellem ül, fejénél és lábánál Nephti és Isis siránkoznak, egy pap egy papirus csomagból olvas, előll (!) pedik (!) egy ökröt vágnak le, öldalt egy nő szomorkodik. A másik oldalán a sarcophagnak egy más, telyesen felszerelt evező hajó van, melyből látni lehet, minőkkel utaztak az időben a Níluson, az evező emberek nem hiányoznak rólla; itt van még egy koszoruzott

19.

ökör koponya és egy nő, mellette négy edényben egy fekete pogácsa és különféle égetett csontok, végül a papi bot.

Mondhatom, hogy Berlinnek ritkaságai között ez volt, melyet legnagyobb örömmel szemléltem, a tárgy uj és előttem ismeretlen levén: absolut becse reám nézve még nagyobbodott, a felállítás, a csoportosítás, a falfestvények összhangzása ezen termék látogatását élvezetessé teszik még az előtt is, ki nem tekintve azt, hogy ezen gyűjtemény minden darabja egy egy sugárt vet vissza évezredek

233 agyvelő-, koponyahiány

történetéből, tehát a tekintetben sokkal érdekesebb, mint Pompeji és Herculaneum romjai — egyedül kíváncsiságból, vagy éppen mint sok utazó céltalanul megy oda csak azért, hogy így általános szóval azt mondhassa rólla: „láttam, szép vagy rut” —

A földszin (!) többi termébe felállított éjszakai ritkaságok semmi különös becsel nem bírnak, a mennyeiben minden más musaeumban többet, többfélét és érdekesebbet lehet találni.

Az első emelet az ugy nevezett görög termeket tartalmazza, falfestvényei görögön nevezetes városait, vidékeit, helyeit ábrázolják; tartalma csak nem mind másolat, melyek eredetije Drezdában, Münchenben, Párisban van, így az Aeginethák csoportozata, Venus a kenőcs edénnyel, Laocoon, Chiron s. a. t.

A 2k emeletre felmenve, egy négy Karyatid által istápolat kápolna, mely az Atheneben volt Erechteus temploma Pandroseonának²³⁴ utánzása, correct, impozant faragványai által tűnik szembe, s' itt egyszersmint közlől van alkalom élvezni Kaulbach kiváló szép fresco festvényeit, melyek között Atilla, az isten ostora is szerepel, még pedig egy igen eredeti festvényben, ugyan is a kép alsó felében Atilla és seregei a római seregekkel állanak szemben, úgy látszik tüzes csata után, mert mind két oldalon halomban fekszenek a halottak, a kép felső felében azonban ezen halottak ismét feltámadnak és újra csatáznak, úgy hogy közepén már Atilla és Aetius ismét egymásra vezetik seregeiket, de szélről még fél álmosan tétlenül néznek magok elébe a félhalottak, míg mások az ébredni nem akarókat erősen rázzák fel halotti álmokból. Kaulbach itt költői igazságot szolgáltatót ki és Atillát, mint a pogányság képviselőjét megvereti Aetius által, ki a kereszténységet képviseli.²³⁵ [lapszéli megjegyzés: a vallás értelmében]

Ezen emeletbe fognak jönni az ujkor művei, az aczél metszetek, öntvények és a Nagy Fridrik cabinetje, most azonban még csak kezdik az elrendezést s' a termék többnyire üresen állanak.

A Berliini Musaeum és kivált az uj, mint épület, egyike a világ legnagyobb remekeinek, valódi királyi bőkezűséggel, művészi rendezéssel, higgadt izléssel van öszve állitva minden, gyönyörű mosaik padozat, különféle és mégis öszve hangzó oszlopzatok, remek falfestvények, a legtökéletesebb világítás, czélszerű felosztás, némely részekben dús tartalom, ezek a tulajdonok, mellyel e Musaeum

234 Pandroseion. Pandrosusnak szentelt szentély.

235 Korányi Kaulbachnak a catalaunumi csatát megörökítő, mára elpusztult freskójára céloz. Archiv fotón lásd: <http://www.smb-digital.de/eMuseumPlus?service=ExternalInterface&module=collection&objectId=1753313&viewType=detailView> (utolsó lekérdezés: 2015. 07. 02.)

bir, s' ha tartalmára ezután is oly eszközök fognak fordíttatni, mint eddig: ugy Europa első gyűjteményeit fogja nem sokáira elérni.

30/6.

Az Opera ház méltó helyet foglal a Musaeum mellett,²³⁶ semmi kedvesebbet, barátságosabbat szebbet képzelni nem lehet, mint e ház belseje, élénk, szép festvények, a legkényelmesebb felosztás, fény, pompa eggyesül itten. A rend megemlítésre méltó. Itt nincs azon tolongás, mely a mi színházainkat — ha látogatottak — életveszélyesekké teszi, a mint a színcsarnokba lépünk, ezt fel osztva találjuk, egyik felén csak be, másikon csak ki lehet menni, a bemenet olyan, hogy éppen kettesével lehet

20.

az embernek bejutni s' egy ör is vigyaz, hogy semmi tolongás lehető ne legyen, a színházi helyek mind ülők, csak a parqueten van néhány álló hely, de ez is csak bizonyos számmal osztatik ki ugy, hogy itt csak tele színház lehet, de soha nem zsufolt, s' kint bár mily nagy legyen a színházba vágyók tömege: oda benn sem keseríti meg az élvezeteket a tolongás, nem látás, izzadás és egyéb kellemetlenségei pesti és bécsi színházainknak. Két ízbe lehettem csak szerencsés bejutni, mert többnyire már egy nappal el vannak foglalva a helyek, egyszer Göthe Faustját adták, Davison²³⁷ Mephistót adá remekül, Faust szerepét nem tudom már, ki adá, de hogy Berliini vólt, kitetszik abból, hogy midőn az ész korlátolt-sága miatt kétségbe esésében a szellemekhez folyamodott, egész hévvel kiáltá: *Erscheine mich!* a közönség egy perczre önkénytelen fel kaczagott, de mintha mindenki meg lett vólna győződve, mennyire megzavarná ez a darab hatását: a másik perczben ismét tökéletes vólt a csend. A második darab a Feensee vólt, egy opera, melynek se eleje, se veleje, sem musicalis, sem fülbecse, hanem egyedül a díszítvények nagyszerűsége által tetszik, egy opera, mely nem az énekesnek, nem az orchestrumnak ad alkalmat magát kitüntetni, hanem festőnek és gépésznek, egy kificzamodott comoedia, melyben csak az a sajnálatos, hogy Auber²³⁸ nevét

236 Az Operáról lásd a 142. sz. jegyzetet.

237 Bogumil Dawison (1818–1872) varsói származású színész, leginkább Drezdában tevékenykedett.

238 Daniel-François-Esprit Auber (1782–1871) francia zeneszerző. A *Le lac des fées* című operáját 1839-ben mutatták be Párizsban (magyarul a *Varázsfátyol, avagy a trieri tündértó* címet kapta). 1858 januárjától ismét színpadra állították Berlinben, lásd például *Neue Berliner Musikzeitung* (12. évf.) Nr. 19. (1858. május 5.) 147. tudósítását.

viseli homlokán; Mayerbeer,²³⁹ ki valódi fia a 19k századnak, mint Saphir mondta nem csak Lorbeer,²⁴⁰ hanem l'or-t²⁴¹ is akar aratni, látva azt, hogy Mozart, Haydn, Veber s. a. t. nem képesek a zene tökélye által a közönséget le bilincselni, ő a többi érzékeknek is akart kedvezni s' megteremté Robert des Teufelt, a Profetát, az éjszak csillagát,²⁴² hol a fül és szem egyiránt osztozik a királyi lakomában, de Mayerbeer a zenét nem feledé ki operáiból, és darabjai costume nélkül is classicusok, a nyegleség mármot követi nyomait, s' ha nem tud kottát írni is, képeket és meséket és teremt operákat, mint a Feensee! –

A drámai színházba nem volt alkalmam menni, mert csak váltva vannak előadások, hol egyik, hol másik színházban, most többnyire az Opera házban. –

Berlin — mint egész porosz ország — kivállólág katonai jellemű, az általános katona kötelezettség valami egyöntetűséget ad a Berlini népnek, mely nem azon francia könnyűséggel bír, mint a bécsi, a hova megy az ember mindenütt egyenruhával találkozik, a vendéglők, czukrászdák komolyabbak, mint Bécsben, kávéházak jóformán nincsenek, de minék is vólna ott kávéház, a hol oly irtóztató italt kereszteltek kávénak? az isten tudja minő megleptéseken, gyomorváltozásokon és sohajításokon mentem által, míg annyira tudtam menni, hogy egy ily findzsa italt legyomrozzak, s' ha még egy pohár vízzel tudnám leöblíteni! de a víz még borzasztóbb, mintha timsó olvadék vólna, bort kell itt inni, még pedig drága bort, és fagyaltot enni, csak így élhet meg az ember.

Leglátogatottabb séta hely az Unter den Linden és a Park, mely egy igen nagy, szépen rendezett kert árnyékos sétányokkal, villákkal, vendéglőkkel, ez pótolja Berlinnél, a mit a természet elmulasztott, mert Berlin egy sivatag homoklapályon fekszik, mely alig különbözik a kállóitól. A parknak ismét leglátogatottabb részei a *Thiergarten* és a *Kroll établissementje*,²⁴³ ez utóbbi képviseli együtt a bécsi elyseumot, Sophiensattl és Pratert, csinos színházában, mely egyszersmint tánczterem, mulattató bohozatok nevettek meg a tisztességes berlini pólgárcsaládot, cabinetjeiben vasárnapot csinál magának a Commis és kedvese, kertjében a gyermekek czélba lönek vagy panorámákat néznek a felnöttek,

239 Giacomo Meyerbeer (1791–864) német komponista.

240 babért

241 aranyat

242 *Robert le Diable* (opera, 1831), *Le Prophète* (opera, 1849), *L'Étoile du Nord* (opera, 1854).

243 Más néven *Krollper* vagy *Kroll'scher Wintergarten*. 1844-ben épült a Brandenburi kapu közelében, nevét Joseph Kroll vendéglősről kapta.

erőpróbákat tesznek, méretik magokat, tekéznak s. a. t. Egyébként a Kroll helyisége méltán elegánsnak mondható és közönsége a legjobb pölgári osztályból van

21.

ujjoncsozva, a nők — a legszebbek, melyeket még eddigi utamban találtam — fényűzők és kedélyesek, szőke haj és fekete szem nem ritkaság, szájok kicsi, nagy, de nem rut.

Berlinben általában nagy rend uralkodik, annyira, hogy még a bérkocsisokra is kihat, ami nem keveset ér, a díjjazás oly egyszerű szabályokra van alapítva, hogy soha vitára ok nem lehet, ezen kívül a bérkocsisnak nyomtatott jegyei vannak, melyet a bérlőnek kezébe kell adnia s' melyen a díjjazás szinte ki van téve; utzái és épületei szépek és vagyonosságra mutatnak, ipariája nagy, tudósokban elég gazdag, úgy hogy jövője van. Az élet drága.

Hamburg 2/7.

Ide utaztomban alkalmam vólt látni Porosz hon egy részét, helyzete nem legkedvezőbb, határait nem a természet jelelte ki, hanem a diplomatia, földje nem igen termékeny, igen sokat hasonlít Magyarhon homokos vidékeihez, és mívelése sem sokkal czélszerűbben történik, mint minállunk.

Dániának egy kis részén — a Lauenburgi²⁴⁴ hercegségen — a Vierlande-n²⁴⁵ — áthaladva, az utóbbinak gyöngyörü földi epreit és nagy kiterjedésben mivelt MósZRózsájit²⁴⁶ kellő méltánylásba részesítve — értem tegnap délután Hamburgba.

Hamburg két részből áll, az egyik a maga nemében tán egyetlen szép az Alster-Bassin²⁴⁷ közül: a másik oly ronda, piszkos, nyomorult, minő talán csak Londonnak ronda része lehet. Az *Alter Bassin* egy talán 100 hóldat tevő szabályos négyszeget foglal el és éjszagnak át megy a *Große Alster*-be, négyszög kövekkel kirakott partjai mindenütt szép séta térekkel, fasorokkal és ezek megett 3 pompás palotasórral vannak körül véve, az éjszaki óldalán egy hid és töltés határozza, a medence éjjel nappal tele van csónakokkal és gondolákkal, melyeknek torai között patheticus lassusággal uszik a hosszú nyaku hattyu. Alig lehet vala-

244 Lauenburg (Loonborg) Hamburgtól délkeletre eső város az Elba partján. A Lauenburgi Hercegség 1865-től perszonálunióban állt Poroszországgal, 1876-tól Schleswig-Holstein tartomány része.

245 Curslack, Kirchwerder, Altengamme és Neuengamme, ma Hamburg részei.

246 Moosrose, rosa muscosa, moharózsa

247 Alster-medence, az Alster az Elba mellékfolyója Hamburgnál.

mi kellemesebbet képzelni, mint egy éjjeli órában itt csólnakázni, én ezt tegnap élvezem, az uton aquirált dán barátim Mr. Oesterbye és Ingersloeve társaságában, Mr. Ingersloeve egy csontos, lángszín hajú egyéniség, ki dán nyelvén kívül még annyit tud németül, hogy: „versztehe zie, Ich versztehe nikt, és szkön,„ arczában van valami a tengeri kutyából, egyébiránt irántami hajlamát avval mutatja, hogy minden perczben megkínál egy rossz szivarral, és ha csak szerét teheti, kezemet megszorítja. Mr. Oeszterbye tudományos férfiú, beszél valamint németül, keveset francziául és igen keveset angolul, fiatalabb és ügyesebb, mint utitársa, arczában a kutya physiognomiából csak egy pár vonás van, foglalkozására nézve kereskedő és igen haragszik azért, hogy a kereskedőket a világ olyan haszonlesőknek és önzőknek tartja, s' hogy megmutassa, hogy ő nem tartozik az ilyen kereskedők sorába: nem engedi sem vacsorámat, sem fagyaltomat kifizetnem, sött, ma estve meg pezsgő rendelésre is vetemedett! orvosnövendék koromban sokat adtam volna egy pár ilyen uti társért! — Hárman tehát beleültünk a csónakba, mely egyes hajósunk keze alatt repült a víz tükrön öszve vissza, a parton mindentűt kávéházak, pavillonok, ezek és a ház sorok fényesen kivilágítva, a világosságban sűrűen sötétlő alakok és csoportozatok, és a zavartan el el kapva hozzánk eljutó zene Velenczébe varázsolá át lelkemet, Velenczébe úgy, a mint azt képzeljük — fájdalom, nem olyan a valóban — Késő éjfélt után hagyók el a medenczét, az élénkség, mely ez időben uralkodik Hamburg utszáin, minket is megragadott, elhatározok egy bálba menni s' mentünk az Union-Saalba. A mit itt láttunk azt nehezen lehet még Europa más helyein látni!

—

Van az emberiségnek egy fekélye, melynek gyógyításán hasztalan fáradoztak eddig a statusorvosok. Némelyek, — és ezek csak bizonynyára a legrosszszabbak — ignorálni akarják ezen szokványos se-

22.

cretiót,²⁴⁸ s' hogy a finnyás orrokat megkiméljék, betapasztják a fekélyt, következménye az, hogy a fekély gennye, mely kifolyásában gátolva van, aláassa az egész társadalom bőrét, s' talán a finnyás orrok egy része is, melyeknek kedvéért ezen repercutiv²⁴⁹ gyógymód követtetik — bele sodortatik a kórfolyamatba. Mások, s' a környülményekhez képpes a legokoszerűbbek, nem ignorálják az

248 elkülönítés

249 visszaható

emberi miseriát,²⁵⁰ hanem korlátozzák, a mennyire lehet — és pedig mennyire lehetne! — a mi gyógyíthatlan, azt egy fontanella²⁵¹ által elvonják olyan helyre, hogy könnyen kikerülhesse, kit sért; Hamburg is vágatott egy ily fontanellát, de Hamburg büszke e monstre fonticule-ra,²⁵² s' kimondhatlan coquetteriával²⁵³ ezer gázlámpa fényárjában mutatja be a világnak. A látványban valami tündéries van, és az ember kaczagna gyönyörében — Ha Hogarth²⁵⁴ szelleme nem tűnne fel az árnyékban és ecsetjének annyi nyomat, annyi könnyet, annyi megtört szívet nem mutatna fel a Mahomet paradicsoma háttérében, s' ha ajtajánál bársonyba és aranyba burkolva Mephisto nem csinálná a honneuröket.²⁵⁵

—

Ma reggel a Hamburgiak kedvencz mulató helyére, Blankenese-re²⁵⁶ rándultunk ki, mely egy kellemes dombon fekszik, hova Altonától²⁵⁷ kezdve, csinos, helyenkint fényes kertek és kerti lakok sorai vezetnek; vissza fele hajón utaztunk és itt megint egy meglepő látványba részesültünk, midőn az Elba kikötőjében horganyozó hajó sereget megpillantók. Több mint egy óra járás hosszában sűrű utzásokat képeztek mind két parton a hajoknak talán ezrei, a legnagyobbaktól a kis ladikig; gőzös, hadihajó, vitorlás, minden élő és hajóval bíró nemzetek színei és címzászlói, az árbocok és kötél míviek átláthatlan sűrű erdeje, melyeken a vakmerő matrózok majom ügyességgel kapaszkodnak fel és le — saját szerű érdekes képpé egyesültenek, Angolhon széles vállu, vastag nyaku és vakmerő durczás tekintetű schiffsz bozai, a rézszínű americánno, a szénfekete szerecsen, a szösz haju éjszaki német, a hunyászkodó dán, a csacsogó svéd s' isten tudja még hány nemzet fiai, tarka vegyületű csoportokba gyűlve ülték a parton a vasárnapot, míg a part hosszán végig nyuló korcsmák sorából, melyek a világnak minden ismert nyelvén kínálják szállásukat, étel és italaikat — zavart dalözön hatott hozzám. — Ez egy oly látvány, melybe az ember akaratlanul elmerül órákig, de midőn kihatól

250 nyomor

251 Orvosi értelemben a sebbe helyezett idegen test, amellyel a sebet bő gennyedzésre kényszerítették.

252 „szörnyű kis forrás”

253 kacérkodás

254 William Hogarth (1697–1764) festő, rézmetsző, grafikus, leginkább szatirikus, erkölcsi kérdéseket boncolgató metszeteiről ismert.

255 tisztelet. „Honneur csinál”, udvariaskodik.

256 Ma Hamburg nyugati városrésze.

257 Ma Hamburg egyik kerülete.

köréből, jól kirázkodja magát és megnézi nem ragadt-e valami piszok öltönyére, mert én istenem mily szeny, mily bűz van egy ily kikötőben! A 14k századból eredő, hajladozó gerendákra épített házakba egy jó lelkű magyar ember nem merne bele menni, míg végrendeletét hiteles formában le nem írja, többnyire ily házakba van hirdetve szállás a kivándorlóknak, kik messze hazájokból jöve egy jobb világ reményével, kénytelenek itt tölteni néhány napot vagy hetet, míg hajó akad, mely őket az ígért honába átszállítsa. Hány szív vólt megszakadó félben vissza gondolva talán élte nagyobb felére, vidor gyermekségére, reménytelen ifjúságára, meg csalt reményeire, kiábrándult fényképeire, talán szerencsétlen szerelemre, hátrahagyott kedvesekre — e házsor alacsony szobáiban! Hány keblet fogott el az aggodalmas kétség, midőn közel érzé az időt, melyben a hozzá hasonló embereket és szokásokat elhagyva egy más világba fog által menni! mennyi könyhullott már e partokon! — És hány ember hagyta reményének utolsó szikráját a földgolyó másik felén és vissza tért

23.

testileg és lelkileg nyomorultan, sivár, kipusztult kebelrel, végképp megtörtt kedélyel csak azt ohajtva még, hogy csontjai hazája szentelt földjébe pihenjenek meg egy göröngyös élet ösvény végén?

A nagyvilágon e kívül nincsen számodra hely!

Itt élned hálnod kell!!

Ez nem phrazis, America adhat korlátlan egyéni szabadságot, California megnyithatja kincstelt gyomrát előttünk, de meglegedést, boldogságot nem adhat soha! az ember természeti rendeltetésénél fogva társadalmi lény, ezen rendeltetés magában foglalja a honszeretetet, nemzetiségét, családi vonzalmat, barátságot, szerelmet; nevezze bár gyengeségnek a büszke puritanisticus cosmopolita ezen tulajdonokat, de ezen gyengeségekből fakadnak az emberi kebel legszebb, legnemesebb érzelm gyöngyei, és ha ki ezen gyengeségek béklyójit akara lerázni, az Icarus szárnyait köti fel; és ha egész életén által fogja is a sophistica segélyével magát fenn tartani magas látkörén: utolsó órájában önkényt fogja eldobni e szárnyakat, és lefog szállni az emberekhez — mint Voltaire.²⁵⁸

3/7. Hamburg legnagyobb kereskedő városa levén némethonnak, kíváncsi voltam a congressust látni hol a 19k század dynastiái, a pénzaristocratia öszve

jön; egy kereskedő segéd volt szíves a Börze²⁵⁹ csarnokaiba bevezetni egy óra tájban, az első emelet futó csarnokaiból lenézve különös látvány terült el előttem; — a csarnokba lehetett mint egy 4–5 ezer ember minden nemzetből, korból, a kopott öltönyű kalmártól a zwickeres, fehérkezyús született millioerig, egyik lapot olvasott, másik egy körbe ételmagot, 3k repczt, negyedik egy üveg szeszt, olajat, kőszentet s. a. t. mutatott, a mozgást, hemzsegést, csak egy rajzó méhkaséhoz lehet hasonlítani, szavakat nem lehetett kivenni, de az arcokról az alkudozás, kicsinylés, méltánylás, pöffeszkedés, bókolás minden phasisait lehetett le olvasni. Egyszerre nagy zsibaj és mozgás támadt. — A csoportozatok kevesebb, de nagyobb csoportokba egyesültek, s' egy pár percz mulva mély csend állott be. Szemem hamarjába nem tudá fellelni ezen jelentváltozás okát, de csakhamar észre vevén, hogy ezen változást néhány — postalegény idézte elő, s' a hirtelen csend onnan származott: hogy most mindenki levelet olvasott. Talán volt olyan közöttök, ki egy percz alatt fél vagyónát tudá meg elveszettnek, más talán ugyan annyi nyereséget olvasott ki leveléből! Átnézém azután a helyiséget. A csarnok falai tele voltak ragasztva hírdetményekkel, N. N. ur most érkezett meg Americából ennyi s' ennyi hajo gabonája, — X.nek kávéja, Ynak Theája, czukra, heringje, sere, — Bécsben a marha így kelt, a liszt meg így. Canadában a gyapot hogy áll, Californiában ennyi aranyat ástak a mult héten, — ezek voltak a fal diszítványok. Egy olvasó szobában néhány nagy kerek asztalon talán a világ minden ujsága együtt volt, a falak tele megint másnemű hírdetményekkel, a legtökéletesebb földabroszokkal, egy óra, mely nem csak a Hamburgi, hanem a világ minden részeinek idejét jelelte, az ajtóval szembe nagy betűkkel ki írva: *Telegraphische Depesche, Lord Raglan ist gestorben!*²⁶⁰ — Megint más termekben táblákra szortírozva számtalan telegráfi sürgöny, mely a világ minden political, kereskedelmi mozgalmáról értesíté a börzét. Földszint az oszlopzatok között végtelen irodák, melyekben a fő bankárok oszták audienciáikat és kegyeiket. Annnyira elfojtott ez a pénz bűz és bankár gőz, hogy a szellőztetés ösztöne hatalmasan feltámadt bennem, oda hagyva tehát Mammonak dicső templomát egy bérkocsiba vetém magamat és a botanicus kertbe hajtatték. Ugy látszik, a bérkocsis engem is millioernek nézett, mert ugyan kegyetlenül megfizettetett.

259 A hamburgi börzét 1558-ban alapították. Korányi az 1841-ben, Carl Ludwig Wimmel és Franz Gustav Forsmann tervei alapján elkészült ún. Új Börzét látogatta meg.

260 Távirati sürgöny, Lord Raglan elhunyt

A botanicus kert²⁶¹ egyetlen közintézménye Hamburgnak, mely a szépművészet vagy tudomány rovatába esik. Ezen urak előtt csak az bír bec-

24.

csel: a mi comptant.²⁶² Korházuk²⁶³ a lehető legroszszabb állapotba van, és a mi különös 3000 egynehány beteg között, közel hatszáz örült! Ezek között ismét mintegy 180 olyan, kik 5–15 év óta mint gyógyíthatlanok tartatnak ott, ily aránylagos nagy száma az elmebetegeknek, és ezek között megint ily kedvezőtlen gyógyulhatási viszony: alig ha van még valahol a világon! — Színházokon²⁶⁴ éppen most van a város tanács határozata kifüggesztve, hogy miután magát feltartani nem bírja: árverés útján el fog adatni; a színésztársulat eloszlott, és jelenleg egy merő vendégekből össze állot társaság kétszer játszik hetenkint.

A botanicus kert — nem tudom ki érdeme — gyönyörűnek mondható, a helyiség igen kedvező, mert egy jó magas hullámzatú dombcsoportozaton fekszik, melynek közepén a völgy mentében egy középszerű folyó hömpölyög, a kert nagy és gazdag, bír egy igen szép gyümölcsössel, számos belhoni és exotikus csere és fa csoportozatokkal, remek rhododendron és camelia gyűjteménnyel, az orvosi és dísznövényeken kívül négy nagy üvegházba elhelyezett szép pálma és egyéb tropicus növényekkel, számtalan caetus²⁶⁵ fajjal, az egyik üvegházban egy tó van, melynek vize melegítették, ennek közepén éppen egy pompás victoria regia²⁶⁶ nyilott, körülle pedig azon növények voltak elhelyezve, melyek a meleg és nedves tropicus ég aljat szeretik, ezek között a meglepő szép cyssus discolor,²⁶⁷ melynek levelei megszégyenítik a legélénkebben színezett pillangót.

A botanicus kerten kívül itt még nagyon hátra van a vegetatio. A bodza és ákácza most nyílik javában, a cseresznye alig kezd pirosítani úgy, hogy másodszor élvezem a tavaszt, de úgy látszik, a tavasz élvezetéhez igen szükséges az előre ment tél, mert ha az ember nyárból jut a tavasz birodalmába: koránt sem érezi annyira kéjjeit. Hja hiába! a világon kevés az abszolút becs! —

261 A botanikus kertet 1821-ben alapították, 1857-től működött városi közintézményként.

262 comptant — számlálás, számítás, itt tehát aminek számokban (pénzben) mérhető értéke van.

263 A Szentlélekhez címzett kórház új épülete 1839-ben készült el a bőrzét is építő Carl Ludwig Wimmel tervei alapján.

264 Szintén Carl Ludwig Wimmel tervezte 1826–1827-ben (*Stadttheater am Dammtor*), ma a hamburgi opera helye.

265 csoport, osztály

266 vízirózsa (trópusi tündérrózsa)

267 tarkalevelű kúszóka

Tökéletesen beteltem Hamburggal, nyugtalanul várom a hólnapi napot, melyen életemben először fogom meg látni a tengert. Gyermekesen örvendek a gondolatnál is!

25.

6/7. Helgoland

„Ki imádkozni nem tud mennyen a tengerre,, írja minden utazó, ismétli minden emberi alakba öntött resonance,²⁶⁸ — igen, itt imádkozni fog az is, ki máskor soha nem imádkozott, de imádkozni fog mint Moor Ferencz,²⁶⁹ imádkozni fog mint a katona, ki csatában életéről gondolkodik, imádkozni mint a bűnös, kit vesztőhelyre visznek — gyávaságból, a nagy tenger látványa öszvezúzza a kis emberi lény önérzetét, a feneketlen mély tengerben el merül az anyagi állapot. A lélek? — a lélek, a magas reptü gondolat, — benéz a hullámok átlátszó zöldébe, melyek magasztos nyugalommal emelkedve hömpölygenek a fölszinen, a gondolatok szokott és határozott körvonalai elmosódnak, egy meg nem nevezhető érzet, egy ködfátyolkép, a romantica lép helyére, a chaoticussá vált gondolatvilágban feltámad a képzelet Prometheusa és alakokat teremt, megteremti a syrent, bájos női alakkal, csábénekekkel, mely elragad, körül fonja a lelket, lehúzza a mélységbe, hol oriási ismeretlen lények vannak, egy új világ, a természet kifogyhatatlan termő ereje — az Isten — az imádság! — Igen, a tenger nem szül gondolatképességet, de ki ilyet visz oda: az a nagy elem ölelésében új életet nyer, a gondolat meg fogamzik, nő, áthatja, átöleli, tulszárnyalja a nagy tengert.

—

A tenger nagy, de az ember nagyobb. — Miért éreznők magunkat megalázva e nagy víztömeg által, nem áll e ő is megszámitatlan részecskékből, cseppek-ből? Nem áll e minden egyes csepp mind azon alkat részekből, melyek a tengert képezik? — az emberiség egy tenger! — az ember egy csepp! — vagy azért, mert csak egy szeszély, egy hullám képes az ember életét kiváltani? — le von a tenger nagyságából az, hogy a leggyengébb zephyr fuvalma képes határtalan fölszínét megingatni, felzaklatni? — a tenger keblébe, mélyébe nem hat le a legerősebb vihar sem, a lélek nem megsemmisíthető! — Mint a tenger minden kis hullámában a nap: úgy tükröződik minden emberben az emberiség, minden ember egy vajtükör, mely öszveszedi az egész emberiség világáradatát, s' egy képbe foglalja öszve, mely kicsiny, de hív képe az emberiségnek, az ércz jó-sága, és a pallérozás finomságától függ, hogy jó, megismerhető, tökéletes e a

268 együtthangzás

269 Friedrich Schiller A haramiák című drámájának egyik szereplője.

kép, vagy elfolyó idomtalan gunykép, az ész a nap, mely a világosságot árasztja; az emlékezet, a szó, a sajtó az üveg lencsék, melyek melyek (!) a szét szórt sugarakat össze szedik és a tükörrre vezetik, ez ha jó: minden egyes tükör valamit tökéletesít a képen, és jobban, szebben adja által a következőnek, mint a hogy átvetti — ez az emberiség tökéletesedése; ha rossz: akkor a helyett, hogy képpbe központosítaná a sugarakat, szétszórja a czéltalan és idomtalanul a világba, a sugarak tévelyegnek századokig, sokszor oly erőre vergődnek, hogy fényök — mint egy tökéletlen távcsőben a széllugarak (*Randstrahlen*) elhomályosítja a valódi képet, de végre is hosszabb, rövidebb tévelygés után vissza térnek a naphoz — az észhez — mely újra feldolgozza, átalakítja tápanyaggá a valódi világosságnak.

Nem győzelem e az, hogy a vizet gőzé változtatva, ennek segítségével uralkodunk a vizóriás fölött, nem dicsőség e az hogy a kis ember egy harang alatt leszáll a mélységbe, felkutatja a tenger beleit és kizsákmányolja kincseit? hogy egy kis dióhéjon át repül minden irányba rajta, lerajzolja idomát, megméri mélységét, megjegyzi zátonyát? —

Az egyetlen megmérhetlen tenger az emberi ész, mely ha nyugodtan halad, hegyeket [...]nrít,²⁷⁰ tengereket apaszt, s^c ha elemeket nem tud teremteni: úgy átváltoztathatja, hogy a teremtést közelíti meg. De hogy ily hatalmas lehessen le kell ráznia lánczait, melyek nem érczből, hanem elöitéletből és hiuságból vannak fonva. —

F. hó 4én hagyám el Hamburgot, az esső szakadt, a szél erősen fujt, mi habár kellemetlen érinté még

26.

mindig hurutos testemet: legalább reménylettem, hogy a tenger kivetkezik nyárspólgáriás nyugalmából és lovagias mozgékonyaságba fogja magát mutatni. Alig hordattam be podgyászomat a hajóra, magam le mentem a tágas és igen kényelmes cajütbe: hol egy csinos könyvtárt is találtam az utazók részére elkészítve.

„*Ah uram! ez élvezet, ezen hajón utazni, én már 3or megyek csak azért Helgolandra, hogy e hajón utazzam.*„

Az egynén, ki könyvtár vizsgálatomat ezen a hajónak igen hízelgő nyilatkozattal félbe szakítja, egy mint egy 50 éves száraz, magas, borotvált arczu, egyenes, kissé meredt tartásu uri ember volt, választékos öltözetben, élénkséget tanusító szemjárással.

270 A szó eleje nehezen olvasható.

„Valóban, válaszolám az utazónak, ki már bele szokott a vasuti kocsikban tagjait kerékbe töretni, szinte szokatlan élvezet egy bársony kereveten végig nyulhatni egyszert.,

„Ah uram, szöla az öregur, ön ugy látszik nem kereskedő, mert nem tudja a különbséget Pluche és bársony között. Ez pluche!.,

„Pluche? no de azért igen jó heverni rajta.,

„Azt ne tegye ön, heverni? Ki heverne, midőn Helgolandba megy! jerünk fel a fedezetre, én mindig szeretem észlelni az utazókat, kik beszállanak, ha ez önt nem mulattatja, élvezze a vidéket, ez gyönyörű, ez bájoló!.,

„De, uram, bocsánat, az esső szakad, azután én kénytelen vagyok kinyilatkoztatni, hogy én Hamburg vidékét egynek tartom, a legegységesebbek, a legunalmasabbak közül.,

„Ah, ön nem elégszik meg Blankenese domborával, ön bizonyosan hegyes vidékről volt s' az ilyen urak tulságos igényeit a mi lapályunk és dombjaink nem képesek kielégíteni. Én is ilyen voltam, Scotia és a Miszissipp vidékét soká nem tudám feledni, midőn Bremába vissza jöttem. Bremában lakom, uram, fél évig voltam Angolhonban, nevem Karsten, szabad tudnom, kihez van szerencsém?.,

„Én Korányi orvos vagyok Magyarhonból.,

„Orvos! dicső, nem félünk a betegségtől, nagyon derék, szeretem az orvosokat. Ismertem Sir Astlei Coopert.²⁷¹ Hah, mily isteni ember! egy fél évig gyógyított, a szálacsolás (?) néha átkozottul fáj, Mutassa meg — szokta vólt mondani — hogy német szív vér kebelébe, Isteni idő vólt, [...] Lark-ban az öreg Kean, [...] ²⁷² Simpson! oh akkor lehetett színházba járni, most? Dawison, a ki az ördögéből egy berlini Junkert csinál? Liedtke, a ki azt mondja, Erscheine mich a legtragicusabb jelenetben, Rachel, Déjaret? Manier, Uram, tiszta Manier, semmi classicitás. Mi más vólt Keán vagy az öreg Simpson, midőn ezt mondá „Viola (?) stand upon the ruins of her mockines smiling to her grief, — smiling to her grief! midőn ezt mondá, uram a vastag daróctól a legfinomabb battist zseb-kendőig, minden napvilágra jött, könyeztünk, könyeztünk uram! — de az ég is könnyez, gyerünk a fedezetre!.,

Az öreg sebesen elmondott szónoklata oly eszmeörvénybe sodrott, hogy félig önkénytelenül követém a fedezetre. Szavaiból már megtudhatám, hogy bremai kereskedő, ki 7 évig Angolhonban is a Miszissipp mellett vólt, szereti a színházat és valószínűleg viharos ifjuságot élt át.

271 Sir Astley Paston Cooper (1768–1841) angol sebész és anatómus.

272 Nehezen olvasható szavak.

„Na uram szólla a bejárathoz huzva kezemnél, nézze ezt a szőrtelen ficzkót, fogadni mernék, hogy fodrász — nem szeretem a fodrozott haju embereket,, szivemből örvendtem, mikor Vellington²⁷³ kopaszra nyirott fiai azokat a fodrozott haju és szakállu francia hadnagyocskákat tucatszámra hajtották be Brüssellbe. Szeretném tudni, mi lesz ebből az alliance-ból! — Sajnálom, hogy vén vagyok, ugye nem hinné, orvos, hogy 55 éves vagyok? annyi, igen, nó, s' hogy vissza térjek, ez a Helgolandi ujonczozó állomás, ez valóságos calamitás szegény Hamburgiaknak, egy becsületes szabó, varga vagy kalapos vagy az isten tudja ki kisé megfenyíti fiát vagy inassát, öszveszedi rongyait és megyen Helgolandba a muszka colossust megdönteni, comoedia, uram, puszta comoedia! Nem szeretem a muszkát, de nem fognak vele bírni, most ágyukat készítenek, melyekből ezer fontos tömör golyokat fognak kilőni, 300 egynehány font lőpor egy töltsére, az

27.

ágyu maga nyólczvan ezer fontot, igen uram 80000 fontot nyom! szépen hinárba vitte őket st. Arnaud!²⁷⁴ ülhetnek ott Sebastopol alatt! a muszka nem lessz bolond velők síkon szembe szállani, mikor tudja, hogy ha e télen Sebastopol nincs bevéve Párisban kész a forradalom! Most még a műkiállítás csak csillapítja őket, elfoglalja, — el megy ön a műkiállítást megnézni²⁷⁵ el kell mennie én is elmegyek — ha rheumám engedi, ibant, qua²⁷⁶ poterant, quae non poterant non ibant, önök magyarok jól tudnak deákul, ugy tudom, az a társalgási nyelvök, én is tudok. Nézze, mily gyönyörűen tisztul az ég! pompás időnk lessz, a tenger kissé zajlani fog, de nem tesz semmit, egyék ön beef-steaket, igyék port-veint,²⁷⁷ legjobb szere a tengeri betegségnek.

Tollam sokkal gyengébb, sem hogy árnyékát is képes legyen vissza adni Karsten úr eszme és szógazdagságának, de minthogy Karsten úr egy tünemény, mely sokóldalusága mellett még is durch und durch német: vétkezném, ha emlékét e sorokban nem biztositnám Lethe árjai előtt, s' ha az Isten megengedi, hogy későbbi koromban kérődzem uti emlékeim között, Karsten mindig ízletes fűszer lessz emlékezetemnek.

273 Arthur Wellesley, Wellington első hercege (1769–1852)

274 Jacques Leroy de Saint Arnaud (1801–1854), francia főparancsnok a kirmi háborúban.

275 A párizsi világiállítás 1855 májusa és novembere között tartották.

276 quae helyett qua szerepel a kéziratban

277 Portwein, portói.

Karsten úr nem csak azt nem szenvedhette, ha ő valakit nem ismert, ő azt sem tűrhette, hogy az utazók egymást ne ismerjék, miután tehát egy órát azzal töltött el, hogy egyenként mindenkivel megismerkedjék: a másodikban már egymásnak mutatott be bennünket, úgy, hogy hála tevékenységének az egész hajó igen bizodalmas és vidor társaságot képezett. Vólt még közöttünk egy más orvos is Szileziából szép ifju nejjével, egy csapat hamburgi kereskedő és bankár, egynehány vólt Holsteini tiszt, kik Helgolandba jöttek angol szólgálatba állani és még egynehány egyént, kiknek miségét még Karsten urnak sem sikerült felfedezni, mi neki néhány igen elkeseredett pillanatot okozott.

Indítványára leültünk reggelizni, ki ki megette az adag nyers hust, mit Beefsteak név alatt elébe tálatk és leöblítette Port-borral szeme előtt tartván a tengeri betegség elleni biztosítást.

Lassanként szélesebb szélesebb (!) lett az Elba és reggelink végeztével csak nyugotnak a Hannoverai határ szegélyezé e vizet, mely különben a láthatárba olvadt fel; a szél hatalmasan fujt és ugyan csak zajlott a víztükör, de hajónk mind a mellett meglehetősen nyugodtsággal haladt, s' ha bár néhányan a meg nem ismertett egyének közül szorgalmasan használták magos üvegcséjüket, a tengeri betegség sehogy sem akart kiütni.

„*Jerünk fel!* fordult hozzám Karsten, *most jön már az uti élvezet,*

„*Ide a kormánypadra,*” szólla, miután felértünk. *Innen fogja ön nem sokáira élvezni a tenger látványát; nézzen ide nyugotnak, az a szeglet mely benyulik Cuxhaven,²⁷⁸ szinte látogatott fordó. Ott valamivel tul rajta egy veres pont, az Neuwerk,²⁷⁹ szembe vele lát kegyed egy másik veres pontot, adja csak ide távcsövé! Ott ott, az egy jel — hajó melyet egy fél óra alatt el fogunk érni, 3 ilyen vörös hajót kell elhagynunk, a harmadiknál kezdődik a tenger und indem Meer des Rücken peitscht der Wind: statt der Syrene, Taschenkrebs sind — mint mondja Blumauer, azonban e tengerbe bár sok a Taschenkrebs, de gyönyörű Hummerokat²⁸⁰ is fognak a Helgolandi vadászok, egy olyan Hummer gyönyörű állat! mérges és gyors, mint egy középkori lovag, s' ha ollójával valamit megfoghat, inkább elhaggya ollóját törni, sem hogy elbocsássa!.*” Itt aztán Karsten ur természetlanlag megkülönbözteté a *Taschenkrebs*-et a *Hummertól*, leírá mily deliciós eledel az utóbbi, mily mulatságos a halászat

278 Város és fürdőhely az Elba torkolatánál.

279 Neuwerk: sziget a Helgolandi-öböl délkeleti részén.

280 zsebrák, illetve homár

28.

reá s. a. t. „Egy ilyen rákászatra el kell mennünk, de hisz ezt majd elrendezzük Helgolandba, mert nekünk egy házba kell szállanunk, őszintén és hízélgés nélkül mondom, önnel sympathirozom legjobban az egész társaságban. Látja ön, én az első benyomás embere vagyok, meg lehet, hogy ön legkevésbé érdemli előszere- tetemet, de már hiába, ich bin für Sie eingenommen; a Szilezia doctort is hacsak lehet, oda szállásoljuk hozzánk, ön mint ügytársával, jól fog vele időzni, én pe- dig magamra vállalom a szép asszonyt. Hm? mit mond az asszonyhoz, gyönyörű norddeutsches Geschöpf! Köztünk legyen mondva a doctor igen rossz terapiát követ nejejél, ki eszme hiányban szenved, csak képzelje, a Göthe munkáit könyv nélkül tanulhatja vele! Mondom önnek, nincs jobb, mint egy ilyen tabula rasát elvenni, mindent csinálhat belőlle az ember, de Göethen kezdeni! No de semmi, én meg kísértem a menyecske fejét helyre állítani csak együtt lehetnénk szállva, de nekünk minden áron az Oberlandba kell szállani, onnan gyönyörű kilátás van a tengerre, az Unterland-ban²⁸¹ pedig irtózatós bűz van, a halászok minden nap egy pár ezer hálnak a belét lökik ki a parton, a minek igen kellemetlen szaga van, na de csak e hó 13ig szabad nekik halászni, s' a vendégek csak azután szoktak gyűlni.

K. úr egyszer bele jövén a szónoklatba egy fél óra alatt nem vólt tárgy vagy tudomány, melyet ne érintett vólna, s' mind a mellett nem vólt kellemetlen hal- lani, beszédében sem dicsekedés, sem valótlanság, sem hosszadalmasság vagy ismétlések nem vóltak, ő egyszerűn oly ember, ki bizonyosan életében nem töltött el egy fél órát semmittevéssel, sokat utazott, sokat látott és semmit sem hagyott vizsgálatlan, társalgott minden nemü emberekkel a koronás fejektől kezdve a kóldusig, roppant sokat utazott és végre igen jó emlékező tehetséggel bír, úgy hogy minden szava megett egy sereg gondolat ül, mi előadását kissé szakadozotta teszi.

Beszélgetésünk alatt csak ugyan elhagyók Cuxhavent, Neuverket és a veres jelhajók kettejét. Egyszerre eltűnt a hannoveri part, és a víz előttünk két, egy éles vonal által elválasztott részt képezett, az egyik, melyen hajónk uszott, vöröses, hullámzó vólt; a másik, mely felé tartottunk, tiszta, kissé kékes és sokkal nyu- godtabb.

Ott a tenger! mutatá K. s' a mint ezt kimondá, hajónk orra és utánna az egész hajó olyat emelkedett; hogy csak ülőhelyzetemnek köszönöm, hogy le nem estem a kormánypadról. Innen leszálva végig akartam menni a fedezeten, de nem lehet- tet! mint ha az alap hibázott vólna lábom alóll; a hajó egymásután emelkedett és

281 Helgoland főszigetének része.

sülyedt, azon kívül néha még csór mozdulatokat is tett, úgyhogy szédülés fogá el fejemet, a hajó mintegy kettős emeltyű mozogván én a támponthoz, a gépezethez menekültem, hol csak ugyan sokkal kisebb volt a hányatás. Alig mult el tíz perc az egy tengeren: az első áldozat — egy ifju hamburgi — a padon hevert! hasztalan volt a tartózkodás, a portvein mint élő tanu hazudtolta meg Karsten urat, mi ki-nevettük, ő maga is nevetett eleinte, de csak hamar igen kényszerítettnek látszott sok uti társunk nevetése, fokonkint komoly, kellemetlen kifejezéssé változott és egy óra alatt vagy huszan osztotak a balsorsban, én egy ujj beefsteak adag által akartam magam biztosítani, de midőn előmbé tették, úgy tetszett, mint ha nem fogna egészen leérni gyomromba, azért hát inkább illetetlen hagytam. — Az volt különös, hogy mind a mellett, hogy hajónk oly hatalmasan hányatott: szemem hijjába kereste a hullámokat,

29.

míg nem a szem megkülönböztetni tanulta a csendesen, és nagy kiterjedésben emelkedő hullámokat, melyek akadály nélkül és azért megtörtetlen hömpölyögtek a hajóig, mely azután emelkedések és sülyedéseket követte, Karsten ur ezt nekem meg fejtette hogy ez nem vihar, hanem csak „*die See geht hoch*„, valóban oly magasan járt, hogy egy néhányszor a fedezet tele lett vízzel! Én azonban ez idő alatt meg szokván a hajó mozdulatait háborítatlanul élvezém a tengeri látványt; a körben, melyet a láthatár magába zárt számtalan hajó uszott különböző irányban, mindenféle pavillonok alatt, és a merre mentek egy hosszú, közepén hófehér ódalt a világos zöld minden árnyéklatain át a tenger sötét zöldébe be olvadó vonal huzódott utánnok, a láthatár átallában sokkal kisebb a tengeren, mint a szárazon és a tenger gömb alakot mutat, egy éles széllel látszik végződni, melyen az égboltozat messzire túlhalad. —

Hét órai utazás után éjszak fele, egy homályos pont látszott, melyet kormányosunk Helgolandnak ismert meg, a zenészek, kik a hajon voltak a „*God save the Queen*”-t kezdék játszani, mit a leendő angol vitézek rossz kiejtéssel, de nagy igyekezettel énekelének. Egy fél óra alatt a vörös szikla és tetejében a világító torony tisztán kivehető volt, egy másik fél óra multával egy ágyu durranása köszönté hajonkat a szigetről, melyet a mienk hárommal viszonzott és — Helgoland kikötőjében voltunk. —

Grün ist das Meer

Roth ist der Fells

*Weiß ist der Sand
das sind die Farben von Helgoland.*²⁸²

8/7

Kedves kis sziget! te követe Uranusnak, Neptun óriási birodalmában, honnan jó napsugarad, hogy oly csodálatosan bejárja az ember kebelének minden rejtekét, fel világosítja minden zugát, kiűzi belőlle mind azon sötét gerjedelmeket, melyek örökös lázas izgatagságban tartják az emberi nemzetet? honnan jó szellőd, mely angyali lágy kezeivel veszi le homlokunkról a mult emlékeinek tövisskoszoruját, és csak egy végtelen jóltevő, nyugalmas jelent; egy boldogító jövő nupticus²⁸³ sejtelmait haggya meg körünkben?

Oly jónak, oly tisztának érzi magát itt az ember, mint talán első elődünk a paradicsomban. És különös! mint ő benne, úgy én bennem is ezen kellemes önrzet egy vágyat szül — szerelem után esengem — — — Ha bírhatnék egy nőt, ki a szív angyala és a ház lelke tudna lenni egyiránt, kit nem untatnának az ész mozzanatai, ki fel tudná fogni és követni a szív nemesebb vágyait, ki képes volna megnemesíteni a gerjelmeket a helyett, hogy magát a gerjelmek által haggya lealacsonyítani²⁸⁴ — — — sem Helgolandban, sem máshol! a keresettem ezen ilyen tulajdonokat igényel, a viszonyok nem ilyeneket nevelnek, minden női kebel édenében van egy kis tűzhely a sátánnak, és ha ki az édent egészen bírja, legyen elkészülve időnkint egy vulcanicus kitörésre, melynek látvája talán egy pillanat alatt el pusztít annyi életrőzsát, mennyit tíz év nem tud ujranevelni s' mely végre sivataggá változtatja át az életet. — Nem jobb az édennek csak látogatója lenni? — — —

A tenger közepéből meredeken, mint egy kőfal emelkedik ki a kis, leghoszszabb átmérőjében alig két ezer lépésre terjedő sziget, Helgoland, melytől kelet fele egy kis, talán 4–5 holdnyi földnyelv nyulik be az u. n. *Unterland*, a szikla tető képezi az *Oberlandot*,²⁸⁵ egy pár száz ölnyire egy másik kissebb homokos sziget nyulik el hosszan, a *Dühne*,²⁸⁶ mely a fürdő helyet szolgálta. Vendégek, kik 15–20 év óta látogatják e fürdőt évenként tapasztalják a sziget kissebbülését, a

282 A közismert vers a sziget zászlajának színeire utal.

283 esküvői, házassági

284 Korányi 1860-ban nősült meg, felesége Bónis Malvin (1841–1924), a szabadságharcban kormánybiztosként is működő tolcsvai Bónis Sámuel lánya.

285 Az Unterland Helgoland főszigetének alacsonyabb-, míg az Oberland a nyugati, nagyobb felét jelöli.

286 Helgoland kisebbik szigete.

Dühne fél olyan mint ezelőtt 20 évvel volt, a szikla körül elhelyezett oszlopalaku, helyenkint 80–100 láb magas csucok ez idő előtt egy

30.

testet képeztek vele, de a szüntelen nyalakodó hullámok, melyek a tavaszi viharok alkalmával a sziget-tetőt is meglátogatják, ki mosták a porhanyó kötanyagot és csak csak az ellentállóbb skeletont²⁸⁷ hagyák meg; nyugot és éjszaki oldalán a szigetnek egy egész sor nagy barlang, bóltozatos kapu alakzatok mutatják a víz romboló hatásának belyebb belyebb terjedését. Meglehet, hogy egy század mulva a kedves sziget egy veszélyes zátonnyá változik, melyet kerülni fog a hajós. –

Alig lehet valahol szebben látni az ülepedési alakulat (*Sediment-Gestein*) képződését, mint a sziget körvonalain, mely kivált nyugot fele rendszeren egy másra fektetett vörös és fehér, körben haladó rétegeivel egy óriási achátot képez.

Lege igen jó, reggelenként még elég híves van, úgy hogy ekkor és estve igen eltűri az ember a felső öltönyt, de napközben mérsékelt meleget tart fenn a környező elem melynek myrus²⁸⁸ zugása tombolássá változva az apály és dagály kezdetével, oly nyugtató hatású, mint egy bölcsődal. Nincs valami kedvesebb, mint a parton észlelni a dagály jöttét; a még előbb csendes tenger mintha álmából ébredne fel, nagyot emelkedik, mintha lélekzenék, a hullám sebesen halad a part fele, melyet midőn elért nagy tombolással csap hozzá s' mintegy fehér sörényü mén, mely felágaskodik és hátra esik: úgy csusz hátra a fehér habbal pártázott hullám, egy pillanatig csend van, melyben a millio vízhólyagok széptomlása egy óriási üstben jövő víz nesztét utánozza, míg a kihajított sima és löfej nagyságu kövek vissza gurulása tompa robajt hallat e neszen át. Ez alatt közelget a második hullám, s' hol az vissza térővel találkozik: ott egy magas éles taraju hegygé csap öszve, a két ellenkező irányú vízár, s' azután tovább halad ismét a part fele, melyből minden hullám elfoglal valamit, míg nem egészen víz alatt áll, akkor mint egy **nyugalmas** győzelmes csata után, megnyugszik a hatalmas elem és csak játszadozik a verő fényben mind addig, míg Luna csáboldala körül nem futtatja ismét a földtekén.

Tengése igen csekély van Helgolandnak, a néhány hőlndnyi füvet lelegeli vagy husz juh és kecske, más egy pár hőlndon egy keves burgonya nyomorog, a házak előtt 8–12 öl nagyságu kertekben egy egy orgona vagy rózsafa, néhány dália, mályva s. a. t. ad a szemnek egy kis jóltevő változatosságot; a házak csak a nyárra vagnak számítva, 1–2 emeletesek, de igen kicsinyek és nagyrészt fából öszve

287 váz

288 mirus — csodálatos

ütvék; mind a mellett — ha bár fényüzést itt nem találni –, de csín és tisztaság uralkodik mindenütt és semmi nem hiányzik, mit a kényelem és méltányosság igényelhet. Nagyszerű házak sokkal kevésbé illenének e kis szigetre, mint ezen kis csinos kalitkák, melyek kellemes részletét képezik az egész tájképnek.

Mint egy 3000re menő lakossága egy edzett, erős népfaj, mely egyedül halászatból él és azon nem megvetendő öszvegből, melyet évenként a fürdő vendégek itt hagynak; férfiai erős, napbarnított arczu emberek, kiknek a veszélyes életmód, melyet a tengeren, kis csólnakokban üznek (ezen kis csólnakokban elutaznak Dániába, némethonba, sőt Angol és Frankhonba is) szilárd és férfias arczkifejezést ad; hogy jellemük is férfias, azt ma estve volt alkalmam tapasztalni, ugyan is Helgolandnak csendét most kissé zavarják az ujonczok, kik itten az angol zászló alá gyűlnek; tegnap estve ezek elszállítására egy angol hadihajó kötött ki a sziget előtt, melynek hajós legényei a vasárnapot ma a szigeten tölték; délutáni sétánk után a „Zöld fához„, címzett házba

31.

indultunk, hol a Helgolandiak vasárnapi táncz mulatságaikat tartani szokták, a szűk utszát, melyen át kellett volna haladnunk, rendetlenül futkosó lakosokkal, kiabáló nőekkel találtuk betelve, s' nem sokáigra egy kis csapat fegyveres ujoncz jött elő, mi meghuzódtunk egy kert rácsozata megé és kérdezősködvén megtudtuk, hogy a részeg hajósok garázdálkodni kezdenek a mulatók között, mi egy kis öklöződésre adott okot, az egymással viszátkodó két párt ki tolt a házból, a német ujonczoknak igen szövevényes feladatuk volt, az öszvesereglett Helgolandiak nem akartak kevesebbet, mint egy matroz, ki egy hellgolandi tisztos pólgárt megütött: megölni, egy részről ezt kellett meggátolni, más részről az ittas matroz ártalmatlanná tenni, azonban a nyólcz fegyveres ujonczot az egyetlen matröz oly formán hajigálta szélyel, mint a vadkan az ebeket, a Helgolandiak azzal fenyegetődztek, hogy magok szólgáltatnak igazságot magoknak, ha a matrózt el nem fogják, ugy hogy a fegyveres csapat vezetője szükségesnek látta a lakosokat éppen azon kertbe beszorítani, melybe mi voltunk és egy töltött fegyveres ujonczot az ajtóhoz állítani azon rendelettel, hogy ha valaki ki merészel az ajtón lépni, fegyverét használja, egy mint egy 30 éves barna Helgolandi szembe állított az örrel s' e szavakkal rohant reá: *Idegen kutya! én angol pólgár vagyok, te én felettem nem fogsz rendelkezni*, a dolog bizonyosan igen szomorú fordulatot vett volna, ha ekkor a sziget parancsnok segéde meg nem érkezik, mi egy pillanatnyi csendet szült. Azonban a rendet helyre állítani nem volt könnyü dolog, mert az ujonczok egyike kardjával a makacs matrózt megsértette, mire a többi matrozok lettek dühösök, és a tiszt maga is fenyegetve volt, ki azonban valódi angol hideg vérrel,

mint egy méltányolva a vizsálkodók borszülte állapotát, öszve font karokkal és nyugodt hangon intézett néhány szót a matrózokhoz, kik azonnal le csendesedtek, ezután az ujonczokat szép szóval megfedte, hogy itt az emberek ellen éles fegyver használtak, s' most már tisztí parancsoló hangon rendelte a vizsály kezdőjének, hogy magát meg adja, ki is minden ellent állás nélkül körül hagyta magát venni és elvezetni; a hellgolandiakat és velök minket a kertből kibocsájtottak: és a csend telyesen helyre vólt állitva. Egy fél óra mulva az éj daczára a hadihajó elhagyra a kikötőt. –

A szőke, egészséges arczu pajzán leányok és a komoly nők feltünők öltöztük által. A nállunk is hellgolandinak nevezett kalap, mely arany hímzetű selyem kendőkkel beboritva fedi a nők fejét, míg a leányoknak csak kontyul van egy kis aranyhímzett leppentyüvel betakarva, derekukat kis váll övezi, mely hátul egy félkörös tódlalékba végződik, ruhaalj helyett egy kötényfaj takarja testöket és csak hátul haggya mintegy egy láb szélességben, felülről egész le takaratlan sárga és skarlát szín szegelyü, vagy skarlát vörös és csak sárgán szegélyezett szoknyájukat.

Nyelvök egy vegyület az angol, dán és német nyelvből, elég kemény és csunya hangzásu. –

Politicailag ezen sziget valódi respublica, még pedig a legbóldogabb fajta, mert sem adót nem fizet, sem katonát nem ád az angol koronának, mely címleg uralkodik felette, rangkülönbség itt nincs, mert minden ember halász, a földő időszak alatt vendéglős és kereskedő szerepet visz egynémelyike és — nők képzeljétek! — agglegény nem türe-

32.

tik a szigeten! Sőt, hogy egy idegen pólgárává lehessen e bóldog szigetnek nem több sem kevesebb nem kívántatik, minthogy egy hellgolandi nymphát vezessen óltárhoz.

Az étkezés, mint képzelni lehet, nem nagyon fényes, vaj, hal, rák, és angolosan készített hus eledelekből áll, a theát és kávé tén hiányában juh tejjel kell inni. Borok elég jók.

A sziget kicsinsége miatt akarva sem lehet egymást kikerülni, a vendégek hamar megismerkednek, a kirándulások csak csólnakon történhetnek, tengeri kutyá és sáráj vadászatok, rokaszatok, ezek a multságok, melyek természetesen csak azt elégítik ki, ki lélekbetegen, élvezet vagy foglalatosság fáradtan jó ide változatosságot az egyszerűségben keresni.

Ma este több itteni ismerőseim, kikkel ezen néhány napot oly kedélyesen eltöltém bucsu vacsorára hívtak, Peter Franczhoz, az izletes hal és rák ételeket

jó pezsgő fűszerezte, melyet más nő hiányában a szileziai doctorné egészségére üritettünk. 10 óra után váltunk meg s' kivételesen azon meggyőződéssel, hogy többé soha sem látjuk egymást.

Karsten ur annyira felidézte a közönség érdekét, hogy igen élénk kutatások történtek biographiája iránt, melyek folytán Karsten atya egy egyszerű hajó tulajdonos volt Bremában, ki azonban a francia háboru alatt²⁸⁹ és a Rotschild házzali²⁹⁰ özveköttetése által dús gazdagga lett, maga ugyan élete végéig megmaradt egyszerű szokásai mellett, de gyermekét aristocratiai fényvel neveltette, s' e célból angolhonban sok évig lakatta, hol öregebbik fia elhalt, barátunk pedig a Londoni pénzaristocratia életmodorát követvén néhány év alatt roppant ismereteket szerzett ugyan, de dydactrum²⁹¹ fejében vagyona legnagyobb részét angolhonban és americában hagyta. Azóta mint pénz kalmár és mellette practicus életphilosoph kis vagyonával is igen kellemesen él, mindenütt, hol megfordul társalgási talentuma, mívelt és udvarias modora és független gondolkozásáért kedves ember.

10/7

Köln

Harburgig gőzhajó hozott, a tenger oly csendes volt, hogy csak most érzém, mily különbség ez és a *Hohe See*²⁹² között, a roppant köd miatt nem lehetett száz lépésre látni és öszve ütközés veszélyének kikerülésére a hajók ágyulövésekkel signalizáltak hollétöket. Harburgba vasuton ültem és egész éjen át utazva ma reggel ide értünk. Kölnnek két nevezetessége a Kölni víz, melyett a 18k századba Feminis Pál talált fel s' halálakor titkát Farina Jánosnak²⁹³ fedezte fel, azóta a ki csak Farinának született mind kölni vizet készít, ha bár olasz vagy Frankhonban lakik is, sőt, voltak esetek, hogy a Farina nevet drága pénzen vették meg tulajdonosától. A valódi Farina utódánál látható papier machéból a kölni dom mintáját (!) is. — A dom a világ egyik legnagyobb és legnagyobbserűbb temploma, méltán egy világ — és királytemplomnak nevezhető, mert csaknem minden keresztény király nagyszerű adakozásokkal járult az építési költséghez. A dom, mely még a

289 A napóleoni háborúkra céloz.

290 A Rotschild-család felemelkedése a napóleoni háborúk idején kezdődött.

291 tandíj

292 nyílt tenger

293 1709-ben kísérletezte ki a kölnvizet először az olasz eredetű Johann Maria Farina (1685–1766), noha eredetéről vita támadt Giovanni Paolo Feminis (1660 körül – 1736) és Farina között.

13k században kezdett épülni régi részén fűvel és dudával van benőve, míg új részei alakjukban a régi góth typut, részletes kivitelben pedig az újkor plasticai művészetének legmagasabb tökélyét egyesítik, az ablakok, melyek között hatvan-ezer talléron vett darabok vannak, egy részben a 15k századból erednek és ezen utóbbiak tökélyben és festészeti szépségben mit sem engednek...

MERÉNYI-METZGER GÁBOR

BÁRÓ EÖTVÖS JÓZSEFRE ÉS CSALÁDJÁRA VONATKOZÓ ANYAKÖNYVI BEJEGYZÉSEK

Báró Eötvös József (1813–1871) életútja, politikai és irodalmi munkássága már teljes egészében feldolgozott. Életének anyakönyvi adatait azonban eddig nemigen keresték, így azok túlnyomórészt ismeretlenek voltak. Mindössze az ő, Loránd és Andor fiai keresztelési-, valamint Andor fia halotti bejegyzései kerültek eddig publikálásra.¹ Jómagam tehát arra vállalkoztam, hogy megtaláljam ezeket az eredeti dokumentumokat. Kutatásaimat siker koronázta és így az alábbi forrásközleményben szerepelnek Eötvös József életének legfontosabb anyakönyvi forrásai, azaz, az ő keresztelési-, házassági- és halotti-, valamint öt gyermekének keresztelési- és a még az ő életében elhunyt kisebbik fiának, valamint a szintén az ő életében elhunyt egyenes ági felmenőinek, nevezetesen a nagyszüleinek és a szüleinek a halotti bejegyzései.

Az alábbi 18 dokumentum közlésével, egyrészt báró Eötvös József életének újabb eredeti forrásai válnak ismerté, másrészt a bennük található adatok alapján majd pontosítani, illetve kiegészíteni lehet a jövőben megjelenő lexikonokat, valamint a történeti-, irodalomtörténeti- és genealógiai publikációkat.

A felkutatott anyakönyvi bejegyzésekből — többek között — megtudhatjuk, hogy vásárosnaményi báró Eötvös József Budán, a Várban (a mai Üri utca 19. szám alatt) született és a budavári római katolikus főplébániatemplomban, azaz a Mátyás templomban, 1813. szeptember 3-án nyerte el a keresztség szentségét.² (Ld. 1. sz. dok.) Házasságot kötött Pesten, a lipótvárosi (a mai szentistvánvárosi) római katolikus plébániatemplomban, 1842. szeptember 13-án barkóczi Rosty Ágnessel.³ (Ld. 6. sz. dok.) Végül pedig meghalt Pesten, az Erzsébet tér 10. szám

1 *Ferenczi Zoltán*: Báró Eötvös József 1813–1871. Budapest, 1903. 295.; *Merényi-Metzger Gábor*: Eötvös József fiatalon elhunyt gyermekének anyakönyvi adatai. In: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1998. 3–4. sz. 547–549.; *Plósz Katalin*: Hol született Eötvös Loránd? In: *Fizikai Szemle*, 2003. 9. sz. 346.

2 MNL OL. X 2004. Kereszteltek anyakönyve, IV. köt. 532. fol.

3 MNL OL. X 2016. Házasultak anyakönyve. X. köt. 121. fol.

alatt, 1871. február 2-án⁴ és a Fejér vármegyei Ercsiben, a ma már igen romos állapotban lévő Nagyboldogasszony kápolnában, február 6-án temették el.⁵ (Ld. 15/a–15/b. sz. dok.)

Báró Eötvös Józsefnek öt törvényes gyermeke született. A keresztelési anyakönyvi bejegyzésekből — többek között — megtudhatjuk, hogy Ilona lánya Pesten, 1846. május 21-én született és a lipótvárosi római katolikus templomban, ugyanaznap nyerte el a keresztség szentségét.⁶ (Ld. 7. sz. dok.) Jolán lánya Budán, a Krisztinavárosban, 1847. július 14-én született és a krisztinavárosi római katolikus plébániatemplomban, 1847. július 15-én nyerte el a keresztség szentségét.⁷ (Ld. 8. sz. dok.) Loránd fia Budán, a Svábhegyen, 1848. július 27-én született és a krisztinavárosi római katolikus plébániatemplomban, 1848. augusztus 5-én nyerte el a keresztség szentségét.⁸ (Ld. 9. sz. dok.) Mária lánya Budán, a Svábhegyen, 1851. szeptember 10-én született és a krisztinavárosi római katolikus plébániatemplomban, 1851. szeptember 14-én nyerte el a keresztség szentségét.⁹ (Ld. 11. sz. dok.) Végül pedig Andor fia Pesten, az Új tér (a mai Erzsébet tér) 10. szám alatt, 1854. június 10-én született és a lipótvárosi római katolikus plébániatemplomban, 1854. június 15-én nyerte el a keresztség szentségét.¹⁰ (Ld. 12. sz. dok.)

Báró Eötvös József életének 58 éve alatt a nagyszüleit, az édesapját, az ötödik gyermekét és az édesanyját „temette el”. A halotti anyakönyvi bejegyzésekből — többek között — megtudhatjuk, hogy az anyai nagyapja, báró Lilien József a Fejér vármegyei Ercsiben, 1828. május 28-án, 74 éves korában hunyt el és ugyanott, a ma már igen romos állapotban lévő Nagyboldogasszony kápolnában temették el.¹¹ (Ld. 2. sz. dok.) Az anyai nagyanyja, báró Lilien Józsefné született szapári, muraszombathi és széchyszigeti gróf Szapáry Julianna szintén a Fejér vármegyei Ercsiben, 1831. július 31-én, 75 éves korában hunyt el és ugyanott, a ma már igen romos állapotban lévő Nagyboldogasszony kápolnában temették el.¹² (Ld. 3. sz. dok.) Az apai nagyanyja, idősebb vásárosnáményi báró Eötvös Ignácné szüle-

4 MNL OL. X 2016. Halottak anyakönyve. XVIII. köt. 392. fol.

5 MNL OL. X 2156. Halottak anyakönyve. XX. köt. 740. fol.

6 MNL OL. X 2016. Kereszteltek anyakönyve. III. köt. 145. fol.

7 MNL OL. X 2010. Kereszteltek anyakönyve. III. köt. 125. fol.

8 MNL OL. X 2010. Kereszteltek anyakönyve. III. köt. 150. fol.

9 MNL OL. X 2010. Kereszteltek anyakönyve. IV. köt. 72. fol.

10 MNL OL. X 2016. Kereszteltek anyakönyve. IV. köt. 77. fol.

11 MNL OL. X 2156. Halottak anyakönyve. XVIII. köt. 35. fol.

12 MNL OL. X 2156. Halottak anyakönyve. XVIII. köt. 74. fol.

tett négyesi báró Szepessy Mária az Abaúj vármegyei Kassán (ma a szlovákiai Košice), 1833. február 28-án, 66 éves korában hunyt el¹³ és a Borsod vármegyei Sályban, az azóta már lebontott családi kriptában, 1833. március 12-én temették el.¹⁴ (Ld. 4/a–4/b. sz. dok.) Az apai nagyapja, idősebb vásárosnáményi báró Eötvös Ignác Budán, 1838. június 12-én, 76 éves korában hunyt el¹⁵ és ugyancsak a Borsod vármegyei Sályban, az azóta már lebontott családi kriptában, 1838. június 16-án temették el.¹⁶ (Ld. 5/a–5/b. sz. dok.) Az édesapja, ifjabb vásárosnáményi báró Eötvös Ignác a Fejér vármegyei Velencén, 1851. augusztus 21-án, 66 éves korában hunyt el és ugyanott, a helyi sírkertben temették el.¹⁷ (Ld. 10. sz. dok.) Az ötödik, Andor nevű gyermeke Pesten, 1854. július 23-én, 6 hetes korában hunyt el és a pesti köztemetőben (a mai Fiumei úti Nemzeti Sírkert), 1854. július 24-én temették el.¹⁸ (Ld. 13. sz. dok.) Végezetül pedig az édesanyja, ifjabb vásárosnáményi Eötvös Ignácné született báró Lilien Anna Pesten, a Kígyó utca 1. szám alatt, 1858. július 15-én, 72 éves korában hunyt el és Kerepesi úti köztemetőben (a mai Fiumei úti Nemzeti Sírkert), 1858. július 17-én temették el.¹⁹ (Ld. 14. sz. dok.)

13 SAK. ZCM. Rímsko-katolícky farský úrad Košice. Matrika zomrelých. Tom. 22. Fol. 275.

14 MNL OL. X 2579. Halottak anyakönyve. I. köt. 86. fol.

15 MNL OL. X 2004. Halottak anyakönyve. XVII. köt. 70. fol.

16 MNL OL. X 2579. Halottak anyakönyve. VI. köt. 7. fol.

17 MNL OL. X 2188. Halottak anyakönyve. III. köt. 40. fol.

18 MNL OL. X 2016. Halottak anyakönyve. XVII. köt. 55. fol.

19 MNL OL. X 2003. Halottak anyakönyve. LV. köt. 242. fol.

DOKUMENTUMOK

1.

Buda, 1813. szeptember 3.

Báró Eötvös József keresztelési anyakönyvi bejegyzése

A születés dátuma:	[1813. szeptember 3.]
A keresztelés dátuma:	1813. szeptember 3.
Neve:	József Károly Borromeus Bertalan Béla
Törvényessége:	[Törvényes]
Vallása:	[Római katolikus]
Neme:	[Fiú]
Szülei:	Báró Ötvös Ignác, ő császári és királyi Felső- ge udvari kamarájának fogalmazója és neje, báró Lilien Anna
Lakhelye:	[Buda]
Keresztszülei:	Báró Lilien József ²⁰ és Julianna született Sza- páry ²¹ helyett fái Fáy Bertalan ²²
A keresztelő pap:	[Lubsits Ignác] plébános ²³

Eredeti tisztázat — Latin nyelvű — Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. X 2004. A Budapest-budavári római katolikus egyház anyakönyveinek mikrofilmmásolatai. Kereszteltek anyakönyve. IV. köt. 532. fol.

20 Báró Lilien József (1753–1828), az újszülött anyai nagyapja.

21 Báró Lilien Józsefné született gróf Szapáry Anna (1756–1831), az újszülött anyai nagyanyja.

22 Fáy Bertalan (1777–1856), az újszülött apai nagynénjének, báró Eötvös Konstanciának a férje.

23 Lubsits Ignác († 1822), esztergomi főegyházmegegyés pap, Buda-budavári plébános.

2.

Ercsi, 1828. május 28.**Báró Eötvös József anyai nagyapjának halotti anyakönyvi bejegyzése**

A halálozás dátuma:	1828. május 28.
Az elhunyt:	Méltóságos báró Lilien József úr, gróf Szapáry Julianna férje
Vallása:	[Római katolikus]
Származási helye:	—
Lakhelye:	[Ercsi]
Kora:	74 éves
A halál oka:	Öregkori végegyengülés
A temetés helye:	[Ercsi, Nagyboldogasszony kápolna]
A temetés dátuma:	—
A temetést végző pap:	Méltóságos Schmid János apát úr ²⁴

Eredeti tisztázat — Latin nyelvű — Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. X 2156. Az ercsi római katolikus plébánia anyakönyveinek mikrofilmmásolatai. Halottak anyakönyve. XVIII. köt. 35. fol.

3.

Ercsi, 1831. július 31.**Báró Eötvös József anyai nagyanyjának halotti anyakönyvi bejegyzése**

A halálozás dátuma:	1831. július 31.
Az elhunyt:	Méltóságos báró Lilien Julianna asszony, született gróf Szapáry
Vallása:	[Római katolikus]
Származási helye:	—
Lakhelye:	[Ercsi, Nagyboldogasszony kápolna]
Kora:	75 éves
A halál oka:	Öregkori végegyengülés

24 Schmidt János, kapucinus szerzetes, ráckevei apát-plébános.

A temetés helye: [Ercsi]
A temetés dátuma: —
A temetést végző pap: Schuster K[ároly] plébános²⁵

Eredeti tisztázat — Latin nyelvű — Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. X 2156. Az ercsi római katolikus plébánia anyakönyveinek mikrofilmmásolatai. Halottak anyakönyve. XVIII. köt. 74. fol.

4/a.

Kassa, 1833. március 1.

Báró Eötvös József apai nagyanyjának halotti anyakönyvi bejegyzése

A halálozás dátuma: 1833. március 1.²⁶
Az elhunyt: Nagyméltóságú báró Eötvös Mária asszony,
született Szepessy
Vallása: [Római katolikus]
Származási helye: —
Lakhelye: [Kassa]
Kora: 70 éves²⁷
A halál oka: [olvashatatlan]
A temetés helye: Családi kriptá
A temetés dátuma: [1833. március 12.]²⁸
A beszentelést végző pap: —

Eredeti tisztázat — Latin nyelvű — Štátny archív v Košiciach. Zbierka cirkevných matrik. Rímsko-katolícky farský úrad Košice. Matrika zomrelých. Tom. 22. Fol. 275.

25 Schuster János († 1849) székesfehérvári egyházmegyes pap, ercsi plébános.

26 Helyesebben 1833. február 28. (OSZK. Pékt. Vásáros Naményi idősb Eötvös Ignáczné gyászjelentése).

27 Helyesebben 66 éves.

28 OSZK. Pékt. Vásáros Naményi idősb B. Eötvös Ignáczné gyászjelentése (H. és é. n).

4/b.

Sály, 1833. február 28.

Báró Eötvös József apai nagyanyjának halotti anyakönyvi bejegyzése

A halálozás dátuma:	1833. február 28.
Az elhunyt:	Nagyméltóságú és méltóságos báró Négyesi Szepesy Mária asszony, Nagyméltóságú és méltóságos idősebb báró Vásáros Naményi Eötvös Ignác úr felesége
Vallása:	R[ómai] Kath[olikus]
Származási helye:	—
Lakhelye:	Kassa
Kora:	66 éves
A halál oka:	—
A temetés helye:	Sály, [családi kriptá]
A temetés dátuma:	[1833. március 12.] ²⁹
A temetést végző pap:	Haniszka Kalzanci József ferences szerzetes, helyi lelkész ³⁰

Eredeti tisztázat — Latin nyelvű — Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. X 2579. A sályi római katolikus plébánia anyakönyveinek mikrofilmmásolatai. Halottak anyakönyve. I. köt. 86. fol.

29 OSZK. PéKt. Vásáros Naményi idősb B. Eötvös Ignácné gyászjelentése (H. és é. n).

30 Haniszka József, ferences szerzetes, sályi lelkész.

5/a.

Buda, 1838. június 12.

Báró Eötvös József apai nagypapjának halotti anyakönyvi bejegyzése

A halálozás dátuma:	1838. június 12.
Az elhunyt:	Nagy Méltóságú Vásáros Náményi B[áró] Eötvös Ignác úr, Sz[ent] István Apost[oli] Király jeles Rendi Közép Keresztes Vitéze, Ó Cs[ászári] Kir[ályi] Apost[oli] Felsőge Kamarássa, s valos[ágos] belső Titkos Tanácsossa
Vallása:	[Római katolikus]
Származási helye:	[Kassa] ³¹
Lakhelye:	[Buda]
Kora:	76 éves
A halál oka:	Ismételt Szélütések Következtében
A temetés helye:	Hideg tetemei a felboncsolás után Sályba Borsod vármegyébe a nemzetségi sírboltban takarítottatott el
A temetés dátuma:	[1838. június 16.] ³²
A beszentelést végző pap:	Ocskay Ocskay Antal püspök ³³

Eredeti tisztázat — Magyar nyelvű — Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. X 2004. A Budapest-budavári római katolikus plébánia anyakönyveinek mikrofilmmásolatai. Halottak anyakönyve. XVII. köt. 70. fol.

31 SAK. ZCM. Rímsko-katolícky farský úrad Košice. Matrika narodených. Tom. 4. Fol. 732.

32 OSZK. PéKt. Vásáros Náményi Báró Eötvös Ignác gyászjelentése (Buda, 1838. június 12).

33 Ocskay Antal (1795–1848), kassai megyéspüspök.

5/b.

Sály, 1838. június 12.

Báró Eötvös József apai nagyapjának halotti anyakönyvi bejegyzése

A halálozás dátuma:	1838. június 12.
Az elhunyt:	Nagy Méltóságú Vásáros Naményi Idősb B[áró] Eötvös Igázt Úr, Szent István Ap[ostoli] Kir[ályi] Közép Rend T[ekinte]tes Vitéze, Cs[ászári] Kir[ályi] Ap[ostoli] Felség Kamarássa, Valos[ágos] bels[ő] Tit[kos] Tanácsos, Magyar Kir[ályi] Fő Pohárnok Mester, T[ekinte]tes Abaúj V[ár] M[egye] Fő Ispánya
Vallása:	R[ómai] Kath[olikus]
Származási helye:	[Kassa] ³⁴
Lakhelye:	Buda
Kora:	76 esztendő
A halál oka:	[Szélütés]
A temetés helye:	Sály, [családi kriptá]
A temetés dátuma:	[1838. június 16.] ³⁵
A temetést végző pap:	–

Eredeti tisztázat — Magyar nyelvű — Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. X 2579. A sályi római katolikus plébánia anyakönyveinek mikrofilm-másolatai. Meghaltak anyakönyve. VI. köt. 7. fol.

34 SAK. ZCM. Rímsko-katolícky farský úrad Košice. Matrika narodených. Tom. 4. Fol. 732.

35 OSZK. PéKt. Báró Eötvös Ignácz gyászjelentése (Buda, 1838. június 12).

6.

Pest, 1843. szeptember 13.

Báró Eötvös József házassági anyakönyvi bejegyzése

Az esketés dátuma:	1842. szeptember 13.
Az esketés helye:	[Pest, Lipótváros]
A vőlegény neve:	Méltóságos Báró Eötvös József Ur
Vallása:	R[ómai] Katholikus
Állapota:	Nőtlen
Születési helye:	Budai születésű
Életkora:	29 éves
Lakhelye:	Pesti Leopoldvárosi lakos
A menyasszony neve:	Tekintetes Rosty Ágnes Kisasszony
Vallása:	R[ómai] Katholikus
Állapota:	Hajdon
Születési helye:	Pesti származású
Életkora:	18 esztendő
Lakhelye:	Pesti Leopoldvárosi Plebania híve
A tanúk neve:	Tekintetes Deák Ferencz ³⁶ minden Magyarországi Nemes Vármegyei Tábla Bírāja, Tekintetes Bezeredy István ³⁷ Tábla Bíró és Eckstein Rudolph ³⁸ T[ekinte]tes Pest Vármegye Fő Szolga Bírāja
Az eskető neve:	Simunchich Ignác helybéli plébános ³⁹
Megjegyzés:	A háromszori kihirdetésnek elengedése mellett

Eredeti tisztázat — Magyar nyelvű — Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. X 2016. A Budapest-szentistvánvárosi római katolikus plébánia anyakönyveinek mikrofilmmásolatai. Házasultak anyakönyve. X. köt. 121. fol.

36 Deák Ferenc (1803–1876), „a haza bölcse”.

37 Bezerédj István (1796–1856), reformkori politikus, országgyűlési követ.

38 Eckstein Rudolf (1803–1874), a menyasszony anyai nagybátyja.

39 Simunchich Ignác (1788–1854), esztergomi főegyházmegyés pap, Pest-lipótvárosi plébános.

7.

Pest, 1846. május 21.

Báró Eötvös József első gyermekének keresztelési anyakönyvi bejegyzése

A születés dátuma:	1846. május 21.
A keresztelés dátuma:	1846. május 21.
Neve:	Ilona Loiza Anna
Törvényessége:	Törvényes
Vallása:	[Római katolikus]
Neme:	[Lány]
Szülei:	Báró Eötvös Josef Ur, több Nemes Megye Táblabírája és Rosty Agnes Asszony, R[ómai] k[atholiku]sok
Lakhelye:	Pest
Keresztszülei:	Gróf Csáky Petronella ⁴⁰ nevében nemes No- vák Loiza ⁴¹
A keresztelő pap:	Ráth Jos[ef káplán] ⁴²

Eredeti tisztázat — Magyar nyelvű — Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. X 2016. A Budapest-szentistváni római katolikus plébánia anyakönyveinek mikrofilmmásolatai. Kereszteltek anyakönyve. III. köt. 145. fol.

8.

Buda, 1847. július 15.

Báró Eötvös József második gyermekének keresztelési anyakönyvi bejegyzése

A születés dátuma:	[1847. július 14.]
A keresztelés dátuma:	1847. július 15.
Neve:	Jolanta Helena Anna Albertina

40 Gróf Csáky Antalné született gróf Csáky Petronella (1784–1861).

41 Novák Antalné született Eckstein Alojzia (1803–1888), az újszülött édesanyjának a nagynénje.

42 Ráth József (1817–1868), esztergomi főegyházmegyes pap, Pest-lipótvárosi káplán.

Törvényessége: Törvényes
Vallása: [Római katolikus]
Neme: [Lány]
Szülei: Méltóságos Báró Eötvös József Ur, Iró és neje
Rosty Agnes, R[ómai] K[atholikusok]
Lakhelye: B[uda] K[risztina] V[áros]
Keresztszülei: Tek[intetes] Rosty Ilona, Treffort Ágostonnak
hitvese⁴³ –helyettese Novák Aloysia özvegy-
nő⁴⁴
A keresztelő pap: Báró Horeczky Ferencz kápl[án]⁴⁵

Eredeti tisztázat — Magyar nyelvű — Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. X 2010. A Budapest-krisztinavárosi római katolikus egyház anyakönyveinek mikrofilmmásolatai. Kereszteltek anyakönyve. III. köt. 125. fol.

9.

Buda, 1848. augusztus 5.
Bárá Eötvös József harmadik gyermekének keresztelési
anyakönyvi bejegyzése

A születés dátuma: 1848. július 27.
A keresztelés dátuma: 1848. augusztus 5.
Neve: Lorand Ágoston Ignác Albert József
Törvényessége: Törvényes
Vallása: [Római katolikus]
Neme: [Fiú]
Szülei: Méltóság[os] Bárá Eötvös József, Magyar
Országí Cultus Minister és Rosty Ágnes,
R[ómai] K[atholikusok]
Lakhelye: Schwáb hegy, B[uda] K[risztina] V[áros]

43 Trefort Ágostonné született Rosty Ilona (1826–1870), az újszülött anyai nagynénje.

44 Novák Antalné született Eckstein Alojzia (1803–1888), az újszülött édesanyjának a nagynénje.

45 Bárá Horeczky Ferenc (1819–1904), esztergomi főegyházmegyész pap, Buda-krisztinavárosi káplán.

Keresztszülei: Nagys[ágos] Trefort Ágoston⁴⁶ Magy[ar]
Kormányi titkár és Tek[intetes] Kisasszony
Rosty Anna⁴⁷
A keresztelő pap: [Báró] Horeczky [Ferenc káplán]

Eredeti tisztázat — Magyar nyelvű — Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. X 2010. A Budapest-krisztinavárosi római katolikus egyház anyakönyveinek mikrofilmmásolatai. Kereszteltek anyakönyve. III. köt. 150. fol.

10.

Velence, 1851. augusztus 21.

Báró Eötvös József édesapjának halotti anyakönyvi bejegyzése

A halálozás dátuma: 1851. augusztus 20.
Az elhunyt: Nagyméltóságú báró Eötvös Ignác úr
Vallása: Római katolikus
Származási helye: [Sály]⁴⁸
Lakhelye: Velence
Kora: 66 éves
A halál oka: Gyulladás
A temetés helye: [Velence]
A temetés dátuma: —
A temetést végző pap: [Kiszner Sebestyén] plébános⁴⁹

Eredeti tisztázat — Latin nyelvű — Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. X 2188. A velencei római katolikus egyház anyakönyveinek mikrofilmmásolatai. Halottak anyakönyve. III. köt. 40. fol.

46 Trefort Ágoston (1817–1888), az újszülött anyai nagynénjének, Rosty Ilonának a férje.

47 Rosty Anna (1828–?), az újszülött anyai nagynénje.

48 MNL OL. X 2593. Kereszteltek anyakönyve. I. köt. 405. fol.

49 Kiszner Sebestyén (1824–1862), székesfehérvári egyházmegyes pap, velencei plébános.

11.

Buda, 1851. szeptember 14.

**Báró Eötvös József negyedik gyermekének keresztelési
anyakönyvi bejegyzése**

A születés dátuma:	1851. szeptember 10.
A keresztelés dátuma:	1851. szeptember 14.
Neve:	Mária Anna Julia Ágnes
Törvényessége:	Törvényes
Vallása:	[Római katolikus]
Neme:	[Lány]
Szülei:	Báró Eötvös József földbirtokos úr és Rosty Ágnes Róm[ai] katolikusok
Lakhelye:	Buda, Svábhegy
Keresztszülei:	Eötvös Anna bárónő született Lilien ⁵⁰ és báró Eötvös Dénes ⁵¹
A keresztelő pap:	Funk Károly plébános ⁵²

Eredeti tisztázat — Latin nyelvű — Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. X 2010. A Budapest-krisztinavárosi római katolikus egyház anyakönyveinek mikrofilmmásolatai. Kereszteltek anyakönyve. IV. köt. 72. fol.

12.

Pest, 1854. június 15.

Báró Eötvös József ötödik gyermekének keresztelési anyakönyvi bejegyzése

A születés dátuma:	1854. június 10.
A keresztelés dátuma:	1854. június 15.
Neve:	Andor Dénes József Ignác
Törvényessége:	Törvényes
Vallása:	[Római] kat[olikus]
Neme:	Fiú

50 Ifjabb báró Eötvös Ignácné született báró Lilien Anna (1786–1858), az újszülött apai nagyanyja.

51 Báró Eötvös Dénes (1817–1878), az újszülött apai nagybátyja.

52 Funk Károly (1816–1869), esztergomi főegyházmegegyés pap, Buda-krisztinavárosi plébános.

Szülei:	Méltóságos Báró Eötvös József és nemes Rosty Albert lánya, Ágnes, [római] katolikusok
Lakhelye:	[Pest,] Új tér ⁵³ 10. szám
Keresztapja:	Méltóságos Báró Eötvös Dénes
A keresztelő pap:	Szántófy [Antal káplán] ⁵⁴

Eredeti tisztázat — Latin nyelvű — Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. X 2016. A Budapest-szentistvánvárosi római katolikus plébánia anyakönyveinek mikrofilmmásolatai. Kereszteltek anyakönyve. IV. köt. 77. fol.

13.

Pest, 1854. július 23.

Báró Eötvös József ötödik gyermekének halotti anyakönyvi bejegyzése

A halálozás dátuma:	1854. július 23.
Az elhunyt:	Báró Eötvös Andor, József birtokos főnemes fia
Vallása:	[Római katolikus]
Származási helye:	[Pest]
Lakhelye:	[Pest] Új tér 10.
Kora:	6 hetes
A halál oka:	Torokgyík
A temetés helye:	Köztemető ⁵⁵
A temetés dátuma:	1854. július 24.
A temetést végző pap:	Simon [Ferenc plébános] ⁵⁶

Eredeti tisztázat — Latin nyelvű — Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. X 2016. A Budapest-szentistvánvárosi római katolikus plébánia anyakönyveinek mikrofilmmásolatai. Halottak anyakönyve. XVII. köt. 55. fol.

53 A mai Erzsébet tér.

54 Szántófy Antal (1813–1880), esztergomi főegyházmegyés pap, Pest-lipótvárosi plébános.

55 Kerepesi úti köztemető, a mai Fiumei úti Nemzeti Sírkert.

56 Simon Ferenc (1818–1890), esztergomi főegyházmegyés pap, Pest-lipótvárosi káplán.

14.

Pest, 1858. július 15.

Báró Eötvös József édesanyjának halotti anyakönyvi bejegyzése

A halálozás dátuma:	1858. július 15.
Az elhunyt:	Vásáros Náményi báró Eötvös Anna született báró Lilien, Ignác királyi tanácsos özvegye
Vallása:	[Római katolikus]
Származási helye:	Jenersdorf (Vas Megye) ⁵⁷
Lakhelye:	[Pest,] Kigyóutcza 1.
Kora:	72 éves
A halál oka:	Agyvérzés
A temetés helye:	[Pest, Kerepesi úti köztemető] ⁵⁸
A temetés dátuma:	1858. július 18.
A temetést végző pap:	Lipthay András kanonok, szemináriumi rektor ⁵⁹

Eredeti tisztázat — Latin nyelvű — Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. X 2003. A Budapest-belvárosi római katolikus plébánia anyakönyveinek mikrofilmmásolatai. Halottak anyakönyve. LV. köt. 242. fol.

15/a.

Pest, 1871. február 5.

Báró Eötvös József halotti anyakönyvi bejegyzése

A halálozás dátuma:	1871. február 2.
Az elhunyt:	Vásáros Naményi Báró Eötvös József magy[ar] Kir[ályi] vallás és közoktatásügyi Minister, Rosti Ágnes férje
Vallása:	[Római katolikus]

57 Gyanafalva, ma az ausztriai Jennersdorf.

58 OSzK. PéKt. Vásárosnaményi özvegy báró Eötvös Ignácné gyászjelentése (Pest, 1858. július 15).

59 Lipthay András (1796–1871), esztergomi főegyházmegyes pap, esztergomi kanonok, szentgyörgymezei prépost, székesegyházi főseperes.

Származási helye:	Buda
Lakhelye:	Pest, Erzsébet tér 10. sz[ám]
Kora:	58 éves
A halál oka:	Gümőkör
A beszételés dátuma:	1871. február 5.
A beszentelést végző pap:	Simon Ferencz plébános
Megjegyzés:	A hulla az ercsi családi sírboltba vitetett

Eredeti tisztázat — Magyar nyelvű — Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. X 2016. A Budapest-szentistvánvárosi római katolikus plébánia anyakönyveinek mikrofilmmásolatai. Halottak anyakönyve. XVIII. köt. 392. fol.

15/b.

Ercsi, 1871. február 6.

Báró Eötvös József halotti anyakönyvi bejegyzése

A halálozás dátuma:	1871. február 2.
Az elhunyt:	Nagyméltóságú Báró Eötvös József Vallás és közoktatási országglár /: miniszter
Vallása:	R[ómai] K[atolikus]
Foglalkozása:	Magyar Kir[ályi] Miniszter
Származási helye, lakhelye:	Született Budán, növekedett Ercsényben, lakott Pest-Budán
Kora:	[58 éves]
A halál oka:	[Gümőkör]
A temetés helye:	Ercsényi kápolnai sírbolt
A temetés dátuma:	1871. február 6.
A temetést végző pap:	Radnich Imre székesfehérvári kanonok ⁶⁰

Eredeti tisztázat — Magyar nyelvű — Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. X 2156. Az ercsi római katolikus egyház anyakönyveinek mikrofilmmásolatai. Halottak anyakönyve. XX. köt. 740. fol.

60 Radnich Imre (1797–1878), székesfehérvári egyházmegyes pap, székesfehérvári kanonok.

RÖVIDÍTÉSEK

MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

- X 2003. A Budapest-belvárosi római katolikus egyház anyakönyveinek mikrofilmmásolatai.
- X 2004. A Budapest-budavári római katolikus egyház anyakönyveinek mikrofilmmásolatai.
- X 2016. A Budapest-szentistvánvárosi római katolikus plébánia anyakönyveinek mikrofilmmásolatai.
- X 2010. A Budapest-krisztinavárosi római katolikus egyház anyakönyveinek mikrofilmmásolatai.
- X 2156. Az ercsi római katolikus egyház anyakönyveinek mikrofilmmásolatai.
- X 2188. A velencei római katolikus egyház anyakönyveinek mikrofilmmásolatai.
- X 2579. A sályi római katolikus egyház anyakönyveinek mikrofilmmásolatai.
- X 2593. A tibolddaróci római katolikus egyház anyakönyveinek mikrofilmmásolatai.

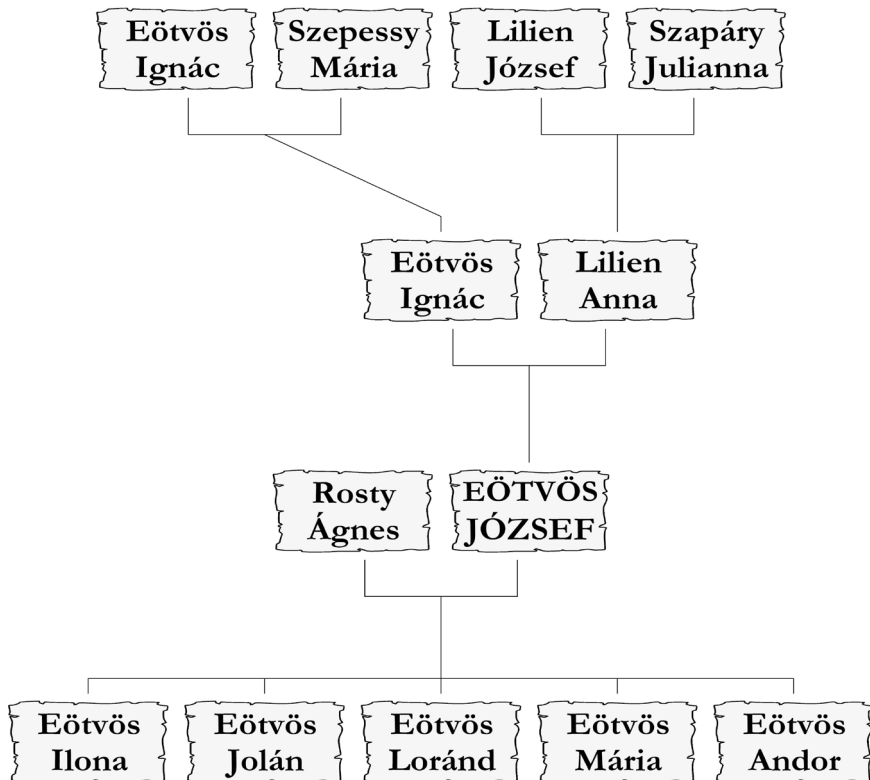
OSZK = Országos Széchényi Könyvtár

PéKt Plakát- és Kinyomtatványtár

SAK = Štátny archív v Košiciach

ZCM Zbierka cirkevných matiek

BÁRÓ EÖTVÖS JÓZSEF CSALÁDJA

Tartalom

Tanulmányok

Goreczky Tamás

Osztrák–magyar diplomaták Oroszországban
a 19. század második felében 167

Közlemények

Süli Attila

Háromszék 1848–49-es történetének kiadatlan forrásai 191

Simon Katalin

Európa — orvosi szemmel. A „száműzött” Korányi Frigyes
utazásai és 1855. évi naplója 223

Merényi-Metzger Gábor

Báró Eötvös Józsefre és családjára vonatkozó
anyakönyvi bejegyzések 295

Szerzőink figyelmébe

1. A kéziratot számítógépen elkészítve, e-mailen keresztül kérjük benyújtani, külön is mellékelve a képeket (jpg) és az ábrákat (pl. xls.).
2. A lábjegyzetek folyamatosan számozva, a lap aljára legyenek tördelve.
3. A kéziratban az évszázadokat — idézetek, tanulmány- és könyvcímek stb. eredeti előfordulásának kivételével — római számmal tüntessék fel.
4. A forrásmegjelölésnél pontos levéltári, kézirtattári és bibliográfiai adatokat kérünk (csak a szerző nevét kurziváljuk, az összeállítókat és a címet nem!).
5. Optimális terjedelműnek (jegyzetapparátussal együtt) az 1–2 íves kéziratokat tekintjük (1 ív = kb. 40 000 „n”).

Hivatkozások elkészítése a Fonsban megjelenő dolgozatokhoz

Részletesen: Fons, 2. (1995) 2. sz. 259–267. p.

1. Hivatkozás a kiadvány egészére

- a) *Szerző(-k)*: Cím. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- b) A háromnál több szerző által írt mű címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)

2. Hivatkozás a kiadvány egy részére

- a) *A tanulmány szerzője (szerzői)*: A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet szerzője: A tanulmánykötet címe. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- b) *A tanulmány szerzője (szerzői)*: A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- c) A folyóiratcikk szerzője: A cikk címe. In: A folyóirat címe, Évfolyam arab számmal. (Év) sz.[= szám] Hivatkozott hely p. (vagy terjedelem -tól -ig p.)

A jegyzetekben alkalmazott rövidítések: Bp., köt., bőv., jav., átdolg., kiad., s. a. r., vö., uó., uo., i. m., l. vagy ld. [= lásd], jz. vagy jegyz.